

T. C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ
VE
KUR'AN ANLAYIŞI

Hazırlayan
Ferruh COŞKUNSU

Danışman
Doç. Dr. Mustafa ÖZEL

İZMİR-2006

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Muhammed Abdullah Draz ve Kur’an Anlayışı**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../07/2006

Ferruh COŞKUNSU

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün ...../...../2006 tarih ve..... Sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin.....maddesine göre Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Ferruh COŞKUNSU'nun “**Muhammed Abdullah Draz ve Kur'an Anlayışı**” konulu tezi incelenmiş ve aday ...../...../2006 tarihinde, saat .....’ da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra .....dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin.....olduğuna oy..... ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No: Konu Kodu: Üniv. Kodu:

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı : **COŞKUNSU**   Adı : **Ferruh**

Tezin Türkçe Adı: **Muhammed Abdullah ve Kur'an Anlayışı**

Tezin Yabancı Dildeki Adı: **“Muhammed Abdullah Draz and His Conception of Koran”**

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: **Dokuz Eylül Üniversitesi** Enstitüsü: **Sosyal Bilimler Enstitüsü** Yıl: **2006**

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü :   :

Yüksek Lisans :

Dili : **Türkçe**

Doktora :

Sayfa Sayısı : **X + 105**

Tıpta Uzmanlık :

Referans Sayısı: **37**

Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanının

Ünvanı : **Doç. Dr.**   Adı: **Mustafa**   Soyadı: **ÖZEL**

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1. Muhammed Abdullah Draz

2. Kur'an Anlayışı

3. Tefsir

4. Kur'an Tarihi

5. Kur'an Ahlakı

İngilizce Anahtar Kelimeler:

Muhammad Abdullah Draz

Conception of Koran

Commentary

History of Koran

Ethic of Koran

İmza:

Tarih : ...../07/2006

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum.   Evet x   Hayır

ÖZET

“Muhammed Abdullah Draz ve Kur’an Anlayışı” isimli bu çalışmada Abdullah Draz’ın (1894-1958) hayatı, eserleri ve onun Kur’an anlayışı çeşitli yönleriyle ele alınıp incelendi.

Çalışma esnasında, Kur’an-ı Kerim, tefsir, hadis, lügat ve biyografi kaynaklarından istifade edildi.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, araştırmanın önemi ve metodu hakkında bilgi verildi.

Birinci bölümde, Abdullah Draz’ın hayatı, eserleri ve son dönemde Mısır’daki tefsir hareketleri incelendi.

İkinci bölümde Kur’an’a ve Kur’an tarihine yaklaşımı ele alındı.

Üçüncü bölümde Draz’a göre Kur’an’ın ahlaki öğretilerinin neler olduğu incelendi.

Dördüncü bölümde, Draz’ın bazı konulara yaklaşımı ele alındı.

Son olarak çalışmadan elde edilen sonuçlar anlatıldı.

ABSTRACT

This thesis, titled as “Muhammad Abdullah Draz and His Conception of Koran”, examines Muhammad Abdullah Draz’s life, works and his conception of Koran in different respects.

In the course of study, we made use of the Holy Koran, commentaries on the Koran, hadith (tradition), glossary and biographical literature.

The thesis consists of an introduction and four chapters.

The introduction gives some insight about significance of the study and its method.

In the first chapter, it is dealt with Abdullah Draz’s life, works and the recently activities of commentary in Egypt.

The second chapter looks into Abdullah Draz’s approach to Koran and the history of Koran.

In the third, it is discussed the ethical teachings involved in Koran as Draz understands.

And the last chapter focuses on Draz’s approach to some other issues.

Finally, the thesis has a conclusion we have drawn from the entire study.

ÖNSÖZ

Hamd; âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.)'a, salat ve selam; O'nun kulu ve elçisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, esenlik ise O'nun yolundan giden güzel kullarına olsun.

İslam dünyasında son yüzyılda Kur'an'ı anlama ve tefsir faaliyetlerinin birçoğunun kaynağı Mısır'dır. Bu yüzden çağdaş tefsirin özelliklerini anlayabilmek için son yüzyılda Mısır'daki tefsir çalışmalarının çok iyi bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

Muhammed Abdullah Draz, özellikle Kur'an hakkında ortaya koyduğu eserlerle ve yaşadığı toplumun sorunlarına çözümler üretebilmek için gösterdiği gayretlerle incelenmeye değer bir ilim adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında onun eserleri, sayı itibarıyla fazla değildir. Ama onun bariz özelliği, incelediği konuları derinliğine tahlil etmesi ve orijinal bir tarzda işlemesindedir. Eserlerinde nakleden bir ilim adamı değil, tefekkür eden, muhakeme eden bir düşünür davranış ve tavrı vardır. Doğu'yu ve Batı'yı iyi bilen bu zat, dini esasları yirminci asırda nasıl sunmak gerekiyorsa öyle anlatıyor, bunları dengeli bir tarzda takdim ediyordu. Bütün bunlara rağmen Draz, ülkemizde yeteri kadar tanınmamaktadır. Bu eksikliği biraz olsun giderebilmeyi hedeflediğimiz **“Muhammed Abdullah Draz ve Kur'an Anlayışı”** isimli bu çalışmamızda, Draz'ın hayatı, eserleri, yaşadığı dönemde Mısır'daki Kur'an çalışmalarına kısa bir bakış, Kur'an'ın mucizeliği, Kur'an tarihi, Kur'an'ın ahlaki öğretileri, bunların dışında kölelik, faiz gibi Draz'ın bazı konulara bakışını inceledik.

Çalışmamın bütün safhalarında yardımlarını benden esirgemeyen ve bana destek olan başta değerli danışman hocam Doç. Dr. Mustafa ÖZEL'e, görüş ve desteklerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Ömer DUMLU'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca yardımlarını esirgemeyen bütün hocalarıma, arkadaşlarıma ve desteklerini her an yanımda hissettiğim aileme de şükranlarımı sunarım.

Ferruh COŞKUNSU

İZMİR-2006

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.md.	: Adı geçen madde
AÜ	: Ankara Üniversitesi
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celaluhu
C.Ü.	: Cumhuriyet Üniversitesi
ev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
h.n.	: Hadis numarası
H.z.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladi
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü

S.B.E. : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Trc. :Tercüme eden

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK.....	III
YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	IV
ÖZET	V
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	X

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU	1
I. ÖNEMİ.....	1
II. METODU	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ VE DÖNEMİ	4
I. MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN HAYATI VE ESERLERİ	4
A) Hayatı	4
B) Eserleri.....	5
1) Kitapları.....	6
2) Makale ve İncelemeleri	7
II. DRAZ'IN DÖNEMİNDE MİSİR'DAKİ TEFSİR HAREKETLERİ	8
III. SON DÖNEM MİSİR'DAKİ TEFSİR HAREKETLERİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	10

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN KUR'AN'A VE KUR'AN TARİHİNE YAKLAŞIMI	13
I. KUR'AN'IN TANIMI	13
A) Kur'an'ın Sözlük Anlamı	13
B) Kur'an'ın Terim Anlamı.....	14
C) Kur'an- Kitab İlişkisi.....	15
D) Kur'an'ın Dil ve Üslup Yönünden Mucize Oluşu	15
E) Kur'an'ın Kaynağı Hakkındaki Görüşlere Yaklaşımı	22
1. Kur'an'ın Hz. Muhammed'in Eseri Olduğu İddiasına Yaklaşımı	22
2. Kur'an'ı Hz. Muhammed'in Çevresinden Öğrenerek Yazdırdığını İddia Edenlere Yaklaşımı	30
F) Kur'an'ı Diğer Kutsal Kitaplarla Ahlaki Açından Kıyaslaması	34
1. Tevrat İle Mukayesesi	34
2. İncil İle Mukayesesi	36

II. KUR'AN TARİHİNE YAKLAŞIMI	37
A) Kur'an'ın Yazılması.....	37
B) Kur'an'ın Cem' ve İstinsahı	40
C) Kıraatlere Bakışı.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'A GÖRE KUR'AN'IN AHLAKİ ÖĞRETİLERİ	47
--	----

I. TEORİK AHLAK	47
A) Yükümlülük.....	48
B) Sorumluluk.....	52
C) Müeyyide	58
D) Niyet.....	63
E) Gayret	67
II. PRATİK AHLAK	70
A) Fert Ahlakı.....	71
B) Aile Ahlakı.....	74
C) Sosyal Ahlak	77
D) Devlet Ahlakı.....	79
E) Dini Ahlak.....	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN BAZI KONULARA YAKLAŞIMI	84
I. İSLAM'IN KÖLELİĞE BAKIŞI	84
II. İSLAM'IN FAİZE BAKIŞI	86
III. İSLAM'IN KADER ANLAYIŞI	91
IV. İYİLİĞİ EMRETME VE KÖTÜLÜĞÜ YASAKLAMADA KALP İLE BUĞZUN ANLAMI	93
SONUÇ	96
KAYNAKLAR	101

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU

I. ÖNEMİ

Çağımızda Kur'an'ı anlama ve yorumlama çalışmalarında geline noktanın anlaşılabilmesi için, çağdaş Kur'an tefsirine katkıda bulunan ilim adamlarının bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in yol göstericilik özelliğinin gerçekleşmesinde, bu alanda çalışmalar ortaya koyan ilim adamlarının büyük paylarının olduğu herkesin malumudur. Abduh (ö. 1323/1905)'tan itibaren başlayan son dönem tefsir hareketleri, Kur'an-ı Kerim'i doğru anlayıp yorumlamayı ve onun pratik hayatta yitirdiği konumunu tekrar geri kazandırmayı amaçlamıştır.

Muhammed Abdullah Draz (1894-1958), son dönemde, Kur'an'ın insanları aydınlatıcı rehberlik görevinin yerine getirilmesinde Kur'an tefsirine katkıda bulunmuş ilim adamları arasında yer almış değerli bir alimdir. Onun eserleri, hacim itibariyle fazla yer tutmaz. Ancak onun dikkati çeken özelliği, ele aldığı meseleleri, derinliğine tahlil etmesi ve orijinal bir tarzda işlemiş olmasıdır. Eserlerinde nakleden bir ilim adamı değil, tefekkür ve muhakeme eden bir düşünür damgası vardır. Doğu'yu ve Batı'yı iyi bilen bu âlim, dini esasları XX. asırda nasıl sunmak gerekiyorsa öyle anlatır, dengeli bir tarzda hareket eder.

Mısır'ın yetiştirdiği değerli ilim adamlarından biri olan merhum Draz, tefekkür vasfı, fikirlerini felsefi düşünceyle temellendirmesi, İslami ilimlere olan geniş vukufu, ayrıca Batı'nın bilimsel araştırma metodunu iyi bilmesi ve yazdıklarını İslam aleyhinde peşin hükümlü olmayan gayri müslimlere de hitap edecek tarzda yazması gibi özellikleriyle daha genç yaşından itibaren dikkatleri üzerine çeken bir ilim adamı olmuştur. Draz, eserlerinde öncelikle Kur'an'ın ilmi, fikri ve ahlaki değerlerini ele almış ve buradan hareketle bir ahlak felsefesi geliştirmeye çalışmıştır.

Çalışmamızda amacımız, eserlerinin hacmi az olmasına rağmen ele aldığı meseleleri derinliğine inceleyen ve ülkemizde yeteri kadar tanınmadığına inandığımız bu ilim adamının, başta Kur'an'ın beşer kaynaklı olmasının imkânsız olduğunu, onun mucizevi bir kitap oluşunu göstermesindeki ustalığını ortaya

koymak, ayrıca hem teorik hem de pratik olarak bütünüyle Kur'an ahlakını nasıl ele aldığını sergilemeye çalışmaktır. Bunun yanında kısaca hayatı ve ortaya koyduğu eserleri, kölelik, faiz, kaza-kader gibi önemli meselelere yaklaşım tarzını, Kur'an'ı, ahlaki kaideler yönüyle diğer kutsal kitaplar, Tevrat ve İncil ile kısa bir mukayesesini ortaya koymaya çalışacağız.

II. METODU

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Draz'ın hayatı, eserleri ve yaşadığı dönemde Mısır'da gelişen tefsir hareketleri ve bu alanda müellife ve diğer tefsircilere etkisi olan Muhammed Abduh hakkında kısa bilgiler sunduk.

İkinci bölümde Draz'ın Kur'an'a ve Kur'an tarihine yaklaşımını inceledik. Bu bölümü Kur'an'a ve Kur'an tarihine yaklaşımı olarak iki alt başlık altında ele aldık. Birinci alt başlıkta Kur'an'ın sözlük ve terim anlamı, "Kur'an-kitab" ilişkisi konularına müellifin bakışını tespit ettik. Yine bu başlık altında, Kur'an'ın dil ve üslup yönünden mucize oluşunu, Draz'ın Kur'an'ın kaynağı hakkındaki görüşlere yaklaşımını ayetler, sahih hadisler ve Hz. Peygamber'in yaşantısından örnekler ışığında inceledik. İkinci alt başlıkta ise Kur'an tarihiyle ilgili olarak onun yazılması, cem' ve istinsahı, kıraatler konusundaki düşüncelerini inceledik.

Üçüncü bölümde Draz'ın Kur'an'ın ahlaki öğretilerine yaklaşımını ele aldık. Bu bölüm, teorik ve pratik ahlak olmak üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır. Teorik ahlak alt başlığında yükümlülük, sorumluluk, müeyyide, niyet ve gayret kavramlarını müellifin nasıl işlediğine yer verdik. Pratik ahlak alt başlığında ise fert ahlakı, aile ahlakı, devlet ahlakı, sosyal ahlak, dini ahlak konularını Kur'an'dan ayetler ışığında Draz'ın ele alışını ortaya koyduk.

Dördüncü bölümde ise Draz'ın köleliğe, faize, kaza-kader inancına bakışını ve iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamada kalp ile buğzun nasıl anlaşılması gerektiği hakkındaki görüşlerini ayetler ve hadisler eşliğinde ele aldık.

Sonuçta ise, çalışmamız boyunca yaptığımız değerlendirmeleri derli toplu vererek, ulaştığımız bilgi ve bulguları özetleyip kısaca önerilerimizi sunduk.

Çalışmamızda merhum müellif Draz'ın başta *Kur'an Ahlakı ve En Mühim Mesaj Kur'an* ve *Kur'an İlimlerine Giriş* adlı eserleri başta olmak üzere lüzum hasıl oldukça diğer eserlerine de müracaat ettik.

Çalışmamızın içeriğini ağırlıklı olarak Draz'ın Kur'an anlayışı ve onun tefsir usulü ve tarihi hakkındaki görüşleri teşkil ettiği için tefsir usulü ile ilgili konularda Zerkeşi'nin (ö. 794/1392) *el-Burhan*, Zerkani'nin (ö. 1367/1948) *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, İbrahim eş-Şerif'in *İtticahatu't-Tecdid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim fi Mısır*, İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usulü, Tefsir Tarihi*, J. J. G. Jansen'in *Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar* gibi bazı eserlere müracaat ettik.

Ayet meallerini sunarken kimi zaman Ömer Dumlu ve Hüseyin Elmalı'nın hazırladıkları *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı* isimli mealden, kimi zamanda Ali Özek başkanlığında komisyon tarafından hazırlanan *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi* adlı mealden istifade ettik. Sunulan ayetlerin metinlerini ise dipnotlarda belirttik.

Araştırmamızda konular ele alınırken hadislere müracaat etmemiz gerektiğinde başta Buhari'nin (ö. 256/870) *el-Camiu's-Sahih*, Müslim'in (ö. 261/875) *el-Camiu's-Sahih*, İbn Mace'nin (275/888) *es-Sünen* adlı eserlerinden yararlandık. Hadisin yerini kitab/bab, cilt, sayfa ve hadis numarası şeklinde gösterdik.

Eserlerin ve yazarların isimlerini ilk geçtiği yerde, uzun olarak verdik; daha sonraki kullanımlarda ise, sadece meşhur kısımlarını zikrettik. Müelliflerin vefat tarihlerini de, adlarının ilk geçtiği yerde vermeye gayret ettik. Aynı eserin tekrarı durumunda, a.g.e. (adı geçen eser) kısaltmasını tercih ettik. Bir müellifin birkaç eserinden istifade etmemiz durumunda ise, a.g.e. kısaltmasını kullanmayıp, her kitabın ismini kısaltarak sunduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ VE DÖNEMİ

I. Muhammed Abdullah Draz'ın Hayatı ve Eserleri

A) Hayatı

Muhammed Abdullah Draz Mısır'ın Kefru's-Şeyh vilayeti köylerinden Mahallet-Diyay'da, 1894 yılında dünyaya geldi¹. 1905'te, İskenderiye'de din öğretimi yapan bir medreseye girdi. 1912'de Ezher'in lise kısmını bitirdi. 1916'da Ezher'den "alimiyyet" diploması aldı. Bu sıralarda kendi gayretiyle Fransızca öğrendi².

1919'da Mısır'da meydana gelen devrim sırasında yurtsever gençlerle birlikte memleketinin davasını anlatmaya çalışanlar arasında bulundu. İngilizlere karşı istiklal hareketi başlatan Sa'd Zağlul'un çalışmalarını fikri yönden destekleyip, yabancı elçilere davalarının haklılığını anlatıyordu. Ayrıca İslam'a hücum edenlere, Fransa'da neşrolunan Le Temps gazetesinde reddiyeler yazıyordu³.

Müellif 1928'de Ezher Üniversitesi yüksek kısmı, 1929'da ihtisas kısmı, 1930'da ise Usulü'd-Din Fakültesi öğretim üyeliğine tayin edildi. Batılıların araştırma metotlarına vakıf olmak, onların İslam hakkındaki çalışmalarını ve düşüncelerini yakından tanımak ve incelemeler yapmak üzere Ezher Üniversitesi tarafından 1936'da Fransa'ya gönderildi. Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde hazırladığı "*Initiation au Koran*" (*Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*) ve "*La Morale du Koran*" (*Kur'an Ahlakı*) tezleriyle, 15 Aralık 1947'de en üstün derece ile "devlet doktorası" diploması aldı⁴.

---

¹ Muhammed Abdullah Draz, **İslam Hakkında Bazı Görüşler**, (Çev.: Ali Özek), Hüsni hayat Matbaası, İstanbul, 1977, s. 4; Muhammed Abdullah Draz, **En Mühim Mesaj Kur'an**, (Çev.: Suat Yıldırım), Işık Yay., İzmir, 1994, Giriş, IX.

² Draz, **Mesaj**, Giriş, IX; Draz, **Bazı Görüşler**, s. 4.

³ Draz, **Mesaj**, Giriş, IX.

⁴ Draz, **Mesaj**, Giriş, IX; Draz, **Bazı Görüşler**, s. 5.

Mısır'a geri dönüşünde Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, Felsefe Kürsüsü öğrencilerine “Dinler Tarihi” dersi okutmaya başladı. 1949'da Kibar-ı Ulema Kurulu'na üye olarak seçildi. Artık ülkesinin sayılı bilginleri arasında yer alan bu seçkin alim, daha sonra Daru'l-Ulum Fakültesi Tefsir Profesörlüğüne, aynı zamanda Ezher Üniversitesi Arapça öğretim üyeliğine, Arap Dili Fakültesinde ise “Ahlak Felsefesi” öğretim üyeliğine tayin edildi. 1953'te Talim Terbiye Heyeti ve Radyo Yönetim Kurulu üyeliklerine seçildi. Birçok milletlerarası ilmi ve idari kongrede Mısır'ı ve Ezher Üniversitesi'ni temsil etti. Bu arada Ezher Üniversitesi istişare meclisinde yer aldı⁵.

Son seyahatini Ocak 1958'de Pakistan'ın Lahor şehrinde yapılan İslam kongresine katılmak üzere yaptı. Orada “İslam'ın Diğer Dinlere Karşı Tutumu ve Onlarla Münasebetleri” konulu bir inceleme sundu. Ancak kongrenin son gününde ani bir ölümle hayata veda etti (8 Ocak 1958)⁶.

B) Eserleri

Muhammed Abdullah Draz'ın eserleri hacim itibariyle fazla yer tutmaz. Ama onun bariz hususiyeti, incelediği konuları derinliğine ve orijinal bir tarzda işlemiş olmasıdır. Eserlerinde nakleden bir alim değil; muhakeme eden bir hakim havası vardır⁷.

Seyyid Kutub, Mevdudi, Malik Bin Nebi gibi çağdaşlarıyla birlikte Draz da İslam'ın ve İslam dünyasının temel fikri, ilmi, ekonomik ve sosyal problemleriyle yakından ilgilenmiş ve bu alanda bir dizi eser kaleme almıştır. Son asırlarda gelişen modern araştırma metotlarını titizlikle kullanarak günümüz insanına İslam'ın evrensel mesajını iletmeye çalışmıştır⁸.

Doğuyu ve Batıyı iyi bilen Draz, dini esasların muasır meselelere tatbiki işinde gerekli olan ölçülü vaziyet alma işini, hikmetli bir tarzda gerçekleştiriyordu. Bundan dolayı, muasır kültürle yoğrulmuş olan kimseleri de izahları tatmin edebilmektedir. Nice kitaplar vardır ki, insan onları okuduktan sonra, kendi kendine: “Bu kitabın ortaya koyduğu yeni şey, getirdiği mesaj acaba ne oldu?” şeklinde bir soru

⁵ Draz, **Mesaj**, X; Draz, **Bazı Görüşler**, s. 5.

⁶ Draz, **Mesaj**, X; Draz, **Bazı Görüşler**, s. 5; Muhammed Abdullah Draz, **Din ve Allah İnancı** (Çev.: Bekir Karlığa), Bir Yayıncılık, İstanbul, trs., s. 8.

⁷ Draz, **Mesaj**, Giriş, X.

⁸ Draz, **Din**, s. 8.

sorduğunda, cevap bulmakta zorluk çeker. Halbuki bu İslam bilgininin eserlerini okurken, taşıdıkları öz sebebiyle insan, sık sık: “İşte okumaya değen bir eser!” demekten kendini alamaz. Böylece “müellifliğin şartı, ya yeni bir mana ya da yeni bir yapı ortaya koymaktır” diyen alimlerimizin prensibini tatbik etmiş olmaktadır⁹.

1) Kitapları

Abdullah Draz'ın kitapları altı tanedir. Ancak aşağıda isimlerini sunduğumuz kitaplardan sonuncusu aslında müellifin çeşitli konularda sunduğu konferansların bir araya getirilmesi sonucu oluşturulmuş bir kitaptır.

1. “*İnitiation au Koran*”. Yazarın doktora için yaptığı iki çalışmadan birincisidir. Paris’te, 1950’de Press Universitaire’ce basılmış olup sonra “*Medhal ile'l-Kur’ani'l-Kerim*” adıyla Muhammed Abdülazim Ali tarafından Arapça’ya tercüme edilmiştir. 1984 Kuveyt baskısı mevcuttur. Salih Akdemir tarafından 1983’de Ankara’da “*Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*” ismiyle Türkçe’ye çevrilmiştir.

2. “*La Morale du Koran*”. Doktora için hazırladığı ikinci çalışmasıdır. (Paris, Press Universitaire, 1950). Daha sonra “*Düsturu'l-Ahlak fi'l-Kur’an*” adıyla müellifin damadı Abdüssabur Şahin tarafından Arapça’ya tercüme edilmiştir.1973 Kuveyt ve Lübnan baskıları bulunmaktadır. Prof. Dr. Emrullah Yüksel ve Prof. Dr. Ünver Günay tarafından 1993’de İstanbul’da “*Kur’an Ahlakı*” ismiyle Türkçe çevirisini yapmışlardır.

3. “*ed-Din*” (*Buhusün Mümehhidetün li Diraseti Tarihi'l-Edyan*). Arapça olarak kaleme alınan bu eserin 1958 yılında ilk baskısı yapılmış olup, ayrıca Kahire 1969 ve Kuveyt 1974 baskıları da bulunmaktadır. Dinler Tarihi sahasına ait olan bu eser Prof. Dr. Bekir Karlığa tarafından İstanbul’da “*Din ve Allah İnancı*” ismiyle Türkçe’ye çevrilmiştir. Ayrıca Akif Nuri tarafından 1978’de İstanbul’da aynı isimle başka bir çevirisi daha yapılmıştır.

4. “*en-Nebeu'l-Azim*”. Arapça olarak kaleme alınan bu eser Mısır’da ve bütün İslam dünyasında büyük bir ilgi görmüştür. “*Kur’an Hakkında Yeni Mütalaalar*” alt başlığını taşıyan bu eser, küçük hacimli olmasına rağmen, yazarının önsözünden anlaşıldığına göre, ancak yirmi yılda olgunlaşmıştır. Bu eserin ilk baskısı 1958’de

---

⁹ Draz, *Mesaj*, Giriş, XI.

Kahire’de gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Suat Yıldırım tarafından 1985’de Ankara’da “*En Mühim Mesaj Kur’an: (Kur’an Hakkında Yeni Mütalaalar)*” ismiyle Türkçe çevirisi yapılmıştır.

5. “*Nazarat fi’l-İslam*”. Arapça olarak 1972 yılında Kahire’de basılan bu eserde merhum Draz’ın İslam dini hakkında çeşitli konulardaki görüşleri bulunmaktadır. Bu konular, “İslam Hukuku ile Beraber”, “Sosyal Hayatımızda İslam”, “İdealizm ve Realizm Arasında”, “İslam ve İnsanlık Arasındaki Temaslar” başlıklarını taşımaktadır. Bu eser, Dr. Ali Özek tarafından 1977’de İstanbul’da “*İslam Hakkında Bazı Görüşler*” ismiyle Türkçe’ye çevrilmiştir.

6. “*Dirasat İslamiyye fi’l-Alakati’l-İctimaiyye ve’d-Devliyye*”. Bu kitap, Draz’ın bir kısım konferanslarını içermektedir. Bu konferanslarında “Kur’an-ı Kerim”, “İslam ve İnsana Verdiği Değer”, “İslam ve Kölelik”, “İslam’da Kişi Sorumluluğu”, “Ahlak İlmi Esasları Üzerindeki Görüşler ve Münakaşalar”, “Dünya Dinleri Üstüne Milletlerarası Konferanslar”, “İslam’da Devlet Hukukunun Esasları”, “İslam Kanunu Nazarında Faiz” gibi birbirinden farklı ve mühim konuları ele almıştır. Arapça olarak yayınlanan bu eser Nureddin Demir tarafından 1983’te İstanbul’da “*İslam’ın İnsana Verdiği Değer*” ismiyle Türkçe’ye çevrilmiştir.

Görüldüğü üzere yazarın yukarıda isimlerini zikrettiğimiz altı kitabının hepsi Türkçe’ye çevrilmiştir.

2) Makale ve İncelemeleri

1. “*Aslu’l-İslam*”.

2. “*Menhelu’l-İrfan fi Takvimi’l-Buldan*”.

3. “*Tarihu Adabi’l-Lugati’l-Arabiyye*”.

4. “*Ve Siyabeke fe-tahhir*”. Salih Aşmavi’nin kısa bir önsözüyle neşredilmiştir. (Kahire/1978)

5. “*el-Muhtar min Künuzi’s-Sünne*”. İnanç konularına dair seçilmiş kırk hadisin şerhidir. (İskenderiye 1398/1978)

6. “*Hakikatü’l-Vahy*”. (Dımaşk 2000)

7. “*Ma’na’l-İman ve’l-İslam*”. (Dımaşk 2000)

8. “*el-Muhtar min Kitabi Teysiri'l-Vusul ila Hadisi'r-Resul*”. (Kahire 1932)

II. Draz'ın Döneminde Mısır'daki Tefsir Hareketleri

Abdullah Draz'ın Kur'an anlayışını aktarmadan önce Mısır'daki tefsir faaliyetlerine kısaca temas etmenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Çünkü müellifin Kur'an anlayışını kavrayabilmek için bu dönemde tefsir alanındaki belli başlı çalışmaların neler olduğunun bilinmesinin konumuz açısından gerekli olduğu kanaatindeyiz. Özellikle de incelemelerimiz sonucunda kendisinden etkilendiğini düşündüğümüz Muhammed Abduh hakkında kısaca bilgiler sunmaya çalışacağız.

Mısır'da son dönemde gelişen tefsir akımlarını üç ana başlık altında ele almak mümkündür: 1) “Dil-bilim ağırlıklı tefsir faaliyetleri”. 2) “Tabii bilimler ağırlıklı tefsir faaliyetleri”. 3) “Kur'an'ın rehberlik yönünü öne çıkaran tefsir faaliyetleri”.¹⁰

Dil-bilim ağırlıklı tefsir faaliyetlerinde önde gelen ilk isim Emin el-Huli'dir¹¹. Onun, bu konudaki düşünceleri şöyledir: “Kısaca bize göre bugün tefsir; planlı, programlı, sistematığı düzgün bir edebi çalışmadır. Tefsirin birinci gayesi sadece edebi olmasıdır. Bunun ötesinde herhangi bir mülahazadan etkilenmemelidir. Hedeflenen diğer bütün amaçların gerçekleşmesi buna bağlıdır...¹²”. Seyyid Kutub, hem Kur'an'ın rehberlik yönünü öne çıkaran tefsir akımı için, hem de dil-bilim ağırlıklı akım için örnek sayılabilir¹³. Muhammed Ahmed Halefullah, Muhammed Şükrü İyad, Abdülvahhab Neccar, Muhammed Kutub, Ali Abdulazim dil-bilim ağırlıklı tefsir akımının etkisinde eserler ortaya koymuşlardır¹⁴.

Tabii bilimler ağırlıklı tefsir akımı, bilimsel verilerle Kur'an ayetlerini yorumlama esasına dayanır. Bu akımın taraftarları, ortaya konulan ve keşf olunan birçok bilimsel gerçeğin direkt veya dolaylı olarak Kur'an'da yer aldığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda Kur'an'ın değişmeden günümüze kadar ulaştığı görüşünü savunurlar. İslam ülkelerinin büyük bir bölümünün Avrupa'nın

¹⁰ J.J.G. Jansen, **Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar**, (Çev.: Halilrahman Açar), Fecr Yayınevi, Ankara 1993, s. 8; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1988, II. 353; İbrahim eş-Şerif, **İtticahatü't-Tecdid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim fi Mısır**, Daru't-Turas, Kahire 1982, s. 305.

¹¹ İbrahim eş-Şerif, **a.g.e.**, s. 391.

¹² Koç, M. Akif, **Aişe Abdurrahman ve Kur'an Tefsirindeki Yeri**, Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 24.

¹³ İbrahim eş-Şerif, **a.g.e.**, s. 569.

¹⁴ İbrahim eş-Şerif, **a.g.e.**, s. 611.

hakimiyeti altına girmesi sonucu bu akım güç kazanmıştır¹⁵. Son dönemdeki önemli temsilcilerinden biri, Arap kökenli olmayan batı bilimlerini kendi tefsirinde işleyen Muhammed b. Ahmed el-İskenderani, “*Keşfü’l-Esrari’n-Nuraniyyeti’l-Kur’aniyye*” isimli bir eser yayınlamıştır¹⁶. Yine Gazi Ahmed Muhtar, Muhammed Tevfik Sıdkı bu akım içinde değerlendirilen tefsircilerdir¹⁷. Bu akımın temsilcileri, Kur’an ayetlerinin tek ve değişmez bir anlama sahip olmadığı görüşünü savunmaktadırlar. Onlara göre bir Kur’an ayeti, birbirinden bağımsız farklı anlamlar taşıyabilir. Bundan dolayı zaman değiştikçe ayetlerin yorumları da değişebilecektir¹⁸.

Kur’an’ın rehberlik yönünü öne çıkaran tefsir akımının savunucularına göre Kur’an tefsirinin gayesi, “Kur’an’ı anlamak”tır. Bu akımın en önemli temsilcisi Muhammed Abduh’tur. O; “Kıyamet günü Allah bize müfessirlerin görüşleri ve Kur’an’ı nasıl anladıkları hakkında soru sormayacaktır, fakat hidayet ve bilgi vermek için bize gönderdiği kitabı hakkında soracaktır.”¹⁹ der. Abduh, geniş halk kitlesine pratik bir usulle Kur’an’ı açıklamaya çalıştı²⁰. Halk (Mısır halkı) ehliyetli dini liderlerin bulunmayışı ve İngiliz işgaline maruz kalmasından dolayı ilmi bilgileri anlayamadılar ve bunlar arasında hurafeler hakim oldu. Abduh, okuyucularına “klasik tefsirlerin” sınırlı ilgisinin günün acil sorunlarının çözümüne yardımcı olamayacağını anlatmaya çalışır. Kur’an’ın bizzat kendisinin konuşmasına müsaade etmeleri için okuyucusunu, kapalı olmayan, zeki açıklamalar ve yorumlarla ikna etmeyi arzular²¹. Abduh’un Kur’an yorumlarının orijinalliği yeni vurgulardan kaynaklanır. O, Kur’an’ı bir hidayet kaynağı, dini ve manevi bir rehber olarak görür ve gösterir. Ona göre Kur’an, esasen İslam hukukunun veya akaidin veyahut da filologların maharetlerini gösterebilecekleri bir vasıta olmayıp, Müslümanların bu dünya ve ahiret hakkındaki düşüncelerini çıkarmaları gereken bir kitaptır. Abduh’un Kur’an’ın yorumlanması gereksinimi ile ilgili farklı düşünceleri buradan kaynaklanır.

---

¹⁵ Jansen, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁶ Jansen, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁷ Jansen, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁸ İbrahim eş-Şerif, **a.g.e.**, s. 679.

¹⁹ Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935 m.), **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Hakim**, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, trs. I, s. 26.

²⁰ Jansen, **a.g.e.**, s. 41.

²¹ Reşid Rıza, **a.g.e.**, I, s. 12.

III. Son Dönem Mısır'daki Tefsir Hareketleri ile İlgili Çalışmalar

İslam dünyasında son dönemde ortaya çıkan yeni yaklaşımlardan birçoğunun kaynağı Mısır'dır. Dolayısıyla son dönem tefsir hareketlerini anlayabilmek için Mısır'daki tefsir faaliyetlerinin iyi bir şekilde incelenmesi gerekir. Bu amaçla biz, bu başlık altında, son dönemde Mısır'daki tefsir hareketleriyle ilgili yapılan çalışmalar hakkında kısa bir bilgi sunmak istiyoruz.

Bu alanda bilgilerin sunulduğu çalışmalardan ilki, “*The Interpretation of the Qur'an in Modern Egypt*” olan J. J. G. Jansen'in ortaya koyduğu çalışmadır²². Eser ilk söz ve beş bölümden oluşmaktadır. İlk sözde, modern Mısır'daki tefsir hareketleriyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Modern Mısır'daki tefsir hareketlerinin genellikle a) Kur'an filolojisiyle, b) Kur'an ve doğa bilgisiyle, c) Kur'an ve insanın bu dünyada nasıl hareket etmesi gerektiğine ilişkin düşüncelerden oluştuğunu belirtmiştir²³. Birinci bölüm, Kur'an ve onun yorumlanmasını kapsamaktadır²⁴. Bu bölümde, İncil ile Kur'an'ın karşılaştırılması yapılmış, çağdaş müfessirlerin yaptığı temel çalışmaların kaynağının Taberi, Zemaşeri, İbn Kesir ve Muhammed Abduh olduğu belirtilmiştir. İkinci bölüm, Muhammed Abduh'un Kur'an'ı yorumlayışına dairdir. Bu bölümde Abduh'un yaptığı çalışmanın gerçekçi akademik bir çalışma olduğu vurgulanır²⁵. Üçüncü bölüm, Kur'an'ın doğa bilimleri eşliğinde yorumlanması, bilimsel tefsircilerin Kur'an'dan ayetlere dayanarak yaptıkları çalışmaların meşruluğunu göstermesini kapsamaktadır²⁶. Dördüncü bölüm, Kur'an'ın icaz açısından yorumlanmasını içermektedir²⁷. Son bölümde ise Kur'an'ın uygulamaya yönelik olarak yorumlanması tahlil edilmiş, Abduh ile Reşid Rıza'nın tefsir metotları arasındaki farka işaret edilmiştir²⁸.

İkinci çalışma orijinal ismi “*Modern Muslim Koran Interpretation*” (Leiden 1968) olan J.M.S. Baljon tarafından ortaya konulan çalışmadır²⁹. O, bu eserde son dönem Mısır'daki tefsir hareketlerini ele alırken Muhammed Abduh'tan bahseder.

²² Bu eser, Halilrahman Açar tarafından, “**Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar**” (Ankara 1993) adıyla dilimize çevrilmiştir.

²³ Jansen, J.J.G., **a.g.e.**, s. 5-9.

²⁴ Jansen, **a.g.e.**, s. 11-38.

²⁵ Jansen, **a.g.e.**, s. 39-67.

²⁶ Jansen, **a.g.e.**, s. 69-103.

²⁷ Jansen, **a.g.e.**, s. 105-142.

²⁸ Jansen, **a.g.e.**, s. 143-175.

²⁹ Bu kitap, Şaban Ali Düzgün tarafından, “**Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler**” (Ankara 1994) adıyla dilimize çevrilmiştir.

Onun, İslami prensipleri yeniden değerlendirmek için samimi gayretlerinin olduğunu, bu amaca ulaşmak için ilk önce “*Risaletu't-Tevhid*” adlı bir kelami eserle başladığını, daha sonra öğrencisi Reşid Rıza'nın teşvikiyle tefsir yazmaya başladığını, onun vefatından sonra öğrencisi Reşid Rıza tarafından bu faaliyetlerin devam ettirildiğini belirtir. Onun tefsirinin en ayırt edici özelliği, metnin elverdiği her yerde ahlak dersleri vermeye yönelik gayretlerinin olmasıdır. Klasik tefsir metodundan ayrılışın, Tantavi Cevheri'nin takip ettiği methodla ortaya çıktığını, onun tefsir anlayışının, okuyucuya yaptığı nasihatler ve Kur'an'dan seçilmiş başlıklarla süslenmiş olmasının yanında halk için biyoloji ve diğer bilimlere dair el kitabı görevi gören bir eser olarak nitelendirilebilir. Yine o, ayrıca Mısır'da iki önemli bağımsız Kur'an araştırmacısından bahseder. O, bunların ilkinin, Muhammed Ahmed Halefullah olduğunu bildirmiştir. Onun, Kur'an kıssalarının harfi terkibi üzerine bir tez geliştirdiğini, kabul görmeyince bu tezi iki kez yeniden düzenlediğini, sonunda “*el-Fennu'l Kasasi fi'l-Kur'ani'l-Kerim*” adıyla basılma imkanını bulduğunu belirtir. Baljon'un üzerinde durduğu ikinci isim ise, Muhammed Kamil Hüseyin'dir. Onu önemli kılan özelliğin ise, bu fizikçi ve eğitimcinin Kur'an'ın Arapça zarafeti üzerine yazdığı “*Mutenevviat*” adlı risalesi olduğunu ifade eder³⁰.

Üçüncü çalışma ise M. Akif Koç tarafından hazırlanmış olan “*Aişe Abdurrahman ve Kur'an Tefsirindeki Yeri*” (İstanbul, 1998) isimli yüksek lisans tezidir. Koç, bu çalışmasında Mısır'da gelişen çağdaş tefsir akımlarını; a) Kur'an'ın rehberlik yönünü öne çıkaran, b) Tabii bilimler ağırlıklı yönünü ön plana çıkaran, c) Dil-bilim ağırlıklı yönünü öne çıkaran hareketler olmak üzere üç ana başlık altında ele alır. Bu akımlara öncülük eden Abduh, Reşid Rıza ve Emin Huli ile ilgili kısa bilgiler vermektedir. Ayrıca o, bu çalışmalara ilave olarak “konulu tefsir metodu” hakkında da bilgiler sunmaktadır³¹.

Ele aldığımız diğer bir çalışma, yine bir yüksek lisans tezidir. Eser, Harun Çevik tarafından 2003 yılında, Cumhuriyet Üniversitesinde hazırlanmış olup basılmamıştır. Tezin ismi, “*Mısır'da Çağdaş Tefsir Hareketi ve Mahmut Şeltut Örneği*”dir. Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde modern Mısır'da çağdaş tefsir hareketleri ele alınmakta olup bu bağlamda sırasıyla yapılan

³⁰ J.M.S. Baljon, **Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler** (Çev.: Şaban Ali Düzgün), Fecr Yay., Ankara, 1994, s. 17-20.

³¹ Koç, **a.g.e.**, s. 17-36.

çeşitli tasnifler, çağdaş tefsir hareketinin kısa bir tahlili ve son olarak öncü müfessirler ve tefsir anlayışları ortaya konmuştur. Çevik, çağdaş tefsir akımlarını; a) Kur'an'ın hidayet yönünü ön planda tutan tefsir hareketi, b) Bilimsel verilerin aydınlığında Kur'an'ı anlama çabaları ile şekillenen tefsir hareketi, c) Dil ve edebiyatı ön plana çıkaran tefsir hareketi, d) Konulu tefsir hareketi, e) Sosyal daveti ön plana çıkarıp Kur'an'ın i'cazını zinde tutan tefsir hareketi olmak üzere beş alt başlıkta ele alır. İkinci bölümde ise Mahmud Şeltut ve tefsiri hakkında bilgiler sunmaktadır³².

Bu alanda ele aldığımız son çalışma ise “*el-İtticahatü't-Tecdid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim Fi Mısır*” (Kahire 1982) adlı eserdir. İbrahim Şerif tarafından Kahire'de doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışma bir mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Mısır'da Kur'an ve tefsir faaliyetlerine değinilmiş, müsteşriklerin modern Mısır'daki tefsir çalışmaları sunulmuştur³³. İkinci bölümde Menar Okulu metodu ve tefsir anlayışında yenilenmenin meşruiyeti üzerinde durulmuştur³⁴. Üçüncü bölümde ise, Mısır'daki tefsir hareketlerinde yeni yönelişler ele alınıp, a) Kur'an'ın hidayet yönünü ön plana çıkaran yönelişler, b) Edebi (i'cazi) yönelişler, c) Bilimsel yönelişler olmak üzere üçlü gruplama yapmış olup daha sonra bu bölümleri detaylı olarak açıklamıştır. Şerif, Abdullah Draz'ı, Kur'an'ın hidayet yönünü ön plana çıkaran tefsirciler arasında göstermiş olup onun *Kur'an Ahlakı* eserini kısaca ele alıp incelemiştir³⁵.

---

³² Çevik, Harun, **Mısır'da Çağdaş Tefsir Hareketi ve Mahmut Şeltut Örneği**, Basılmamış Y. Lisans Tezi, C.Ü., S.B.E., Sivas 2003.

³³ Şerif, **a.g.e.**, 1-142.

³⁴ Şerif, **a.g.e.**, 143-304.

³⁵ Şerif, **a.g.e.**, 455-462.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN KUR'AN'A VE KUR'AN TARİHİNE YAKLAŞIMI

I. Kur'an'ın Tanımı

A) Kur'an'ın Sözlük Anlamı

Kur'an kelimesinin anlamı ve kökü konusunda alimler arasında farklı görüşler vardır. Bu kelimenin hemzeli veya hemzesiz olduğu hakkında iki görüş mevcuttur. Kelimenin hemzesiz olduğunu iddia edenler bu konuda şunları ifade ederler: Bu kelime “(قرن)” fiilinden türemiş olup anlamı bir şeyi diğerine yaklaştırmak olup, sureler ve ayetler birbirleri üzerine eklenmişlerdir. Bu görüşü Ebu'l Hasen el-Eş'ari (ö. 324/935) savunmaktadır³⁶. Kur'an lafzının “(القرآن)” kelimesinden türediği, çünkü o Kur'an ayetlerinin birbirine benzer ve birbirine karine olduğu görüşünü ise Yahya b. Ziyad el-Ferra (ö. 207/822) iddia eder³⁷. Yine kelimenin hemzesiz olduğunu iddia edenlerin diğer bir görüşü ise Kur'an lafzı özel isimdir. Hiç bir kelimedenden türetilmemiştir. Bu Hz. Muhammed'e inen kelimedir. Bu görüşü Muhammed b. İdris eş-Şafii (ö. 204/819) savunmaktadır³⁸.

Kur'an lafzının hemzeli olduğunu iddia edenlerin görüşleri iki gruba ayrılmaktadır: Birinci grup Kur'an kelimesinin “(غفران)” vezninde bir masdar olduğu görüşünü benimser. Bu görüşe göre Kur'an, lugatte okumak kelimesinin müteradifi olan bir masdardır. Bu görüşü Ebu'l-Hasen Ali b. Hazım el-Lihyani (ö. 215/830)

³⁶ es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (ö. 911/1505), **el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an**, Matbaatü'l-Ezheriyye, Mısır 1318, I, 52.

³⁷ es-Suyuti, **el-İtkan**, I, 52.

³⁸ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem el-İfrîki el-Mısri (ö. 711/1393), **Lisanu'l-Arab**, Daru Sadr- Daru Beyrut, Beyrut 1374/1955, I, 129.

savunmaktadır³⁹. Diğer grup ise Kur'an lafzının “(فعالان)” vezninden olduğu ve toplama anlamına gelen “(القرء)” kelimesinden müştak olduğunu iddia eder. Bu görüşü Ebu İshak ez-Zeccac (ö. 311/923) savunmaktadır⁴⁰.

Bu tarihi klasik bilgilerden sonra, Draz'ın bu konuya bakışına geçtiğimizde o, Kur'an kelimesinin kökü ve anlamı konusunda bu kelimenin hemzeli olduğunu iddia edenlerin görüşlerini benimser ve şunları ifade eder: “Kur'an kelimesi, asıl itibariyle gufran, şükran ve tükran gibi fu'lan vezninde bir masdardır. Herhangi bir metni okumayı ifade etmek üzere “قُرَأْتَهُ قِرَاءً وَقِرَاءَةً وَقِرَانًا” denir. Görüldüğü vechile kar', kıraet ve kur'an masdarları aynı manaya, yani “okumak” manasına gelirler⁴¹.

B) Kur'an'ın Terim Anlamı

Kur'an'ın, birtakım özellikleri göz önünde bulundurularak çeşitli şekillerde tarifleri yapılmıştır⁴². Draz, bunlardan “Kur'an, Hz.Muhammed (s.a.v.)' e indirilmiş, tilavetiyle amel olunan kelimullahtır”. tarifini benimsemiş ve burada “indirilmiş” ifadesinin, Allah'ın yalnız kendi bildiği yahutta meleklerine telkin ettiği ilahi kelamı konu dışı bıraktığını, zira Allah'ın her kelamının münzel olmadığını belirtir ve buna delil olarak da şu ayeti gösterir: “De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadarını da katsak, Rabbimin sözleri tükenmeden deniz tükenirdi”⁴³. Aynı şekilde o, Hz. Muhammed'e indirildiğinin ifade edilmesini de, kendisinden önce gönderilmiş olan peygamberlere indirilmiş olan kitapları konu dışında bırakmak içindir, der⁴⁴. “Tilavetiyle amel olunan” ibaresini ise namaz vb. ibadetlerde okunması anlamını içerdiği şeklinde ifade eder⁴⁵.

³⁹ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, I, 128.

⁴⁰ ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah (ö. 794/1391), **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, Daru'l-Marife, Beyrut 1391/1972, I, 278.

⁴¹ Draz, **Mesaj**, s. 3.

⁴² Mesela: Kur'an Resulullah'a indirilmiş, Mushaflarda yazılmış, tevatür yoluyla şüphesiz bir şekilde nakledilmiş olan mu'ciz bir kelimadır. (S. Şerif Cürçani, **Ta'rifat**, Mısır, trs., s. 174.); Fatiha suresinden Nas suresinin sonuna kadar, Hz. Muhammed'e indirilmiş, kendisine has özellikleri ihtiva eden mümtaz lafızlardır. (Zerkani, **Menahilu'l-İrfan**, I. 12.)

⁴³ Kehf 19/ 109. ﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَكَلِمَاتِ رَبِّي...﴾

⁴⁴ Draz, **Mesaj**, s. 6.

⁴⁵ Draz, **Mesaj**, s. 6.

C) Kur'an-Kitab İlişkisi

Kur'an'ın farklı farklı isimleri vardır. Ancak bunlar içerisinde en çok kullanılanı ise Kur'an lafzıdır. Bununla birlikte Kur'an'a "kitab" adı da verilmiştir. Fakat Draz, bunlardan Kur'an ve kitab üzerinde durur ve şu bağlantıyı yapar: "Ona Kur'an adını vermekle lisanlarda okunması kitab adını vermekle de, kalemlerle yazılması özelliği nazar-ı itibara alınmıştır"⁴⁶.

O, Kur'an'ı böylece iki şekilde adlandırmakla, onun iki yerde korunmaya dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiş olmaktadır. Birincisi onun gönüllerde, ikincisi ise onun satırlarda korunması gerektiğidir. Yazar, Kur'an'ın bu iki özelliğinin onun günümüze kadar korunmasındaki en önemli faktörler olduğunu ve bu durumun kıyamete kadar süreceğini belirtir⁴⁷.

Ona göre Kur'an-kitab ilişkisinde şu ince noktaya da temas etmekte yarar vardır: Bilindiği üzere "kıraat", "tilavet" anlamına kullanılır. Çünkü "kıraat", telaffuzda bazı kelimeleri bazısına eklemek demektir. Aynı şekilde "kitabet" de "resm" yani "yazıp çizmek" hakkında kullanılır ki o da yazı da "bazı kelimeleri bazısına eklemek" demektir. İşte bu zikredilen her iki kelimenin ilk anlamına gidildiğinde ikisinin de mutlak surette cem' (toplamak) ve eklemek anlamları etrafında dolaştığını görürüz. İşte bu özellik, bu kitabın "Kur'an'ın sure ve ayetlerini toplayan" manasını veya "kalp sahifelerinde yahut sahife ve levhalarda yazılmış toplanmış" manasını veya onun lisanlarda tertil edilip okunan muntazam sesler topluluğu olduğunu ifade eder. Fakat asıl olan, bunlardan daha derin, daha kuvvetli bir manası da vardır ki o da, bu kelimenin "her türlü manaları ve hakikatleri, hüküm ve hikmetleri topladığına" delalet etmesidir. Binaenaleyh el-Kitab veya el-Kur'an deyince sanki "ilimleri toplayan kelimeler" veya "kitab halinde toplanmış ilimler" demiş olursunuz⁴⁸.

D) Kur'an'ın Dil ve Üslup Yönünden Mucize Oluşu

İlahi bir vazife ile görevlendirilmiş olan bütün peygamberler kendilerini kavimlerine kabul ettirebilmek için birtakım mucizeler göstermişlerdir. Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'de çeşitli mucizeler ortaya

---

⁴⁶ Draz, **Mesaj**, s. 3.

⁴⁷ Draz, **Mesaj**, s. 4.

⁴⁸ Draz, **Mesaj**, s. 4.

koymuştur. Bilindiği üzere bu mucizeler içerisinde en önemlisi de Kur'an mucizesidir. Kur'an'ın mucize oluşu pek çok yönü ile tecelli eder. Biz bu bölümde Draz'ın, Kur'an'ın dil ve üslup yönünden mucize oluşunu nasıl ortaya koyduğunu göstermeye çalışacağız.

Kur'an'ın indirildiği çağda Arap dili, üslubu ve hitabeti en yüksek dereceye ulaşmış, adeta altın çağını yaşıyordu. Kur'an'ın mucize oluşu, ona benzer veya ona yakın bir eser meydana getirilememesinde aranmalıdır.

Draz, tarihte bazı kişilerin Kur'an'a benzer bir eser yazma teşebbüsünde bulduklarını, bunun için Kur'an'la muaraza etmek üzere çeşitli sözler sunduklarını, bunların ne Kur'an'a ne de kendi normal sözlerine benzemediğini, gülünç duruma düştüklerini, Abdullah b. Mukaffa, Ebu't-Tayyib el-Mütenebbi gibi bazılarının akıllı davranıp bu teşebbüsten vazgeçtiklerini, Kadıyanilik ve Bahailik fırkalarının Kur'an gibi din kitabı olmak iddiasıyla kitaplar yazdıklarını, bu kitapların, Kur'an ayetleriyle birtakım avami ifadelerin karışımı olduğunu, o ifadelerde İslam'ın hem esaslarını, hem fer'i hükümlerini değiştirmiş, kendileri için nübüvvet, hatta uluhiyyet iddia etmiş olduklarını ifade eder⁴⁹. Yine aynı şekilde Müseylemetü'l-Kezzab adlı yalancı peygamberin kendisine Kur'an'a benzer vahiy geldiğini iddia ettiğini, onun yaptığı için, Kur'an'ın birçok kelimesinin yerine başka kelimeler koymak suretiyle Kur'an üslubunu çalmaya teşebbüs ederek Kur'an'a benzer bir eser oluşturmak olduğunu, ancak gülünç duruma düştüğünü belirtir⁵⁰.

Arap edebiyatının altın devrini yaşadığı o çağda Kur'an'ın gelmesiyle, yarış halinde olan söz ustalarının, karşılarında herhangi bir engel olmadığı halde, ayrıca Kur'an'ın muaraza kapısını onlara kapamayıp aksine ardına kadar açtığı, hatta onları tek tek veya toplu olarak muarazaya davet ettiği halde buna yanaşmaktan aciz kaldıklarını ifade eden Draz⁵¹, Kur'an'ın onların bu durumunu şöyle ortaya koyduğunu belirtir: “De ki, bu Kur'an'ın bir benzerini meydana getirmek için insanlar ve cinler bir araya gelseler ve hatta birbirlerine yardımcı olsalar bile, onun gibisini meydana getiremezler”⁵². “(Senin için Kur'an'ı) o uydurdu diyorlar. De ki,

⁴⁹ Draz, **Mesaj**, s. 97.

⁵⁰ Draz, **Mesaj**, s. 98.

⁵¹ Draz, **Mesaj**, s. 100.

⁵² İsra 17/88. ﴿قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ...﴾

siz sözünüzde samimi iseniz, Allah'tan başka kimi (yardıma) çağırırsanız çağırın da, onun gibi on sure uydurup meydana getirin”⁵³. “Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız ve doğru sözlü iseniz, Allah'tan başka yardımcılarınızı çağırın ve onun surelerine benzeyen bir sure getirin (bunu) yapamazsınız, ki, (elbette) yapamayacaksınız. Kafirler için hazırlanmış bulunan ve yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının”⁵⁴.

Yukarıda geçen ayetlerde, meydan okuma tedrici olarak şiddetini artırmaktadır. İlk ayette, Kur'an'ın bir benzeri yapılması istenirken, son ayette bu durumun tek bir sureye indirilmiş olmasının onların bu konudaki acizyetlerini ortaya koymakta olduğunu belirten müellif, onların aciz kalmalarından dolayı verdikleri tek cevabın harfler yerine kılıçlarını konuşurmak olduğunu belirtmiştir⁵⁵.

Bakara suresi 23. ve 24. ayetlerle ilgili olarak er-Razi şu tespitleri yapmaktadır: Bil ki bu ayet, Kur'an'ın mucize olduğunu dört bakımdan gösterir: Birincisi, biz tevatiiren biliyoruz ki Araplar, Hz. Peygamber'e düşmanlık ve peygamberliğini iptal hususunda çok ileri gitmişlerdi. Yerlerini, kabilelerini bırakıp, canlarını ve mallarını bu uğurda sarf etmeleri, bunun en kuvvetli delilidir. Buna bir de, Allah'ın “Fakat bunu yapamazsınız, ki hiçbir zaman yapamayacaksınız” ayeti gibi çarpıcı bir şey de eklenince, şayet, Kur'an'ın benzerini veya bir suresinin benzerini getirmek onların imkan ve güçleri dahilinde olsaydı, kesinlikle bunu yaparlardı. Onlar bunu yapamadıklarına göre, Kur'an'ın mucize olduğu açıkça ortaya çıkmış olur. İkincisi ise, Hz. Peygamber, peygamberliği hususunda her ne kadar, müşriklerce töhmet altında tutulan birisi ise de, aklının faziletinin ve işlerin akibetini sezme gücünün tam olduğu herkesçe malum idi. Faraza, onun nübüvvet davasında (haşa) su götürür bir taraf bulunsaydı, müşriklere meydan okumaz ve bu meydan okuyuşta ileri gitmeyi uygun bulmaz, aksine, bütün işlerinde neticesi kendine dönecek olan bir kepezeliğe düşeceğinden korkar ve çekinirdi. Eğer Hz. Peygamber, onların böyle bir muarazadan aciz olduklarını, vahye dayanarak zaruri ve kesin tarzda bilmeseydi, en belîğ bir şekilde onları muarazaya sevk etmeyi kendince uygun bulmazdı. Üçüncüsü ise, Hz. Peygamber, nübüvvetinin doğru olduğuna kesinkes inanmasaydı, onların

⁵³ Hud 11/13. ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ...﴾

⁵⁴ Bakara 2/23-24. ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ مِّثْلِهِ... فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا...﴾

⁵⁵ Draz, **Mesaj**, s. 102.

Kur'an'ın benzerini getiremeyeceklerini haber verirken, böylesine kesin konuşmazdı. Çünkü Hz. Peygamber, nübüvvetinin hakkaniyetine dayanarak kat'i olarak bilmeseydi, bunun aksi de caiz olurdu. Aksinin caiz olması durumunda ise, onun yalan söylediği ortaya çıkardı. Binaenaleyh kesinlikle yalancı olan, batıl yanlısı kimse, kati konuşamaz. Hz. Peygamber ise kesin konuştuğu için, bu onun nübüvveti hususunda son derece kendinden emin olduğuna işaret eder. Dördüncü ise, Hz. Peygamber'in gününden günümüze kadar, her zaman, dine ve İslam'a düşman olan kimseler bulunmuş, İslam aleyhinde konuşma sebepleri günbegün artmıştır. Sonra dine karşı olan kimselerin bu şiddetli hırslarına rağmen, asla bir muaraza meydana getirilememiştir. İşte Kur'an'ın mucize olduğuna delalet bu dört hususu, ayet ihtiva etmektedir⁵⁶.

Kur'an'a nazire yapılmadıysa bu insanların aczinden değildir iddiasına ise Draz, o zaman da muarazaya sevk eden birçok sebebin bulunduğunu ifade eder ve şunları söyler: Hasminızı, sizin yaptığınız işe benzer bir iş yapmaktan aciz olduğunuzu kafasına vururcasına tekrar tekrar haykırmanızdan daha çok kızdıran hangi sebep bulunabilir? Böylesine bir meydan okuma, korkak birinin bile öfkesini harekete geçirip elinden geldiğince kendini savunmasını sağlamaya kafidir. Meydana çağırdığımız kimselerin kibir ve hamiyetten kaynaklanan kimseler olduğunu düşünürseniz, iş iyice değişir. Hele meydan okuduğunuz iş, muhatabın asıl sanatı olur ve ustalığı ile övündüğü bir iş olursa ve hele hele siz, onun muaraza edemediği taktirde cahillik ve sapıklığı kabul etmesi gerektiğini söylüyorsanız ve bu münazarayı kaybetmesi halinde itikatları, adetleri, kısacası topyekun varlığı tehlikeye düşüyorsa, o zaman mutlaka işin çaresine bakması gerekir⁵⁷.

Mekkeli müşriklerin işleri ve güçlerinin, Hz. Muhammed ve Kur'an meselesi olduğunu, ona yumuşaklıkla veya şiddetle karşı koymada başvurmadıkları çarenin kalmadığını belirten Draz, aldatarak dininden soğutmayı ve böylece kendilerine karşı yumuşatmayı ve az da olsa dinlerine meylettirmeyi denediklerini, davetinden vazgeçmesi için mal ve hükümdarlık teklifi ile pazarlığa giriştiklerini belirtir. Bu teklif gerçekleşmeyince ona ve aşiretine ölünceye veya teslim oluncaya kadar yiyecek vermeyi boykot etmeyi denediklerini, çocuklarından birinin Kur'an sesini

⁵⁶ Er-Razi, Fahrudin Muhammed b. Ömer, **et-Tefsiru'l-Kebir** (Çev.: Komisyon), Akçağ Yay., Ankara, 1998, II. s. 149-150.

⁵⁷ Draz, **Mesaj**, s. 103.

işitmesi endişesiyle Müslümanların evlerinden Kur'an sesi çıkmasını menettiklerini ifade eder. Yine Mekkeli müşriklerin, hac mevsiminde diğer kabilelerden Mekke'ye gelen ve Kur'an hakkında bilgi sahibi olmayanları Kur'an'dan uzaklaştırmak için onun hakkında şüpheler uyandırdıklarını, Hz. Muhammed'i büyülenmiş, delirmiş olmakla itham ettiklerini, onu yakalayıp hapsedmeyi, öldürmeyi planladıklarını ifade eder. Eğer Kur'an'a nazire yapmak mümkün olsaydı, bu daha kolay olan işi yapıp rahatlarına bakacaklarını, biraz önce yukarıda sayılanların, Kur'an'ın gösterdiği sarp yolu tutmaktan kendilerine daha kolay geldiği içindir ki, böyle yaptıklarını, artık bunun da acz olmazsa, neyin acz olacağını ifade eder⁵⁸.

Kur'an'a fonetik açıdan bakıldığında, şehirlilerin ifadesindeki yumuşaklıktan olduğu kadar, bedevilerin anlatış tarzındaki sertlikten de uzak olduğunu, birinin yumuşaklığını diğerinin sertliğiyle hikmetli bir ölçüde birleştirerek meydana getirdiği ahenkli bir ses sayesinde, ancak zihinlerde tasavvur olunabilen bir ses armonisini gerçekleştirdiğini belirten Draz⁵⁹, Kur'an'ın okunusunda musiki ve şiirin dinletmesi gibi, kendini dinleten bir nizam ve ahengin bulunduğunu, ama onun ne musiki melodileri ne de şiir vezinleri olmadığını, bununla beraber onda, ne şiirde ne de musiki de bulunmayan bir tarafın olduğunu, onun da şu olduğunu belirtir: Bir şiir kasidesi dinlersiniz, kasidedeki havanın monotonluğu, aynı ahenk ile size tekrar edildiğinde çok geçmeden size usanç vermeye başlar. Halbuki Kur'an'ı dinlerken bu monotonluk yoktur, devamlı surette değişen ve tazelenen sesler duyarsınız. Bundan ötürü tekrarlanmasına rağmen, size bir bıkkınlığın gelmeyeceğini belirtir⁶⁰

Müellif, Kur'an'da hece dizisi bakımından nesirden daha disiplinli, şiire nispetle daha serbest, dinleyicisinin dikkatini canlı tutmak maksadıyla ifade tarzı yönünden ayetleri yer yer birbirinden farklı, fakat her sure sonundaki fasılalarda genel ahengin bozulmaması için, ayet sonlarındaki ses uyumunu yeterince muhafaza eden bir üslupla karşılaştığını ifade eder. Kur'an ayetlerinden herhangi bir ayete, gerek Arapça da gerek başka bir dilde tefsir yoluyla bir tek anlam vermenin mümkün olmadığını vurgular. Ne kadar gayret sarf edilirse edilsin onun bir ayetini başka bir cümle kurarak, daha kısa ve özlü söylemenin imkan dahilinde olmadığını, onun özlü

---

⁵⁸ Draz, **Mesaj**, s. 104-105.

⁵⁹ Draz, **Kur'an**, s. 116.

⁶⁰ Draz, **Mesaj**, s. 123.

ve kısa ayetlerinden birinin manasını verebilmek için bir çok cümleler kurmak zorunda olduğunu, yani Kur'an'ın az sözle çok şeyler ifade ettiğini belirtir⁶¹.

Kur'an'ın akıl ve hissi insicamlı bir şekilde kullandığını belirten Draz, psikolojik kanuna göre akıl ve hissin normal olarak münavebe ile birbirlerine zıt bir şekilde çalışırken, yani birinin zuhuru, zorunlu bir şekilde diğerinin geçici olarak kaybolmasını gerektirirken, Kur'an da geçen bütün mevzularda, bu iki gücün devamlı bir şekilde ortaklaşa hareket ettiklerinin müşahade edildiğini belirtir. Konularına göre ayırım yapmaksızın bütün Kur'an'ı baştan sona kuşatan kesiksiz bir ahenkten başka, ister bir kıssa, ister bir akıl yürütmesi, isterse hukuki veya ahlaki bir kaideyle ilgili konuda olsun, bizzat sözlerin gerçek anlamlarının da öğretici, ikna edici ve heyecanlandırıcı bir güçle harekete geçtiğini ve hem akla, hem de kalbe eşit bir şekilde yer ayırdığının görüldüğünü ifade eder. Ayrıca çeşitli melekelerimizi aynı anda tesiri altına alan bu hitabın, Kur'an'ın her yerinde ve devamlı olarak, hiçbir şeyin tesir edip bozamayacağı şaşırtıcı bir ağırlığa ve üstün bir güce sahip bulunmakta olduğunu belirtir⁶².

Aynı cümle ile avamı ve havassı, alimleri ve cahilleri, özlem ve ihtiyaçlarını tam giderecek şekilde tatmin etmenin en mükemmel örneklerinin sadece Kur'an da bulunabileceğini ifade eden Draz, şu ayeti bu konuya örnek olarak gösterir: “Biz, işi anlamak isteyen kimse için Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştırdık; düşünen, ibret alan yok mu?”⁶³

Beyan ve icmal, ayrıntı ve özeti mükemmel şeklinin de Kur'an'dan başka bir yerde bulunmadığını ifade eden müellif, insanların maksatlarını beyan etmek istediklerinde artık yoruma imkan vermeyecek şekilde uzun uzadıya meseleleri açıkladıklarını, öz olarak bildirmek istediklerinde ise müphem bırakıp karışıklığa yol açtıklarını belirtir. Bu iki özelliği aynı sözde neredeyse hiç birleştiremediklerini aksine Kur'an'ın lafızlarının net ve yerli yerinde olduğunu, ifadenin maksat dışındaki unsurlardan arındırılmış, zihnin yorulmaksızın meramını anladığını, meselenin etraflıca kavrandığını, ama bu vuzuhun ona tekrar bakıldığında onda birtakım yeni ayrıntıların görülmesine engel teşkil etmediğini vurgular. Öyle ki bir

⁶¹ Draz, **Mesaj**, s. 116.

⁶² Draz, **Kur'an**, s. 118.

⁶³ Kamer 54/17. ﴿وَلَقَدْ بَيَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾

tek cümle veya bir tek kelimenin müteaddit yönlerinin olduğunun görülebileceğini ki, hepsinin de doğru veya doğru olmaya elverişli olabileceğini belirtir ve bu konuda şu ayeti bir örnek olarak gösterir: “Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır”⁶⁴. İnsanların anlaması yönünden, bundan daha açık bir ifadenin tasavvur edilemeyeceğini belirtir ve daha dikkatli bir şekilde bakıldığında, bu kısa sözün ne kadar elastikiyet taşıdığına görüleceğini söyler ve şöyle devam eder: Bu sözün manası şayet: “Allah Teala, bazı insanlara rızık niçin bol, bazılarına niçin az verdiğini soran ve onu muhasebe eden olmaksızın dilediğini rızıklandırır” demektir, dersiniz isabet edersiniz. Keza: “Allah Teala verirken, bitme endişesi olmaksızın, kısmadan ve hesapla hareket etmeden verir” dersiniz isabet edersiniz. Keza: “Verdiğinden bir şey beklemeksizin, karşılık ummaksızın verir” dersiniz yine isabet edersiniz. Keza: “Allah Teala insanı, işin sonunda nereye niçin sarf ettiğinden ötürü azarlamaksızın rızıklandırır” dersiniz isabet edersiniz. Keza: “Saymaya gelmeyecek derecede bol rızıklandırır” dersiniz yine isabet edersiniz. Birinci manaya göre kelim, dünyada insanları rızıklandırma kaidesinin takrir edilmesini (kökleştirilmesini) ifade eder. Çünkü rızık, rızka nail olanın ilmi ve çalışmasıyla hak etmesine bakmaksızın, sırf Allah Teala’nın imtihan hikmetine ve dilemesine göre verilir. Bu ise, fakir mü’minleri teselli ederken, mağdur zenginleri de dizginleyici bir özelliğe sahiptir. İkinci mana, Cenab-ı Allah’ın hazinelerinin genişliğine, nihayetsiz sehavetine dikkati çeker. Üçüncü mana ise, Allah Teala’nın, ileride mü’minlere fütuhat müyesser edeceğine, onların sıkıntılarına bedel, ummadıkları yerden zenginlik vereceğine işaret eder. Dördüncü ve beşinci manalara göre ise, salih, iyi insanlara bir müjde ihtiva eder ki bu müjde, ya hesapsız olarak cennete gireceklerine, yahutta ecir ve sevaplarının, saymaya gelmeyecek derecede kat kat arttırılacağına dairdir⁶⁵.

Draz’ın ortaya koyduklarından şu sonuca varmak mümkündür: Kur’an’ın üslubundan maksadın, cümlelerin teşkil edilmesinde, kelimelerin seçiminde Kur’an’a has bir anlatım tarzı olduğunu, dil kuralları ve kelimeler lisanda değişmediği halde, o dil ile yazanlar ve konuşanların ayrı ayrı üsluplara sahip bulduklarını, işte Kur’an’ın kelimeleri ve cümle yapıları bakımından Arapça’nın dışına çıkmamakla birlikte, başka eserlerden hemen ayırt edilebilen kendine has bir ifade tarzına sahip

⁶⁴ Bakara 2/212. ﴿رُزِقَ لِلدِّينِ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا...﴾

⁶⁵ Draz, **Mesaj**, s. 142.

olduğunu, bu özellikleriyle Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'ın, sadece Arap edebiyatının bir şaheseri değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik eden en büyük mucizesi olmuştur.

E) Kur'an'ın Kaynağı Hakkındaki Görüşlere Yaklaşımı

Kur'an hem lafızıyla hem de manasıyla Allah kelamıdır. Önceki dönemlerde ve günümüzde İslam dinine muhalif olan birçok kişi, bu dine zarar vermek için çeşitli yollarla saldırılarda bulunmuşlardır. İşte onların saldırıda buldukları en yoğun yön belki de kutsal kitabımız Kur'an'ın kaynağı noktasından olmuştur. Onlardan bazıları, Hz. Muhammed'in, Kur'an'ı kendi bilgilerine dayanarak ortaya koyduğunu, bazıları ise onu kendi vicdanı veya şuurunun bir telkini sonucu ortaya koyduğunu, diğer bazıları ise, Hz. Muhammed'e bu bilgileri öğreten biri veya birilerinin olduğu ve bunun sonucunda bu eseri ortaya koyduğunu iddia etmişlerdir. İşte bu bölümde Draz'ın böylesi iddialara, sağduyu sahibi insanları akli yönden tatmin edecek şekilde verdiği cevapları ortaya koyacağız.

1. Kur'an'ın Hz. Muhammed'in Eseri Olduğu İddiasına Yaklaşımı

Hz. Muhammed, Allah'tan gelen vahiyleri almaya başladığında sırasıyla onları ezberlemiş, tebliğ etmiş, açıklayıp tefsir etmiş ve uygulamaya koymuştur⁶⁶. Kur'an'a, Hz. Muhammed'in en küçük bir katkısı olmamıştır. Yani Kur'an hem lafız hem de mana yönüyle kelimullah'tır. Kur'an'ın bu şekilde olduğunu bildiren birçok ayet mevcuttur. Mesela, manalarının vahyolunduğunu bildiren birkaç ayet şöyledir: “Onun konuşması, kendisine vahyedilenden başkası değildir”⁶⁷. “Onlara bir ayet gelmediği zaman, “sen bir ayet yapsaydın ya” derler. De ki: “Ben ancak Rabbim tarafından bana vahyolunana uyarım”⁶⁸. Lafızlarının vahyolunduğunu belirten ayetlerden birkaçı ise şu şekildedir: “Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik”⁶⁹. “Kur'an metnini tekrarlamak için (Cebrail sana vahyi henüz bitirmeden) dilini depretmeye. Onu (senin kalbinde) toplamak ve sana okutmak Bize aittir. Sana Kur'an'ı

⁶⁶ Draz, **Mesaj**, s. 14.

⁶⁷ Necm 53/4. ﴿إِن هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾

⁶⁸ A'raf 7/203. ﴿قُلْ إِنَّمَا آتَيْتُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي...﴾

⁶⁹ Yusuf 12/2. ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

okuduğumuz zaman onun okunuşunu takip et. Sonra onu açıklamak bize düşer”⁷⁰. “Ve Kur’an’ı ağır ağır oku”⁷¹. Draz, bilhassa zikredilen son üç ayetten şu sonuçları çıkarmaktadır: Ayetlerde geçen “Kur’an’ın Arapça olması”, “dili depreme”, “okuma”, “okutma” ifadeleri lafız yönüyle alakalı olup, dolayısıyla Kur’an’ın lafız yönüyle de Allah katından olduğunun delilleridir, görüşünü ortaya koyar⁷².

Draz, peygamberliğini iddia eden ve birtakım mucizelerle ve harikalarla da bu peygamberliğini teyit eden bir kimsenin, aklı varsa, hiç kendisine ait bir mülkü başkasına mal etmeyeceğini, ondan vazgeçemeyeceğini, aksine bu mülkü kendisine mal etmekle şan ve şerefının daha da yükseleceği durumu söz konusu iken, onu Allah’a isnat etmesinin Kur’an’ın Allah’tan geldiğine delil teşkil ettiğini belirtir⁷³. Yine müellif: “Olabilir ki bu peygamber, Kur’an’ı Allah’ın vahyine mal etmekle, insanları ıslah etme işinde, onlara daha kolay bir söz dinletme çaresini bulmuş, kendisini daha iyi kabul ettireceğini düşünmüştür. Zira sözlerini O’na izafe etme, kendisine mal etmesinde bulunmayan bir itibar ve azamet kazandırır” diye düşünenlerin olabileceğini, bunun da geçersiz bir görüş olduğunu belirtir. Kur’an’ı kendisiyle tanıdığımız zattan, bir yandan kendisine nispet ettiği, bir yandan da Allah’a nispet ettiği sözlerin sadır olduğunu, itaat edilmesi yönünden, kendisine mal ettiği sözlerin, O’na izafe ettiği sözlerden eksik tarafı olmadığı gibi, Rabbine nispet ettiği sözlerin kendisine mal ettiği sözlere göre üstünlüğünün de olmadığını, aksine, insanlardan her iki nevi sözlerine de itaat etmelerini müsavi olarak istediğini ve gerçekten, Müslümanlar tarafından da bunlara aynı derecede itibar gösterildiğini ifade eder. Ona itaat etmenin Allah’a itaat, ona isyan etmenin de Allah’a isyan sayıldığını, şayet bu görüş geçerli olsaydı, o zaman Hz. Muhammed bütün sözlerini Allah’ın talimatı (kelamı) şeklinde neden göstermesindi? diye belirtir⁷⁴.

Kur’an’ı Hz. Muhammed’in kendi bilgisine dayanarak telif etmediğine dair açık delillerin bulunduğunu ifade eden Draz, bu konuyla ilgili şu tespitleri ortaya koymaktadır: Hz. Muhammed’in başına bazen öyle hadiseler geliyordu ki bunlar, onu bir şeyler söylemeye zorladığı halde elinden bir şey gelmiyordu. Müellif bu

⁷⁰ Kıyamet 75/16-19. ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيِّنَاتَهُ...﴾

⁷¹ Müzzemmil 73/4. ﴿أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾

⁷² Draz, **Mesaj**, s. 15.

⁷³ Draz, **Mesaj**, s.16.

⁷⁴ Draz, **Mesaj**, s.17.

konuya örnek olarak “İfk Hadisesi” ni vermektedir. Bu olayda münafıkların, Hz. Peygamber’in hanımı Hz. Aişe’ye namus iftirası attıklarında vahyin geciktiğini, işin uzadıkça uzadığını, dedikodunun yayıldığını, Hz. Peygamber’in ise büyük bir ihtiyat ve çekingenlikle: “Ben, onun hakkında iyi halden başka bir duruma tanık olmadım” demekten başka bir iş yapamadığını, daha sonra Hz. Aişe’ye: “Bak Aişe, senin hakkında şöyle bir söz işittim. Şayet masum isen Allah seni temize çıkaracaktır. Yok eğer günaha teşebbüs ettiysen, Allah’tan af dile.” diye buyurur. Müellif burada şu tespiti yapar: Bu söz, gaybı bilmeyen beşere ait bir ifadedir. Zanna tabi olmayan, bilgisi olmadığı müddetçe konuşmayan, güvenilir bir dostun sözüdür. Fakat bu kelimeleri söyledikten sonra henüz yerinden ayrılmadan, Nur suresinin baş tarafı nazil olarak Hz. Aişe’nin masumluğunu ilan etti, meseledeki kesin hükmü bildirdi. Şayet iş kendi elinde olsaydı, bu olay meydana geldiği anda, kendi ifadelerini vahiy ifadeleri gibi göstererek bu zor durumdan kurtulabilirdi. Ama o, Allah’ın, ailesini temize çıkaran vahyi gelene kadar beklemeyi tercih etti⁷⁵.

Kur’an’ın Hz. Muhammed tarafından olmadığı bir başka delilinin ise, vahyin, bazen arzu etmediği tarzda gelmesidir. Kur’an, bazen onun, görüşünde hatalı olduğunu bildirir, bazen meyletmediği bir şeye izin verirdi. Şu ayetler bu duruma örnek gösterilebilir: “Akraba bile olsalar, cehennemlik oldukları belli olduktan sonra müşrikler için mağfiret dilemek ne peygamberin, ne de mü’minlerin yapacağı iş değildir”⁷⁶. “Kendisini zengin görüp tenezzül etmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun. Onun arınmak istememesinden sana ne? Fakat koşarak sana gelen, (Allah’tan) korkarak gelmişken, sen onunla ilgilenmiyorsun, hayır (olmaz öyle şey); bu Kur’an bir öğüttür, dileyen düşünüp öğüt alır”⁷⁷. “Yeryüzünde ağır basıp kafirlerin belini iyice kırıncaya kadar, hiçbir peygambere esirler sahibi olması yakışmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah azizdir, hakimdir. Eğer Allah’tan (yanılarak verilen hükümlerden dolayı azap etmemek hakkında) bir hüküm geçmemiş olsaydı, aldığınız fidye sebebiyle size mutlaka büyük bir azap dokunurdu”⁷⁸.

⁷⁵ Draz, **Mesaj**, s. 19.

⁷⁶ Tevbe 9/113. ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ...﴾

⁷⁷ Abese 80/5-12. ﴿أَوْ يَذُكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَىٰ أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَىٰ فَأَنُتَ لَهُ تَصَدَّىٰ...﴾

⁷⁸ Enfal 8/67-68. ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُبْتِغَىٰ فِي الْأَرْضِ... لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ﴾

Draz, bu ayetlerin yorumunda, bir peygamberin görüşündeki isabetsizliğin farkına vardığında bu şiddetli ifadeler, pişmanlığını bildiren vicdanından gelen telkinlerden ibaret olsaydı, kendi kendisi hakkında böyle dehşetli ifadeler kullanır mıydı? Bu konularda sükût ederek kusurunu örtmek istemez miydi? Böylece görüşlerine duyulan saygıyı devam ettirmeyi düşünmez miydi? Elbette düşünürdü. Kur'an onun vicdanından fezeyan etseydi, ihtiyaç halinde, bir kısmını dışarı vurmayabilirdi. Bir şey de gizleseydi, bu kabil ayetleri gizlerdi, diye yorumda bulunur⁷⁹. Az önce nakledilen Enfal suresinin 67. ve 68. ayetleriyle ilgili olarak müellif şu tespiti yapar: “Bu ayetler, Bedir gazvesinde alınan esirlerin salıverilmesinden ve onlardan fidye alınmasından sonra indi. Ayetler yapılan işin hatalı olduğunu bildirerek başlıyor, hemen arkasından o tatbikatı kabul edip, ondan dolayı gönülleri ferahlatıyor, şüpheye yer bırakmıyor. Hatta bundan böyle, benzeri durumlarda hatalı olduğu bildirilen bu uygulama, bir kaide haline getiriliyor. Kur'an'ın kaynağı kendisi olsaydı, bu sözün başını söyleyen biri olarak, sonunu da söylemesi tasavvur edilebilir miydi? Araya hiç fasıla girmeksizin gazap ve pişmanlık kükremesinin arkasından memnunluk ve takdir gülümsemesi gelebilir miydi? Kesinlikle hayır! Bu iki halet-i ruhiyenin insandan peş peşe sadır olduğu farz edildiği taktirde ikincisi birincisini silmiş olacağı için, onu zikretmezdi. Ve nihai hüküm hangisi olmuşsa, sonunda o hükümde karar kılardı”⁸⁰.

Hz. Peygamber'e vahiyler bazen mücmel veya müşkil bir tarzda gelirdi ki, Allah Teala bilahare bir açıklama bildirmeksizin, ne kendisi ne de ashabı, o emirlerden kesin maksadı anlayamazlardı. Müellif bu konuda şu yorumu yapar: “Allah için söyleyin: Hangi akıllı kimsenin aklı, kendisinin bile anlayamadığı sözler telkin edebilir? Hikmetini bilemeyeceği emirler verir? Bu durumda, onun amir değil memur, söyleyen değil nakleden olduğunun açık delillerinden biri değil midir?”⁸¹. Draz bu konuyla ilgili olarak Kur'an'dan şu örneği sunar: “Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır; içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker”⁸². Bu ayet inince sahabeler bu yük altında ezildi. Zira bu ayetten, her şeyden, kalbin hareketlerinden, hatta kalpten geçenlerden bile hesaba

⁷⁹ Draz, **Mesaj**, s. 21.

⁸⁰ Draz, **Mesaj**, s. 22.

⁸¹ Draz, **Mesaj**, s. 24.

⁸² Bakara 2/284. ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ...﴾

çekilecekleri manasını anladılar ve sonunda dediler ki: “Ya Resulallah, bu ayete nasıl dayanacağız?”. Hz. Peygamber dedi ki: “Ne o! Yoksa sizden önceki iki ehl-i kitabın (Yahudi ve Hristiyanların) dediği gibi “ışittik ama isyan ettik” demek mi istiyorsunuz? Siz asıl şöyle deyiniz: “İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, bizleri bağışlamayı dileriz, dönüşümüz sanadır”⁸³. Onlar da bu tarzda dua ve niyaz ettiler. Nihayet, Allah Teala o ayeti açıklayan şu buyruğu indirdi: “Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey yüklemeyiz. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Siz şöyle dua ediniz): “Rabbimiz, unuttur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yüklemeyiz! Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediği şeyleri yüklemeyiz! Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet eyle! Mevlamız, Efendimiz sensin! Kafirlerle karşı da bize yardım eyle!”⁸⁴. Böylece, kalbi hallere dair sadece güçleri yeten şeylerden sorumlu tutulacaklarını anladılar ki onlar da kesbedilen niyetler ve istikrar bulan azimlerdir; ihtiyari olmaksızın kalpten geçenler veya hayali kuruntular mes’uliyete yol açmazlar. Müellif burada şu yorumu yapar: “Şayet Hz. Muhammed ayetin yorumunu bu şekliyle daha işin başında bilmiş olsaydı, sahabenin hatasını bildirir ve onların şüphesini derhal giderirdi. Çünkü onların bu derece muhtaç oldukları bir bilgiyi onlardan saklaması düşünülemez. Onlara karşı pek müşfik olduğu halde, kalplerini neredeyse kökten söküp çıkararak o korku içinde onları nasıl bırakabilirdi? Doğrusu, bu konuda o da onlar gibiydi ve durumun açıklanmasını bekliyordu. Allah Teala’nın bu beyanı geciktirmesi de elbette bir hikmete mebnidir”⁸⁵.

Hz. Muhammed’e vahiylerin inmeye başlamasıyla birlikte, unutmak endişesiyle, vahyedilen metni, kendi kendine acele acele tekrarlar, dudaklarını deprettirdi. Halbuki sözü hatırında tutma işinde, gerek nübüvvetini ilandan önce, gerek sonra böyle bir adeti mevcut değildi. Onlar (Araplar), sözlerini içlerinden geçirerek hazırlıyorlardı. Kur’an, onun kendi varlığından kaynaklıysaydı, onu söyleme tekniğinin de şahsi ve kavmi âdete uyması, görüşünü olgunlaştırmak ve fikrini açık seçik hale getirmek üzere uzun uzadıya düşünmekle dolu sükût seansları geçirmesi gerekirdi. Ama iş böyle değildi. O, ansızın kendisini bir öğretimle karşı

⁸³ Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri, Ebü’l-Hüseyin (ö. 261/875), **el-Camiu’s-Sahih**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, İman/57, I, 115, h.no: 125.

⁸⁴ Bakara 2/286. ﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا...﴾

⁸⁵ Draz, **Mesaj**, s. 26.

karşıya buluyor, bu rehber birden gelip süratle kayboluyordu. Öyle ki tefekkür, kaçırdığı bilgiyi hatırlama konusunda işe yaramıyordu. Kendisine bildirilenleri harfiyen tekrar etmesi gerekiyordu. Karşı karşıya kaldığı bu yeni durumda, ister istemez, alışmadığı bu işi yapması, bir harf dahi kaçırmamak için büyük bir hırs göstermesi lazımdı. Nihayet Allah Teala şu sözüyle vahyi koruma işini taahhüt etti. “Onu tekrarlamak için (henüz Cebrail sana vahyi bitirmeden) dilini depretme. Onu senin kalbinde toplamak ve (sana) okutmak bize aittir”⁸⁶.

Mezkûr durumlar, Hz. Peygamber’in Kur’an karşısında nasıl bir tavır takındığını kısmen göstermektedir. Hepsini de Kur’an’ın, kendisinden sadır olmayıp ona bir başka yerden geldiğinin delilleridir.

Müellif meseleyi bir başka yönden de ele alır ve Hz. Peygamber’in siretine dikkat çeker: “Onun siretine toplu bir bakış yapacak olursanız yüce ahlaktan meydana gelen nice parlak deliller bulursunuz. Sadece bunları göz önüne getirmekle tertemiz, dürüst, ağırbaşlı, bilmediği hususta tek söz söylemeyen, gördüğünü gizlemeyen, kendisini övenlere kulak vermeyen ve büyüklerin süsü olan tevazu, liderlerde eşine nadiren rastlanacak derecede açık sözlülüğü, alimlerde pek az rastlanacak derecedeki titizliği ile arz-ı endam eden bir şahsiyet karşısında olduğunuzu anlamakta gecikmezsiniz. Böyle bir zat ne aldatır, ne de aldanır. Draz, Hz. Peygamber’in siretiyle ilgili birkaç örnek sunar. Muavviz kızı Rebi’in düğününün sabahında küçük kızlar oturmuş, def çalıyorlardı. Derken, Bedir şehitleri içinde yer alan babalarını da anmaya başladılar. İçlerinden biri dedi ki: “Aramızda, yarın ne olacağını bilen peygamber var”. Bunun üzerine Resulullah derhal müdahale etti: “Böyle deme! Daha önce söylediğin şeyleri söylemeye bak.”⁸⁷ Kur’an’da da bu durumu tasdik eden bir ayet meali şu şekildedir: “De ki: “Ben, kendime Allah’ın dilediğinden başka ne bir fayda verme, ne de bir zararı savma gücüne sahibim. Eğer gaybı bilseydim elbette çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben sadece inanan bir topluluk için uyarıcı ve müjdeleyiciyim”⁸⁸. Başka bir örnekte ise şu olayı aktarır: “Osman İbnu Maz’un vefat edince, ensardan bir hanım olan Ümmü’l-

⁸⁶ Kıyamet 75/16-19. ﴿لَا تُحْرَكْ بِهِ لِسَانُكَ لِنَعْلَجَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ...﴾

⁸⁷ el-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870) **el-Camiu’s-Sahih**, el-Mektebetü’l-İslamiyye, İstanbul 1979, Meğazi/12, V, 15; İbn Mace, Ebu Abdillan Muhammed İbn Yezid el-Kazvini (ö. 275/888), **es-Sünen**, İstanbul, trs., Nikah, 21.

⁸⁸ A’raf 7/188. ﴿قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ...﴾

Ala'nın, merhuma hitap ederek: “Ya Eba Saib, ben, Allah Teala'nın seni şerefli bir mevkiye çıkardığına şahitlik ederim” demesi üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: “Allah'ın onu şerefli bir mevkiye çıkardığını nereden biliyorsun?” O cevap verdi: “Anam babam sana feda olsun, ya Resulullah! (Allah ona ikram etmese) kime ikram eder ki?” Peygamberimizde buyurdu ki: “Doğrusu her fani gibi o da vefat etti ve onun hakkında iyi bir akibet ümit ederim. Ama ben Resulullah olduğum halde akibetimin ne olacağını bilemem”. Bundan sonra kadın: Vallahi bundan böyle hiç kimseyi temize çıkarmam! dedi”⁸⁹. Bu hadisi tasdik eden bir ayet meali şöyledir: “De ki: Peygamber olan ilk insan elbet ben değilim. İşin sonunda bana ve size ne yapılacağını da bilemem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum. Ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim”⁹⁰.

Draz, Hz. Peygamber'in sireti ile ilgili zikredilenlerin ışığında şu sonuca varır: Düşünün, dünya hayatına dair meselelerde yalan söylediği taktirde (haşa) az veya çok sonra foyasının meydana çıkacağı düşüncesiyle -deha eseri olarak- yalan söylemekten geri durduğunu farz edelim. Peki, vefatından sonraki meseleler hakkında aklına geleni söylemekten uzak kalmasını nasıl izah edelim? Vefatından sonra kim kendisini hesaba çekebilirdi ki? Tarihin hükmüne önem vermesi için bir sebep mevcut muydu? Onu bunlardan sadece üstün ahlakı menetmiştir. Tarihten ve insanlardan daha yüce bir hükümdarın huzuruna varacağına iman etmesinden gelen mes'uliyet duygusu menetmiştir. Bir insan davranışlarında ne kadar sun'i davranırsa davranırsın; kızdırıldığı, zorlandığı, daraldığı, muhtaç olduğu, arzusuna nail olduğu veya güvendiği biriyle baş başa kaldığı zaman, işlerinde ve sözlerinde, esas fitratını ortaya koyan birtakım davranışlardan hali olmaz. Hayatının her safhasında, sahibinin şahsiyetini parlak bir ayna gibi gösteren bu “Peygamber yaşayışı” öyle bir aynadır ki, dışından içini gösterir. Onun sözlerinden her bir sözde, davranışlarından her bir davranışta, doğruluk ve samimiyetin tezahür ettiğini gösterir. Ona bakan zeki ve anlayışlı bir kimse, konuşmadığı ve bir iş yapmadığı zaman bile, onun gidişatında kendini gösteren yüce ahlakı temaşa edebilir. İşte bundandır ki, sahabenin çoğu ondan söylediklerine delil istememişlerdi. İşte böylesine yüce ahlakla bezenmiş ve Kur'an karşısında bu derece mütevazı bir tavır takınmış olan zat, bu kitabı kendisinin

⁸⁹ el-Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, Cenaiz/3, II, 71.

⁹⁰ Ahkaf 46/9. ﴿قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنَ الرَّسُلِ وَمَا أُذْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ...﴾

te'lif etmediğini, kendisinin ondan istifade eden bir talebe durumunda olduğunu ilan ettiğinde, hiç kimsenin onun doğruluğundan şüphe etmeye hakkı olamaz. Bilakis, bu masum itirafı, onun açık kalpliliğine ve tevazuuna bir başka delildir⁹¹.

Kur'an da maziye dair bilgiler mevcuttur ve bu bilgiler tarihi gerçeklere uygun bir şekilde anlatılmışlardır. Ümmi bir peygamber bu tarihi bilgileri hem de tafsilatlı bir şekilde kendisi ortaya koyacak. Bunun gerçekleşebilmesi için o asırları dolaşması, tarihi olayları müşahede etmesi ve sonra bize aktarması gerekir. Veyahut da onun, eskilerin kitaplarına varis olması, onları incelemesi, olayların detaylarına incek kadar vakıf olması gerekir. Draz, bunların hiçbirinin Hz. Muhammed hakkında söylenemeyeceğini, çünkü onun böyle bir durumunun olmadığına tarihin şahit olduğunu belirtir⁹². Müellif, maziye dair bilgiler içeren birkaç Kur'an ayetini örnek olarak verir: "Musa'ya hükmümüzü bildirdiğimiz zaman, sen batı yönünde Musa'yı bekleyenler arasında değildin, onu görenler arasında da yoktun"⁹³. "Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem'i hangisi yetiştirecek diye kur'a çekerlerken, sen onların yanında değildin, bu hususta ihtilaf ederlerken de orada bulunmuş değildin"⁹⁴. "İşte (bu Yusuf kıssası) gayb haberlerindedir. Onu sana biz vahy ediyoruz. Çünkü onlar hile yaparak işlerine karar verdikleri zaman, sen onların yanında değildin"⁹⁵. Ayrıca Kur'an, Hz. Nuh'un 950 sene peygamber olarak halkının içinde bulunduğunu,⁹⁶ Ashab-ı Kehf'in mağarada 309 sene kaldığını,⁹⁷ bildirir.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz konularda Hz. Muhammed'in, Kur'an karşısında nasıl bir tavır takındığını kısmen bize göstermektedir. Şayet o, vahiyleri kendi bilgilerine veyahut ta kendi iç tecrübelerine dayanarak ortaya koymaya çalışmış olsaydı, bilhassa maziye dönük haberlerde, muhakkaktır ki isabet edemeyeceği bazı konular olabilirdi. Ancak tarihi belgeler, onun ifadelerini tasdik etmektedir. Bu da Kur'an'ın onun mahsulü olmadığını, aksine başka bir kaynaktan geldiğinin delilidir.

⁹¹ Draz, **Mesaj**, s. 36.

⁹² Draz, **Mesaj**, s. 38.

⁹³ Kasas 28/44. ﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْعَرَبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ...﴾

⁹⁴ Al-i İmran, 3/44. ﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ...﴾

⁹⁵ Yusuf 12/102. ﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ...﴾

⁹⁶ Ankebut 29/14. ﴿فَلَيْتَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا...﴾

⁹⁷ Kehf 18/25. ﴿وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَمِائَةَ سَنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا...﴾

2. Kur'an' Hz. Muhammed'in Çevresinden Öğrenerek Yazdığını İddia Edenlere Yaklaşımı

Kur'an'a muhalif olanların üzerinde en çok durdukları yön, Kur'an'ın bizzat Hz. Muhammed'in kendi eseri olduğu iddiası iken, onların en az üzerinde durdukları yön ise Kur'an'ı Hz. Muhammed'e insanların öğrettiği iddialarıdır.

Bu bölümde Draz'ın, Hz. Muhammed'in Kur'an'ı çevresinden öğrenerek yazdırıp yazdırmadığı konusunda ortaya konan iddialara karşı yaklaşımını ele alacağız.

Müellif öncelikle Hz. Muhammed'e öğreten kişinin kendi kavminden olamayacağı noktasını ele alır. Ona göre Hz. Muhammed'e öğreten kişinin kendi kavminden olması mümkün değildir. Çünkü o kavmin ümmi bir özelliğe sahip olduğunu, onların ilmin temellerinden yoksun olduklarından, kendilerine, “cehalet” kökünden gelen bir kelimenin (cahiliyye) isim olduğunu, bununla birlikte, Kur'an'da müteaddit defalar onları cehaletle tavsif eden ayetlerin bulunduğunu, bundan dolayı onların Hz. Muhammed'in öğreteni olamayacaklarını ifade eder⁹⁸. Hz. Muhammed'in o dönemde yaşayan az sayıdaki haniflerden de istifade edemeyeceğini, çünkü bunların o toplum içinde sadece durumdan memnun olmayan kimseler olduğunu, toplumlarındaki putperestliğin, acımasız ve bozulmuş olan adetlerin, bunların ruhlarını tatmin etmediği için, buldukları muhit dışında aradıkları gerçek ve mukaddes bir dinin özlemini duyduklarını, ancak bu din hakkında, uzaktan da olsa Kur'an doktrinini müjdeleyebilecek hiçbir mefhuma sahip olmadıklarını belirtir⁹⁹.

Draz, Hz. Peygamber'in Hicaz bölgesinde bulunan Sabiiler'den etkilenip etkilenmediği konusunda şu görüşleri ortaya koyar: “Kur'an' da üç yerde geçmekte olan “Sabiin” kelimesi¹⁰⁰ oldukça gelişmiş bir müşrik fırkasına mı, yoksa “Sabiie” denilen bir Yahudi-Hristiyan fırkasına mı, yahutta Hristiyan ismi altında kendini gizlemeye çalışan, fakat aslında müşrik olan bir fırkaya mı delalet eder?” Onların da bir müşrik topluluğu olduğunu ifade eden müellif buna delil olarak da onların

⁹⁸ Draz, **Mesaj**, s. 65.

⁹⁹ Draz, **Kur'an**, s. 134.

¹⁰⁰ Bakara 2/62 ; Maide 5/69 ; Hac 22/17. ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ...﴾

melekleri ve yıldızları ilahlaştırdıklarını, kestikleri kurbanlardan büyük payın, Allah'a değil küçük ilahlara sunulmak üzere ayırdıklarını, hac esnasında yaptıkları dualarda Allah'a şirk koşmaları vb. müşriklerce benimsenen anlayışların Sabii inanç ve amellerinden olduğunu belirtir. Ayrıca ibadetle ilgili bazı örf ve adetlerinin müşrik ve İslami ibadetlerden de ayrıldığını, mesela Sabii'lere göre haccın Kâbe'de değil, Irak'taki Harran'da icra edilmesi gerektiği, kurbanların yenmeden tamamen yakılması, iki kadınla evlilikten sakınılması gerektiği, sünnet olmamaları, yıldızlara ibadet edildiği ve bu ibadetlerin günde üç defa yapıldığını, bunların da İslami ibadetlerin aksine güneşin doğduğu, zevalde/ortada bulunduğu ve battığı zamanlarda yapıldığını ifade eden müellif, Hz. Peygamber'in bu inanç, ibadet ve adetlere sahip bir topluluktan etkilenmesinin mümkün olamayacağını belirtir¹⁰¹.

İkinci olarak Draz, Hz. Muhammed'in öğreticisinin Mekke döneminde ehl-i kitaptan biri veya birilerinin olup olmayacağı konusunu ele alır. Müellif, o dönemde bilhassa Hz. Muhammed'in kavminin dışındaki ehl-i kitap alimlerinden herhangi birinin ona destek olamayacağını, çünkü Bakara ve Al-i İmran surelerini ve onların ihtiva ettiği Yahudi ve Hıristiyan ilim adamlarının akaid, tarih ve ahkam konularına ait konuşmaları ve görüşmelerini okuyanların, Kur'an'ın o ehl-i kitaptan nasıl bahsettiğini göreceğini ifade eder. Kur'an'ın, onların ilimlerinin cehalet, akidelerinin dalalet ve hurafat, amellerinin ise cürüm ve münkerat olduğu görüşünü ortaya koyduğunu belirtir¹⁰². Bu durumu tasdik etmek için şu ayetleri delil olarak gösterir: “Yahudiler: “Üzeyir, Allah'ın oğludur” dediler. Hıristiyanlar da: “Mesih, Allah'ın oğludur” dediler. Bu, onların ağızlarında geveledikleri iddialarıdır. Bunların sözleri de daha önceki kafirlerin sözlerine benziyor”¹⁰³. “Celalim hakkı için, biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattık, bize en ufak bir yorgunluk bile dokunmadı”¹⁰⁴. “Allah: “Allah fakirdir, biz zenginiz” diyenlerin sözünü elbette işitti. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberlerini öldürmelerini yazacak ve “yangın azabını tadın bakalım!” diyeceğiz”¹⁰⁵. “Yahudiler ve Hıristiyanlar: “Biz Allah'ın evlatları ve sevdikleriyiz” dediler. De ki: “O halde niçin günahlarınızdan ötürü Allah

¹⁰¹ Draz, **Kur'an**, s. 137.

¹⁰² Draz, **Mesaj**, s. 68.

¹⁰³ Tevbe 9/30. ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ...﴾

¹⁰⁴ Kaf 50/38. ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ﴾

¹⁰⁵ Al-i İmran 3/181. ﴿لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ...﴾

size azap ediyor?” Hayır, siz O’nun yarattıklarından birer insansınız”¹⁰⁶. “De ki: “Ey ehl-i kitap! Bizim ve sizin aranızda eşit olan bir söze gelin. Şöyle ki: Yalnız Allah’a kulluk edelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah’tan başka tanrı edinmesin”¹⁰⁷. “Sözlerini bozmalarından, Allah’ın ayetlerini inkar etmelerinden, haksız yere peygamberlerini öldürmelerinden ve “kalplerimiz kılıflıdır” demelerinden ötürü (başlarına belalar getirdik). Hayır, (kalpleri kılıflı değil), fakat inkarlarından ötürü Allah, o kalplerin üzerini mühürledi, artık pek azı hariç, onlar iman etmezler. “İnkarlarından, ve Meryem’e büyük bir iftira atmalarından, “Biz, Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük demelerinden ötürü, oysa onu öldürmediler de, asmadılar da. (...) Yahudiler’in yaptıkları zulümden, çok kimseleri Allah yolundan çevirmelerinden dolayı, kendilerine helal kılınmış şeyleri yasakladık. Men edildikleri halde faiz almalarından ve haksız yere halkın mallarını yemelerinden ötürü böyle yaptık”¹⁰⁸. Draz, Kur’an’ın nüzulü zamanındaki din bilginlerinin, özellikle inanç esaslarını nasıl ortaya koyduklarına dikkat çekmekte ve bilhassa Hristiyan şirk unsurunun o derecede açık olduğunu, hatta müşriklerin bile bu duruma bakarak kendi şirkleri için teselli bulduklarını şu ayetle ifade etmektedir¹⁰⁹: “Meryem’in oğlu misal verilince senin milletin buna gülüp geçiverdi, “Bizim tanrılarımız mı, yoksa o mu daha iyidir? dediler”¹¹⁰.

Müellif, yukarıda zikredilen ayetlere iyice dikkat edilmesi gerektiğini, bunların bir öğrencinin kendilerinden ilim öğrendiği üstatlarına söylenebilecek sözler olmadığını, aksine onların hatalarını düzelten, kötü hallerini yüzlerine çarpan bir öğreticinin sözleri olduğunu belirtir. Draz, aslında ehl-i kitap içinde az sayıda da olsa, rasih (derin) alimlerin bulunduğunu, lakin bu alimlerin de Hz. Peygamber’e iman ettiklerini, şayet o rasih alimlerin, onun öğreticisi olmuş olsalardı, kendisine inanıp kabul etmek yerine, bizzat kendi otoritelerine inanacaklarını ifade eder¹¹¹.

Üçüncü olarak Draz, Hz. Muhammed’in Medine’ye göç ettiğinde yahudi bilginlerinden etkilenip etkilenmediği konusunu ele alır. O, Hz. Muhammed’in

¹⁰⁶ Maide 5/18. ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ...﴾

¹⁰⁷ Al-i İmran 3/64. ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ...﴾

¹⁰⁸ Nisa 4/155-161. ﴿فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَعِيرٍ حَقٍّ...﴾

¹⁰⁹ Draz, **Mesaj**, s. 71.

¹¹⁰ Zuhuf 43/57-58. ﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُونَ...﴾

¹¹¹ Draz, **Mesaj**, s. 73.

Medine’de yahudi bilginlerinden bir şeyler öğrendiği iddiasının geçersiz olduğunu, zira yahudi bilginlerinden birçoğunun yanlış tutumlarını bildiren ayetlerin Mekke devrinde nazil olduğunu, Hz. Peygamberin Medine’ye göç etmesini müteakip yahudi hahamlarından birçoğunun ona karşı cephe aldığını, sadece belirli bir kısmının Hz. Muhammed’i hoş karşıladıklarını ve onların da İslam’a girdiklerini ifade etmektedir¹¹². Yahudi bilginlerinden yanlış tutumda olanların durumunu bildiren şu ayeti delil olarak göstermektedir: “Artık büyük azap o kimselerdir ki, kendi elleriyle Tevrat’ı yazarlar da, sonra biraz para almak için: Bu Allah tarafındandır, derler. Ellerin yazdığı yüzünden büyük azap onlara; kazandıkları günah yüzünden yazıklar olsun onlara...”¹¹³.

Kur’an’ı Hz. Muhammed’e bir öğreticinin öğrettiğini iddia eden kavmi, bu şahsı aramaya çalışırken onda şu iki özelliğin bulunmasına dikkat ettiler. Birincisi: Mekke’de oturan biri olmalıydı ki “Sabah akşam buluşup kendisine dikte ettiriyor” iddiaları ilk planda revaç bulsun. İkincisi: Kendi kabilelerinden biri olmasın ki, kendilerinde bulunmayan bir ilme sahip olduğunu söylemek mümkün olsun. İşte bu vasıfları kendinde bulduran birini bulduklarını zannettiler. Buldukları kişi de Rum asıllı bir demirci idi. Müellif, bu iddianın ciddiyetten çok uzak olduğunu, o kişinin okuma yazma bildiğini, ancak birtakım hurafelerden başka bir şeye sahip olmadığını, ayrıca onun Arapça’yı becerememesi, yabancı bir dili konuşmasının onun öğretici olmasına engel teşkil ettiğini, Nahl suresinde geçen şu ayeti delil göstererek ortaya koyuyor: “Şüphesiz biz onların, “Kur’an’ı ona ancak bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. Kendisine nispet ettikleri şahsın dili yabancısıdır. Halbuki bu (Kur’an), apaçık bir Arapça’dır”¹¹⁴.

Buraya kadar zikredilenlerden ortaya çıkan sonuç şudur ki, Hz. Muhammed Kur’an’ı ne kendi bilgilerine dayanarak, ne de çevresinden etkilenecek ortaya koymuştur. Müellif, Kur’an’ın beşeri asıllı olduğunu iddia edenlerin görüşlerine tutarlı ve mantıklı cevaplar sunarak bu iddiaların asılsızlığını göz önüne sermiştir.

¹¹² Draz, **İslam**, s. 20.

¹¹³ Bakara 2/79. ﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَتَبُوا الْكِتَابَ بَأْيَدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ...﴾

¹¹⁴ Nahl 16/103. ﴿وَلَقَدْ نَعَلْنَا أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ...﴾

F) Kur'an'ı Diğer Kutsal Kitaplarla Ahlaki Açından Kıyaslaması

1. Tevrat İle Mukayesesi

İnsanın kamil bir mümin olabilmesi için sadece Kur'an hakikatlerine sağlam bir şekilde inanması yeterli değildir. İyi bir mümin olarak Kur'an'ın vecibelerini de yerine getirmelidir. İslam dininin çok önemli olan ameli yönü, Kur'an'da ısrarlı ve açık bir şekilde kurtuluş ve ebedi saadete ermenin kaçınılmaz bir şartı olarak zikredilir.

Kur'an insanları aydınlatırken kendinden önceki kitaplara sıkı bir şekilde bağlanmaya ve zamanla solmaya yüz tutan nurlarını tekrar canlandırmaya büyük önem vermiştir¹¹⁵. Müellif, Hz. Muhammed'in, kendinden önceki peygamberlerin şeriatlarını aynen tebliğ etmiş olmasının, bir tesadüf sonucu olmadığını, Kur'an'ın bu konuda Müslümanlara şöyle hitap ettiğini belirtir: “Allah size sınırlarını bildirmeyi ve sizi sizden evvel geçenlerin yollarına hidayet etmeyi... ister”¹¹⁶. Kur'an önceki peygamberleri zikrettikten sonra Hz. Muhammed'e şu şekilde hitapta bulunur: “Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Öyleyse sen de onların gittikleri yola tabi ol”¹¹⁷. Draz, Kur'an'ın herhangi bir ayetinde bir peygamber tarafından tebliğ edilmiş olan ahlaki bir kaidenin, başka bir ayette, İslam cemaati için de bir vecibe olarak kabul edildiğini belirtir¹¹⁸.

Mukaddes kitapta geçtiği şekliyle, Hz. Musa ve Hz. İsa tarafından tebliğ edilmiş olan ahlaki kaidelere göz atıldığında, hemen hepsinin de ufak üslup farkı dışında Kur'an'da zikredildiğini ifade eden müellif şu ayrıntıya da dikkat çeker: Gerek Hz. Musa'nın “On Emir”inde ve gerekse Hz. İsa'nın “Dağdaki Vaaz”ında olduğu gibi bu kaideler, Kur'an'da bir bütün olarak verilmemiş, fakat Mekki ve Medeni surelerde, dağınık bir şekilde ve çok defa her biri bir durum hakkında hüküm olarak gelmiştir¹¹⁹.

Müellif mahalli ve şartlı bir vecibe olarak kabul edilen “Sebt”in dışında, Tevrat'ın Çıkış bölümünde 20. bapta geçen on emrin Kur'an tarafından aynen tasdik

¹¹⁵ Draz, **Kur'an**, s. 94.

¹¹⁶ Nisa 4/26. ﴿يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنْنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ...﴾

¹¹⁷ En'am 6/90. ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ آفْتَدَهُ...﴾

¹¹⁸ Draz, **Kur'an**, s. 94.

¹¹⁹ Draz, **Kur'an**, s. 96.

edildiğini belirtir ve bu durumu şöyle ortaya koyar: “Karşımda başka ilahların olmayacaktır”, Kur’an (İsra, 23); “Kendin için oyma put yapmayacak ve onlar önünde secde etmeyeceksin”, Kur’an (Hac, 30); “Rabbinin ismini boş yere ağzına almayacaksın”, Kur’an (Bakara, 224; Maide, 89); “Babana ve anana hürmet et”, Kur’an (İsra, 23); “Katletmeyeceksin”, Kur’an (Nisa, 29); “Zina etmeyeceksin”, Kur’an (Nur, 30-31); “Çalmayacaksın”, Kur’an (Maide, 38; Mümtahine, 12); “Komşuna karşı yalancı şahitlik yapmayacaksın”, Kur’an (Hac, 30); “Komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin” Kur’an (Maide, 32)¹²⁰.

Yazar yukarıda belirtilenlerin Tevratta bulunan ahlaki kaidelerin dayandığı esaslar olduğunu bildirir. Ancak Hz. Musa’nın tebliğinin, bu asli vecibelerden ibaret olmadığını, zira Tivrattaki araştırmalar sürdürüldüğünde (Çıkış: 22,23; Levililer 19-25; Tensiye: 6) biraz dağınık bir şekilde, gerek kalbe, gerekse zahiri amele taalluk eden bazı emirlerin de mevcut olduğunu ifade eder¹²¹ ve örnekleri şöyle sıralar: “Yalan haber taşımayacaksın” [(Çıkış: XXIII, 1), Kur’an (Nur, 11-19; Hucurat, 12)]. “Kötülük için çokluğun peşinde olmayacaksın” [(Çıkış: XXIII, 2), Kur’an (Maide,2)]. “Ve fakiri davasında kayırmayacaksın” [(Çıkış: XXIII, 3), Kur’an (Nisa, 135)]. “Yakınına yardım edeceksin. Sizinle misafir olan garip aranızda yerli gibi olacak ve onu kendin gibi seveceksin” [(Levililer: XXIX, 34), Kur’an (Nisa, 36)]. “Kendi memleketinde kardeşine, hakirine ve fakirine elini açacaksın” [(Tensiye: XV, 11), Kur’an (Mearic, 24-25)]. “Garibe haksızlık etmeyeceksin ve ona gadretmeyeceksin” [(Çıkış: XXII, 21), Kur’an (Nisa, 36)]. “Hiçbir dul kadını ve öksüzü incitmeyeceksiniz” [(Çıkış: XXII, 22), Kur’an (Nisa, 127; Duha, 9)]. “Hükümde haksızlık etmeyeceksiniz” [(Levililer: XIX, 15), Kur’an (Nisa, 58)]. “Yalan şeyden uzak ol” [(Çıkış: XXIII, 7), Kur’an (Bakara, 204; Nisa, 107-108)]. “Öç almayacaksın” [(Levililer: XIX, 18), Kur’an (Ali İmran, 134)]. “Uzunluk, tartı, miktar ölçülerinde haksızlık etmeyeceksiniz” [(Levililer: XIX, 35), Kur’an (Mutaffifin, 1-3)]. “Kavminin oğullarına kin tutmayacaksın” [(Levililer: XIX, 18), Kur’an (Haşr, 10)]. “Komşunu kendin gibi seveceksin” [(Levililer: XIX, 18), Kur’an

---

¹²⁰ Draz, **Kur’an**, s. 97.

¹²¹ Draz, **Kur’an**, s. 97.

(Haşr, 9)]. “Allah’ımı bütün kalbinle seveceksin” [(Tesniye:V, 9), Kur’an (Bakara, 165)]¹²².

2. İncil İle Mukayesesi

Ahlaki kaideler konusunda İncil de geçen nasihatlere göz atıldığında Kur’an’ın bunları tasdik ettiğinin görüleceğini belirten müellif¹²³ bu görüşünü delillendirmek amacıyla şu örnekleri sunmaktadır: “Ne mutlu ruhta fakir olanlara; çünkü göklerin melekûtu onlarındır” [(Matta: V, 3), Kur’an (Bakara, 212; Ali İmran, 14)]. Ne mutlu yaşlı olanlara; çünkü onlar teselli edilecekler” [(Matta: V, 4), Kur’an (Bakara, 155-157)]. “Ne mutlu halim olanlara; çünkü onlar yeri miras alacaklar” [(Matta: V, 5), Kur’an (Ali İmran, 133-134)]. “Ne mutlu salaha acıkıp susayanlara; çünkü onlar doyurulacaklar” [(Matta: V, 6), Kur’an (Casiye, 21; Mutaffifin, 29-36)]. “Ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlara merhamet edilecek” [(Matta: V, 7), Kur’an (Beled, 17-18)]. “Ne mutlu yüreği temiz olanlara; çünkü onlar Allah’ı görecekler” [(Matta: V, 8), Kur’an (Şuara, 89; Kaf, 33)]. “Ne mutlu salah uğrunda eza çekmiş olanlara; çünkü göklerin melekûtu onlarındır” [(Matta: V, 10), Kur’an (Bakara, 214; Ali İmran, 186)]¹²⁴.

Hız. İsa’nın, kendinden önceki şeriatları değiştirmek için değil, aksine onları uygulamak için geldiğini belirten Draz, İsa peygamberin kendinden önce başlamış olan, ahlaki güzelleştirme işine devam ettiğini, ancak bu konuda tekamüle ve daha iyiye de yer ayırdığını ifade eder¹²⁵ ve ahlaki kaideler konusunda örnekleri şöyle devam ettirir: “İşittiniz ki, eski zaman adamlarına denildi: “Katletmeyeceksin”...Fakat ben size derim: “Kardeşine kızan her adam hükme müstahak olacaktır; ve kardeşine “Raka” derse Millet Meclisinin hükmüne müstahak olacaktır; ve kim “Ahmak” derse cehennem ateşine müstahak olacaktır” [(Matta: V, 21-22), Kur’an (Ali İmran, 134; Şura, 37)]. “İmdi, takdimeni mezbahta arz ederken, kardeşinin sana karşı bir şeyi olduğu, hatırına orada gelirse takdimeni orada mezbahanın önünde bırak ve git, önce kardeşin ile barış, ve o vakit gel, takdimeni arzet” [(Matta: V, 23-24), Kur’an (Hucurat, 10; Enfal, 1; Maide, 27)]. “ “Zina etmeyeceksin” denildiğini işittiniz, fakat ben size derim: Bir kadına şehvetle bakan

¹²² Draz, **Kur’an**, s. 98.

¹²³ Draz, **Kur’an**, s. 98.

¹²⁴ Draz, **Kur’an**, s. 99.

¹²⁵ Draz, **Kur’an**, s.99.

her adam zaten yüreğinde onunla zina etmiştir” [(Matta: V, 27-29), Kur’an (Nur, 30-31)]. ““Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin” denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki...” [(Matta: V, 43-45), Kur’an (Ali İmran, 119; Ra’d, 22; Fussilet, 34; Tevbe, 128)]. “Senden isteyene ver, senden ödünç isteyene sırtını çevirme” [(Matta: VI, 2-3), Kur’an (Bakara, 177; Zariyat, 19; Maun, 7)]. “Gösteriş için iyilik yapmayınız” [(Matta: VI, 4), Kur’an (Maun, 6)]. “Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin...Fakat kendinize gökte hazineler biriktirin” [(Matta: VI, 19-20), Kur’an (Fecr, 19-20; Şura 20)]. “Hiç kimse iki efendiye kölelik edemez” [(Matta: VI, 24), Kur’an (Zümer, 24)]. “Hükmetmeyin ki hüküm olunmayasınız... Ve niçin kardeşinin gözündeki çöpü görürsün de kendi gözündeki merteği seçmezsin?” [(Matta: VII, 1-3), Kur’an (Hucurat, 11)]. “Dileyin, size verilecektir” [(Matta: VII, 7), Kur’an (Bakara, 186; Mü’minun, 60)]. “İmdi, insanların size her ne yapmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle yapın” [(Matta: VII, 12), Kur’an (Bakara, 267; Nisa, 9)]¹²⁶.

Draz’ın, ahlaki kaideler konusunda Tevrat ve İncil’den sunduğu bu örneklerden çıkardığımız sonuç bu mukaddes kitaplarda bildirilenlerle Kur’an’da bildirilenlerin küçük üslup farkının dışında birbirleriyle paralellik arz ettiğidir. Elde ettiğimiz sonuçlardan biri de Kur’an’ın amacı, bu şeriatlardan kalan mirası koruyup emniyet altına almak olduğu ve bununla birlikte diğer şeriatların tedrici olarak geliştirdiği güzel ahlaki tamamlayarak en mükemmel hale getirmek olduğudur.

II. Kur’an Tarihine Yaklaşımı

A) Kur’an’ın Yazılması

Bugün elimizde bulunan Kur’an nüshaları farklı uzunluklardaki yüz on dört sureden teşekkül etmekte olup, değişik uzunluktaki ayetler halinde, farklı zamanlarda yaklaşık yirmi üç sene zarfında nazil olmuştur. Giriş suresi olan Fatiha’dan sonra, sureler umumiyetle uzunluklarına göre dizilmişlerdir. En uzun olanları başta, vasat olanları ortada, en kısılları ise sondadır. Kur’an’da birtakım imla ve noktalama işaretleri mevcuttur ki bunlar, okuyucuya telaffuzda ve duraklama da rehberlik etmesi için konulmuştur.

---

¹²⁶ Draz, **Kur’an**, s. 101.

Hız. Muhammed okuma ve yazma bilmeyen bir peygamber olduğundan kendisine inen vahiyleri hemen vahiy katiplerine yazdırdığını belirten Draz¹²⁷, bu durumu Kur'an'daki şu ayetin ortaya koyduğunu ifade eder: "Sen bundan önce, ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın"¹²⁸. Müellif, bugün elimizde bulunan Kur'an nüshalarının umumiyetle beş yüz sayfadan ibaret olduğunu bildirmiştir¹²⁹.

Kur'an'ın Hız. Muhammed zamanında mü'minler tarafından istinsah edildiğini belirten Draz, İbn Hişam'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye* adlı eserinde¹³⁰ ortaya konulduğu üzere Hız. Ömer'in, kızkardeşinin evinde bulduğu Ta-Ha suresinin ilk ayetlerini ihtiva eden bir varakın okunması neticesinde müslüman olduğunu ifade etmiştir¹³¹.

Ona göre Kur'an'ın Hız. Muhammed zamanında yazıldığını tasdik eden delillerden birkaçı da şöyledir: Hız. Muhammed'in "Benden, Kur'an'dan başka bir şey yazmayın, eğer Kur'an'dan başka bir şey yazdınızsa, onu imha edin"¹³². "Sahabelerin: Biz düşman toprağına sefere çıktığımızda, Kur'an'ın nüshalarını taşımaktan men' olunmuştuk. Bunun sebebi, o nüshaların düşman eline geçmesi korkusu idi"¹³³. Draz, Kur'an ayetlerinin başlangıçta muntazam ve numaralanmış olmadığını, Hız. Peygamber'de yazılı tek bir ayetin bile bulunmadığını, sahabelerin yanında da tam bir nüsha bulunmadığını, mü'minler arasında bu şekilde yayılmış olan Kur'an'ın tam ve kesin şeklini hafızalarda, ancak Hız. Peygamber'in hayatının sonuna doğru aldığını belirtir. Vahyin devam etmesi karşısında, gelen ayetleri tek bir mecmua halinde toplamaya imkan olmadığını, bunun için vahyin sona ermesini beklemek gerektiğini, ancak bu safhada yazılı ayetler arasında devamlı bir gelişme olmasa da, şifahi olarak daima her nazil olan ayetin hangi surede yer alacağını bildiğini, böylelikle daha Hız. Peygamber'in sağlığında "Huffazu'l-Kur'an" denen

¹²⁷ Draz, **Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru**, (Çev.: Salih Akdemir), Mim Yay., Ankara, 1983, s. 27-28.

¹²⁸ Ankebut 29/48. ﴿وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُطُ بِيَمِينِكَ...﴾

¹²⁹ Draz, **Kur'an**, s.27 (Halbuki bugün, bu nüshalar altı yüz küsur sayfadan ibarettir.).

¹³⁰ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Meafiri (ö. 218/833), **es-Siretü'n-Nebeviyye**, (Thk.: Mustafa Saka, İbrahim el-Ebyari, Abdülhafiz Şibli), Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1355, I. 368.

¹³¹ Draz, **Kur'an**, s. 29.

¹³² Müslim, **el-Camiu's-Sahih**, Züh'd/16, III, 2298, h.no: 3004.

¹³³ Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani (ö. 218/833), **es-Sünen**, (Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Daru İhyai's-Sünne, yrs., trs., II. 35; İbn Mace, **Sünen**, II. 961.

sahabenin Kur'an'ın kıraatinde mütehasşıs olduklarını ve her sureyi kesin ve geçici yerleriyle ezbere bildiklerini ifade eder¹³⁴.

Draz'ın az önce zikredilen ifadelerinden ortaya çıkan sonuç şudur: O, Kur'an'ın Hz. Peygamber zamanında yazıya geçirildiğini, sahabede parça parça Kur'an sayfalarının mevcut olduğunu ancak hiçbir sahabede tam olarak Kur'an'ın bulunmadığını, onun iki kapak arasına alınıp bir mushaf haline getirilmediğini ama "Huffazu'l-Kur'an" olarak adlandırılan bir kısım sahabenin her sureyi kesin ve geçici yerleriyle ezbere bildiğini ileri sürmektedir.

Tefsir Usulü adlı eserinde İsmail Cerrahoğlu'nun bu konudaki şu tesbiti dikkat çekicidir: Bazı batılı müsteşrikler, bilhassa Arthur Jeffery neşretmiş olduğu İbn Ebi Davud'un, *Kitabu'l-Mesahif* adlı eserinin mukaddimesinde, Peygamber vefat ettiği zaman kavmin elinde Kur'an'ın yazılı olarak bulunmadığını zikretmektedir. Jeffery, sözünün doğruluğunu isbat edebilmek için şunu delil getirmektedir: "Hz. Ebu Bekir'in hilafetinde Yemame muharebelerinde birçok kurra şehit düşmekte ve bu durum karşısında Hz.Ömer Kur'an'ın zayı olacağından korkmakta ve bu endişesini Ebu Bekir'e izah etmektedir. Jeffery bu habere istinad ederek, "Eğer Kur'an Peygamber'in sağlığında yazılı olsaydı, Ömer'in böyle bir endişeye düşmesine lüzum hasıl olur muydu?" diye bir soru sorup, bu suale yine kendisi şöyle cevap vermektedir: "Kur'an yazılı olmadığından böyle bir endişeye lüzum duyulmuştur. Burada Jeffery'nin gayesi ne olursa olsun, onun gibi düşünenler, bazı esasları anlamadıkları veya anlamak istemedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü İslamiyet'in başlangıcından itibaren, Kur'an'ın ulaşmış olduğu mazhariyeti gölgelendirip onu Müslümanlar ve Müslümanların gayri olan topluluklarda değerini düşürmek veya bir hiç menzilesine indirmek, İslamiyet'e olan gayzını ifade için Kur'an peygamberin tasni' ettiği bir kitaptır, hatta onu söyleyen meczubun biridir veya Kitaptaki sözleri falan dine mensup olan birinden alınmıştır" demeleri, yani Kur'an'ı tamamen inkar metodu artık muhataplarını ikna etmek şöyle dursun bu metodu ihdas edenleri aldatmaktan başka bir faydası olmamıştır. O halde başka bir yola başvurmak lazımdır. İşte bu da başvuru olan yeni metoddur, demektedir¹³⁵.

¹³⁴ Draz, **Kur'an**, ,s. 29-30.

¹³⁵ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, TDV Yay., Ankara, 1991, s. 64 .

B) Kur'an'ın Cem' ve İstinsahı

Kur'an sayfalarının, Hz. Ebu Bekir devrinde toplanıp yazılması ve "Mushaf" haline getirilmesine "Kur'an'ın cem'i" ; Hz. Osman döneminde ise bu "Mushaf" ın çoğaltılmasına da "Kur'an'ın istinsahı" denir.

Kur'an'ın Hz. Muhammed'in vefatı esnasında el yazmaları ile sahabenin gönüllerinde mahfuz olduğunu, onun her suresinin bugün elimizde bulunduğu şekliyle ezber olarak, yazılı şekli ise o anda vahiy katiplerinin yanında bulunan, yaprak, ağaç parçası, düzgün taş, parşömen kağıdı, deri, kürek kemiği vb. çeşitli şeyler üzerine derhal yazı ile kaydedildiğini belirten Draz,¹³⁶ Peygamber'in vefatını izleyen bir sene zarfında Kur'an'ın yazılı şekli hakkında endişeye düşülmediğini, ancak I. halife Hz. Ebu Bekir zamanında yalancı peygamber Müseyleme'ye karşı yapılan Yemame savaşında birçok Kur'an hafızının şehid olması sonucu Kur'an'ın yazılı olarak korunması zarureti doğduğunu, cem' etme fikrinin Hz. Ebu Bekir'e, Hz. Ömer tarafından telkin edildiğini, bu düşünceyi ilk uygulayanın da Ebu Bekir'in ısrarı sonucu Zeyd b. Sabit olduğunu, Zeyd'in bu göreve seçilmesinin onun hem vahiy katibi, hem hafız hem de Hz. Peygamber'in son mukabelesinde hazır olmasından dolayı olduğunu ifade etmektedir¹³⁷.

Kur'an'ın, Rasulullah'ın vefatından sonra toplanışı ile ilgili olarak Buhari, Zeyd b. Sabit'ten bir hadis rivayet eder. Hadisin tercümesi şu şekildedir: "Yemame savaşının ardından Ebu Bekir beni çağırdı. Yanına gittiğimde, Ömer'de orada bulunuyordu. Ebu Bekir dedi ki: Ömer gelmiş diyor ki: "Yemame'deki savaşta Kur'an hafızlarının birçoğu şehit düştü. Çeşitli bölgelerde cereyan eden savaşlarda Kur'an hafızlarının bu şekilde şehit edilmelerinden, dolayısıyla Kur'an'ın birçok bölümünün ortadan kaybolmasından endişeleniyorum. Bana göre Kur'an'ın bir mushaf halinde toplanmasını emretmen yerinde bir karar olur. "Ben (Ebu Bekir) Ömer'e dedim ki: "Rasulullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparız?" Ömer dedi ki: "Vallahi, böylesi daha hayırlıdır". O, bu şekildeki görüşlerini bana aktarıp durdu, nihayet Allah göğsümü açtı ve Ömer'in görüşünün yerinde olduğunu anladım. Sonra Ebu Bekir dedi ki: "Sen akıllı bir insansın. Biz seni herhangi bir kusurla suçlamıyoruz. Sen, Rasulullah için vahiy katipliği de yapıyordun. Şimdi halkın

¹³⁶ Draz, **İslam'ın İnsana Verdiği Değer** (Çev.: Nureddin Demir), Kayıhan Yay., İstanbul, 1993, s. 14.

¹³⁷ Draz, **Kur'an**, s. 30-31.

elindeki yazılı Kur'an bölümlerini araştır, bul ve bir mushaf halinde topla. Bunun üzerine Zeyd şöyle devam eder: "Allah'a and olsun ki, şayet bana dağlardan bir dağı yerinden söküüp başka bir yere götürmemi emretseslerdi, bu, bana yükledikleri Kur'an'ı toplama görevinden daha ağır gelmezdi. Bunun üzerine dedim ki: "Rasulullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsınız?" Ebu Bekir dedi ki: "Böylesi daha hayırlıdır". Ebu Bekir bu yöndeki telkinlerini sürdürdü, nihayet Yüce Allah göğsümü açtı. Ebu Bekir ve Ömer gibi düşünür oldum. Böylece hurma dalları ve kemik parçaları üzerinde yazılı bulunan hafızların ezberinde olan Kur'an bölümlerini arayıp bir araya getirmeye koyuldum. Tevbe suresinin son kısmını Ebu Huzeyme el-Ensari'nin yanında buldum. Tevbe suresinin bu kısmı ondan başka kimsede yoktu. Bu mushaf Ebu Bekir'in yanında kaldı, sonra Ömer'in yanında kaldı, daha sonra Hz. Hafsa'da kaldı¹³⁸.

Hz. Ebu Bekir devrinde yapılan çalışmanın, Hz. Peygamber döneminde çeşitli malzemeler üzerine yazılmış olan Kur'an ayetlerinin bir araya getirilmesi işlemi olduğunu belirten Draz, bu ilk resmi mushafın (her ne kadar üst üste konulmuş düzenli sayfalardan müteşekkil idiyse de henüz ciltli bir kitap halinde değildi.), özel şahıslarda bulunan tam veya kısmi Kur'an nüshalarından farklı olarak sadece Hz. Peygamber'in yapmış olduğu son mukabeleye uygun düşen ayetleri kabul, uygun düşmeyenleri de reddetmesi yönünden temayüz ettiğini ifade etmiştir. Yine o, İbn Mes'ud veya Ubeyy b. Ka'b'ın kendi nüshalarına bazen hafızalarından yazdıklarını, belki de önceki bir tarihe ait bir varyant ilave etmekte yahut satırları arasına veya kenarlarına çok defa farklı bir renkle, açıklayıcı birtakım küçük notlar¹³⁹ veya Kur'an'dan olmayan bazı dualar¹⁴⁰ kaydetmekte herhangi bir beis görmedikleri halde, "Resmi Mushaf" ta böyle ilaveler mevcut olmadığı gibi, bizzat surelerin isimlerinin bile olmadığını belirtir. Müellif, "Resmi Mushafın" değeri ne derece büyük olursa olsun, yahut onu meydana getirebilmek için gösterilen gayretler ne kadar övgüye layık bulunursa bulunsun, bidayette ilk iki halife nezdinde büyük bir

---

¹³⁸ el-Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, Ahkam/37, VIII, 118-119.

¹³⁹ Mesela İbn Mes'ud'un mushafında "الصلاة الوسطى = orta namaz" ibaresinin yanında şu açıklama bulunmaktaydı: "وهي صلاة العصر = Bu, ikinci namazıdır".

¹⁴⁰ Ubeyy'in mushafında 114 sureden fazla olarak, "Kunut" adıyla meşhur iki dua daha bulunmaktadır.

itina ile muhafaza edilmiş olması dolayısıyla az veya çok ferdi bir özelliğe sahip olmuş ve ancak neşredildikten sonra evrensel bir güç kazanmış olduğunu belirtir¹⁴¹.

Kur'an'ın neşri hadisesinin Hz. Osman döneminde olduğunu bildiren Draz, onun Kur'an'ı Hz. Hafsa'dan alarak, vahiy katiplerinden Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. el-As ve Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam'dan müteşekkil dört kişilik bir heyet teşkil ettirerek onları asli nüshadan İslam devletindeki büyük şehirler¹⁴² adedince nüshayı istinsah etmekle görevlendirilmiş olduğunu ve kendilerine şu açıklamanın yapılmış olduğunu belirtir: “Herhangi bir kelimenin yazılışı hakkında ihtilafa düşecek olursanız, onu Kureyş lehçesine göre yazınız. Zira o bidayette bu lehçe ile nazil olmuştur. Bu istinsah işlemi aslına tamamıyla uygun bir şekilde tamamlandıktan sonra asıl nüsha tekrar Hz. Hafsa'ya iade edilmiş, diğerleri de ciltlenerek resmi, nihai değişmez birer nüsha olarak belli başlı İslam başkentlerine gönderilmiştir. Bundan böyle resmi nüshalara uygunluk göstermeyen bütün nüshalar geçersiz sayılmıştır¹⁴³.

Kur'an'ın istinsah edilip belli başlı İslam merkezlerine gönderilmesine temel sebep teşkil eden olay Buhari'de şu şekilde aktarılmaktadır: Azerbaycan ve Ermenistan seferlerine iştirak eden Irak ve Suriye'li askerler arasında Kur'an'ı okuyuşta bazı kıraat farkları belirmesi ve her iki tarafın kendi kıraatlarının doğruluğunu iddia etmeleri idi. Bu tehlikeyi sezen kumandan Huzeyfe b. el-Yeman, bu karışıklığı gidermesi için Hz. Osman'a geldi ve ona: Ey mü'minlerin emiri, şu ümmet Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarında düşmüş oldukları ihtilafa düşmeden önce sen bu işin icabına bak, dedi. Bunun üzerine Osman, Hafsa'ya haber göndererek asıl nüshayı istemiş, istinsah işlemi tamamlanınca asıl nüsha Hafsa'ya teslim edilmiştir¹⁴⁴. Bu rivayette, Kur'an'ı resmen istinsaha ve diğer nüshaları ortadan kaldırmaya sevkeden sebepler açıkça görülmektedir.

Draz, bazı Şiilerin Hz. Osman'ın, Kur'an metnini tahrif ettiği, daha doğrusu Hz. Ali ile ilgili birtakım ayetleri mushafa dahil etmediği hususunda ithamda bulduklarını, şayet bu iddiaların gerçekten doğruluk payı olsa, Kur'an'ın istinsahı

---

¹⁴¹ Draz, **Kur'an**, s. 32-33.

¹⁴² Sayılarda ihtilaf olmakla birlikte müellif, bu şehirlerin Mekke, Medine, Basra, Kufe, Şam olduğu görüşünü tercih etmektedir.

¹⁴³ Draz, **Kur'an**, s. 34.

¹⁴⁴ el-Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, Fezailü'l-Kur'an/5, VI, 101.

sirasında sayıları oldukça fazla olan hafız sahabenin bu mushafları ezberlerindekiyle karşılaştırarak böyle bir şeyin mevcut olduğunu ortaya koymaları gerektiğini, hatta bu siyasetten gayri memnun olan İbn Mes'ud'un bile Hz. Osman tarafından istinsah ettirilen bu nüshaların sıhhatini ikrar ettiğini, dolayısıyla böyle bir durumun mevcut olmadığını belirtmiştir¹⁴⁵.

Ayrıca o, Şiiiler dahil bütün İslam dünyasında okunan yegane mushafın Hz. Osman tarafından istinsah edilen mushaf olduğunu ifade eder ve şianın imamiye fırkasının Kur'an'a dair akidesini Ebu Cafer el-Kummi'nin şöyle ifade ettiğini söyler: “Yüce Allah'ın, Rasulü Hz. Muhammed'e vahyetmiş olduğu Kur'an'ın kemmiyetine dair olan inancımız şudur ki, o Kur'an, şimdi insanların ellerinde mevcut olan Kur'an'dan başka bir şey değildir. Müslümanların çoğunluğu tarafından kabul edilen sure sayısı 114' tür; ancak bize göre 93 ve 94, 105 ve 106, 8 ve 9. sureler başlı başına müstakil bir sure teşkil etmektedirler. Kur'an hakkındaki bu düşüncemizden başka bir inancı bize atfeden kişi bizim hakkımızda yalan söylemiştir”¹⁴⁶. Buradan ortaya çıkan sonuç, şia ile ehl-i sünnet arasında bulunan yegane fark, Kur'an'ı surelere bölme, sureleri numaralama şeklinden ibarettir.

C) Kıraatlere Bakışı

Kur'an tarihinde en çok tartışılan konulardan biri de kıraat konusu olmuştur. Draz, kıraat meselesinin ortaya çıkmasında çeşitli faktörlerin rol oynadığını, bu faktörleri de üç ana başlık altında toplamının mümkün olduğunu belirtir¹⁴⁷ ve ilk faktörün Arap alfabesi olduğunu, zira, Arap dilinde uzun sesli harflerin daima mevcut olduğu halde, buna karşılık kısa ve orta sesli harflerin mevcut olmadığını, diğer taraftan birçok harfin birbirine benzemekle kalmayıp, aynı zamanda yazılış bakımından da ayniyet arz ettiğini ve birbirlerinden ancak ayırıcı noktalarla tefrik edildiğini belirtir ve bu konuda şu örneği verir: Mesela (y) harfinin altına bir veya iki nokta koymakla onu (b) veya (y); üste bir veya iki nokta koymakla (n) veya (t) olarak okumanın mümkün olacağını oysa bu ayırıcı noktaların ne Hz. Muhammed ne de ilk üç halife döneminde mevcut olmadığını ifade eder¹⁴⁸.

---

¹⁴⁵ Draz, **Kur'an**, s. 35.

¹⁴⁶ Draz, **Kur'an**, s. 35.

¹⁴⁷ Draz, **Kur'an**, s. 37.

¹⁴⁸ Draz, **Kur'an**, s. 38.

Kıraat meselesinin ortaya çıkmasındaki ikinci faktörün ise, Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı müslümanlara öğretirken tek bir telaffuz şekli takip etmediğini ve bu durumu da şu hadisin tasdik ettiğini belirtir: “Şüphesiz bu Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur. Size kolay gelenini okuyun”¹⁴⁹. Ubeyy b. Ka'b'dan rivayet edildiğine göre “Hz. Peygamber Benu Gıfar suyunun yanında iken, ona Cibril geldi ve Allah ümmetine, Kur'an'ı bir harf üzerine okumanı emrediyor, dedi. Peygamber de, Allah'tan mağfiret ve affımı isterim, ümmetim buna takat getiremez, dedi. Bu şekilde konuşmalar üç defa tekrar eder. Dördüncü de Cibril, Allah ümmetine Kur'an'ı yedi harf üzerine okumanı emrediyor. Hangi harfi okurlarsa onda isabet ederler”¹⁵⁰ diye buyurdu.

Kur'an'ül-Mecid adlı eserinde İ. Derveze yukarıda geçen bu hadislerle ilgili olarak şunları belirtir: “Kanaatimize göre Peygamberimizin bu tavrı, harflerin mahreçleri ve telaffuz edilişleri hususunda insanlara bazı kolaylıklar tanıma amacına yöneliktir. Çünkü harfleri çıkarmak ve telaffuz etmek insanın konuşma organıyla ilintilidir. Aynı şekilde, harfleri çıkarma ve telaffuz etme alışkanlığıyla da ilintilidir. Burada lehçelerin farklılığını yüksek veya alçak, sıcak veya soğuk bölgelerde ikamet ediyor olmak belirleyicidir. Bu bağlamda kolaylaştırıcı olmak apaçık bir hikmet gereğidir. Bu tarz bir kolaylaştırma, Kur'an kelimelerini, harflerini, nahiv ve sarf kurallarını değiştirmek, bozmak anlamına gelmez. Çünkü Peygamberimizin bazen “tagfiru”, bazen “yağfiru”, bazen “yefalun”, bazen “fesebbetu”, bazen “yey'esü”, bazen “yetebeyyenü” şeklinde okumuş olması ihtimali olmadığı gibi, aynı anlamı ifade etse bile bazı kelimeleri başkalarıyla değiştirmiş olması ihtimali de yoktur. Kaldı ki, ihtilafların çoğu da, Osman mushafının çerçevesinin dışında rivayet edilir. İhtilafların çoğu da bu tarz ihtilaflardır. Şöyle bir varsayım üzerinde durmak da isabetli olabilir. Tabiin kuşağına mensup kurrallar, bu tür doğal sebeplerden kaynaklanan farklı kıraatleri ashabdan kurralara da okuyorlardı. Onlar da Peygamberimizin kolaylaştırıcı tavrını örnek alarak ve Kur'an'ın okunuşunun kolaylaştırılmasına ilişkin emrine uyarak bu kıraat tarzlarını olumlu karşılıyorlardı¹⁵¹.

¹⁴⁹ el-Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Fezailü'l-Kur'an/5, VI, 100; Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Salatü'l-Müsafirin/48, I, 562, h. no: 821; et-Taberi, Ebu Cafer Muhamed b. Cerir (ö. 310/922), *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1373/1954, I, 21-67.

¹⁵⁰ Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Salatü'l-Müsafirin/48, I, 562, h.no: 821; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul, 1982, I, 299, 445.

¹⁵¹ İzzet Derveze, *Kur'anü'l-Mecid*, (Çev.: Vahdettin İnce), Ekin Yay., İstanbul, 1997 s. 117

Bazen değişik kıraatlerin, hatta farklı anlamlara gelebilecek okuyuş tarzının dinsel bir zorunluluktan kaynaklanmış olmasına ilişkin bir sorunun da akla gelebileceğini belirten Derveze, kanaatine göre, bu hususta, özellikle müslümanların çoğu açısından, dinsel bir zorunluluğun söz konusu olmadığını, onların, kullanılan yazı ile hazırlanmış ve içinde geçerli kıraatlerin zorunlu gördüğü vakıf, vasıl, med ve sükut gibi zorunlu işaretler bulunan bir mushaftan geçerli kıraatler den birine uygun olarak okumalarının yeterli olacağını, böylece ellerinde mushaf bulunan müslümanların ve diğer insanların Kur'an'ı doğru ve kolay bir şekilde okumalarının mümkün olduğunu, bu durumda da Kur'an'ın algılanamamaktan kurtulacağını belirtir¹⁵².

Kıraat meselesinin ortaya çıkmasındaki temel amillerden üçüncüsünün ise Hz. Peygamberin dinleyicilerinin her zaman aynı kişiler olmadığını ifade eden Draz, işte bundan dolayı başlangıçtan itibaren sahabe arasında farklı kıraat şekillerinin ortaya çıktığını, çünkü çoğu defa onların birbirlerinin kıraatlerinden habersiz olduğunu belirtir¹⁵³ ve Buhari'de Hişam b. Hakim ile Hz. Ömer arasında geçen şu olayı örnek gösterir: “Birgün Hz. Ömer, Furkan suresini, kendisinin bizzat Hz. Peygamberden duyduğundan farklı bir şekilde okuduğunu işittiği için Hişam b. Hakim b. Hizam'a öfkeleni. Hişam namazda olduğu için Hz. Ömer öfkesine güçlkle hakim olabildi. Namazın akabinde hemen yakasına sarılıp, bu kıraati ona kimin öğrettiğini sordu. Hişam, “Hz. Peygamber öğretti.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle karşılık verdi: “Yalan söylüyorsun, çünkü Hz. Peygamber bu sureyi bana başka türlü öğretti” ve yakasından tutarak onu Hz. Peygamber'in huzuruna götürdü. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hişam'a okumasını emretti ve okuyuşunu “Bu sure böyle nazil oldu” diyerek tasvip etti. Sonra Hz. Ömer'e de okumasını emretti ve onun da okuyuşunu “Bu sure böyle de indirildi” diyerek tasvip etti ve konuşmasına şöyle devam etti: “Ey Ömer, bu Kur'an yedi harf (lehçe) üzerine nazil olmuştur; bunlardan hangisi kolayınıza gelirse okuyunuz”¹⁵⁴.

Draz, Hz. Osman'ın Hz. Peygamberden daha titiz davranıp onun izin vermiş olduğu bir şeyi yasaklamış olabileceği ihtimalini de kabul etmez. Hz. Osman'ın

---

¹⁵² Derveze, **a.g.e.**, s. 117

¹⁵³ Draz, **Kur'an**, s. 38

¹⁵⁴ el-Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, Fezailü'l-Kur'an/5, VI, 100; Müslim, **el-Camiu's-Sahih**, Salatü'l-Müsafirin/48, I, 560, h.no: 818.

gayesinin, bütün kıraat farklılıklarını ortadan kaldırmak olmadığını, zira onun istinsah ettirdiği nüshaların da, tıpkı öncekiler gibi, farklı okunmaya müsait harflerle yazıldığını, bu yüzden onun, kelimelerin yazılış bakımından sadece bir türlü okunmaya elverişli olduğu durumlarda Hz. Peygamberden rivayet olunan diğer kıraat şekillerini de açıkça belirtmeye bilhassa önem verdiğini ifade eder ve Kur'an metninin Hz. Osman'ın itinalarıyla istinsah ettirilmesinin iki hedefinin olduğunu belirtir. Birinci hedef, Hz. Peygamberin sarîh tasvibine mahzar olmuş muhtelif kıraat şekillerine resmîyet kazandırarak, küfre sebep olabilecek tartışmaları önlemek. İkinci hedef ise aslı nüsha ile kesin bir mutabakat arz etmeyen her türlü kıraati reddederek müslümanlar arasında çok tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir bölünmeyi önlemek ve az veya çok münakaşalı birtakım kıraat şekillerinin veya bazı kimselerin iyi niyetle ilave etmiş olabilecekleri açıklama mahiyetindeki bazı notların, zamanla mushafa karışmasıyla meydana gelebilecek bir tahrife imkan vermemektir¹⁵⁵.

Müellif, bir kıraatin sıhhatinin en sağlam tesbit şartının yazılı şekliyle, Hz. Peygamber veya temsilcisi tarafından doğrulanmış olması gerektiğini, işte Kur'an'ın cem'i esnasında bazı kıraatlerde özellikle bu şartın bulunmamasının, onların ana nüshaya alınmalarına engel teşkil ettiğini belirtmiştir¹⁵⁶.

Hz. Osman'ın, Kur'an'ın neşri olayını gerçekleştirdikten sonra, şahıslara ait özel nüshaları imhası¹⁵⁷ kararının, henüz hiçbir tahrifin mümkün olamayacağı bir zamanda sert bir karar gibi görüldüğünü belirten Draz, ancak bu durumun halifenin ne derecede basiretli ve ileri görüşlülüğünün göstergesi olduğunu, dolayısıyla da müslümanların, mukaddes kitaplarının vahdet ve değişmezliğini bu basiretli karara borçlu olduklarını ifade etmiştir¹⁵⁸.

---

¹⁵⁵ Draz, **Kur'an**, s. 40.

¹⁵⁶ Draz, **Kur'an**, s. 44.

¹⁵⁷ Mesela Abdullah ibn Mes'ud ve Ubeyy b. Ka'b'ın nüshaları.

¹⁵⁸ Draz, **Kur'an**, s. 49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

M. ABDULLAH DRAZ'A GÖRE KUR'AN'IN AHLAKİ ÖĞRETİLERİ

Kur'an'ın genel ahlak prensiplerinin incelenmesi konusunda gerek batılı ve gerekse Müslüman bilginler tarafından kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığını, batı dünyasında genel ahlak üzerine yapılmış araştırmalarda İslam ahlak anlayışının görmezden gelinmeye çalışıldığını, hiçbir Avrupalı bilim adamının henüz Kur'an'ın genel ahlak prensiplerini çıkarmaya teşebbüs etmediğini belirten Draz, aynı şekilde İslam dünyasında da bu tarzda incelemelerin şu ana kadar ortaya konulmadığını ifade etmektedir. Müellif, İslam dünyasında yapılan çalışmaların iki gruba ayrıldığını, birinci grupta olanların, faziletin yüceliğini ortaya koymak suretiyle gençliğin ahlakını şekillendirmeye yönelik pratik nasihatler¹⁵⁹ ortaya koyduğunu, ikinci grupta bulunanların ise genellikle Eflatuncu ya da Meşşai modelden kopya edilmiş, ruhun tabiatı ve hassalarının bir tasviri ve sonra da faziletin tarifi ve bölümleri gibi konularda eserler¹⁶⁰ verdiklerini ifade etmektedir¹⁶¹. Müellife göre bu her iki gruptaki eserlerde Kur'ani metinler ya hiç bulunmaz veya nadiren bulunurdu. Özet olarak, şimdiye kadar, hem teorik hem de pratik olarak bütünüyle Kur'an ahlakını ortaya koymaya kimsenin teşebbüs etmediğini, aynı zamanda insicamlı bir şekilde onun prensipleri ve kurallarını ele almayı kimsenin denemediğini, kendisinin bu görevi imkanları ölçüsünde gerçekleştirmeye çalıştığını belirtmektedir¹⁶².

Biz bu bölümde onun, Kur'an ahlakını teferruatlı bir biçimde ortaya koyan görüşlerini inceleyeceğiz.

I. Teorik Ahlak

Kur'an ahlakının teorik yönünü ele almadan önce metodu hakkında bilgiler sunan müellif bu konuda şunları ifade etmektedir: “Teorik ahlakta İslam alimlerinin

¹⁵⁹ Mesela, İbn Hazm'ın **Mudavat en-Nüfus** adlı eseri.

¹⁶⁰ Mesela, **İbn Miskeveyh'in Tehzibü'l-Ahlak** adlı eseri.

¹⁶¹ M. Abdullah Draz, **Kur'an Ahlakı**, (Çev.: Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İz Yay., İstanbul, 1993, s. XVII.

¹⁶² Draz, **Ahlak**, s. XVIII.

en çok üzerinde durduğu yön, meselenin kelami ve fıkhi yönüydü. Biz ise der, Draz, hemen her soruyu onun modern ahlakçılara kendini yönelttiği terimlerle sormak suretiyle, ahlak alanındaki yerimizi almaktayız. Öte yandan doğrudan doğruya metnin yardımı ile ondan cevabı çıkarmak için devamlı bir çaba içerisinde biz, bizzat Kur'an'ı hareket noktası olarak almaktayız"¹⁶³. Görüldüğü üzere müellif konuyu ele alırken ilk olarak konunun terimlerini ortaya koyup daha sonra ise Kur'an'ı hareket noktası olarak konuyu çözümlenmeye çalıştığını belirtmektedir.

A) Yükümlülük

Yükümlülük kavramının birkaç **tanımını** yaparak konuya giriş yapmak istiyoruz. Osman Pazarlı *İslam'da Ahlak* adlı eserinde yükümlülüğü, **“yapılması lazım olan bir fiil ve hareket olarak tanımlamıştır”**¹⁶⁴. A. Hamdi Akseki ise, yükümlülüğü şöyle tarif etmiştir: **“Dinin emirlerini ve yasaklarını dikkate alarak hareket etmek sureti ile hayra hizmet ve şerden uzak olmaktır”**¹⁶⁵.

Bütün ahlaki doktrinler yükümlülük düşüncesi üzerine teşkil edilir. Tüm ahlaki sistem yükümlülük etrafında döner, yükümlülük olmayınca sorumluluk olmaz, sorumluluk olmayınca da adaletin gerçekleşmesi söz konusu olamaz ¹⁶⁶. Dolayısıyla yükümlülük olmadan, herhangi bir ahlak kuralından bahsedilemez.

Müellif, ahlaki **yükümlülüğün kaynaklarının** “Kur'an”, “Sünnet”, “İcma”, “Kıyas” olduğunu¹⁶⁷ ve kanun koyucu olan Kur'an'ın dışında, diğerlerinin yalnızca, Kur'an'ın kararının dolaylı veya dolaysız sözcüleri olduğunu belirtir¹⁶⁸.

Draz, ahlaki yükümlülüğün kaynaklarını ele alırken iki batılı filozofun görüşlerine yer verir. İlk olarak Fransız Bergson'un bu konudaki görüşlerini ele alır: Bergson'a göre ahlaki yükümlülüğün iki temel kaynağının olduğunu, bunlardan birinin toplumsal baskı gücü, diğerinin ise ilahi cazibe gücü olduğunu ifade eder¹⁶⁹. Müellif, Bergson'un bu görüşlerinin özellikle birinci bölümünün, Kur'ani ahlak görüşüne pek uymadığını çünkü yükümlülüğün toplumsal bir baskı haline gelmesi

¹⁶³ Draz, **Ahlak**, s. XXII.

¹⁶⁴ Osman Pazarlı, **İslamda Ahlak**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 100.

¹⁶⁵ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlak İlimi ve İslam Ahlakı**, Nur Yayınları, Ankara, trs., s. 154.

¹⁶⁶ Draz, **Ahlak**, s. 3.

¹⁶⁷ Draz, **Ahlak**, s. 11.

¹⁶⁸ Draz, **Ahlak**, s. 20.

¹⁶⁹ Draz, **Ahlak**, s. 4.

durumunda, kişinin hür iradesiyle hareket edemediği ve yanlışa düşme ihtimalinin fazla olmasından dolayı onun ahlaki özelliğini kaybedeceğini belirtir¹⁷⁰. İkinci olarak Kant'ın bu konudaki görüşlerine yer verir. Ahlaki yükümlülüğün kaynağı olarak sadece saf aklı gören Kant'ın da hatalı olduğunu¹⁷¹, zira bu konuda saf aklın yeterli olmadığını, onun aşkın akıl olan Allah'tan ışık alması gerektiğini belirtir ve Kur'an'a göre akıl ile naklin at başı gittiğini, birbirlerini desteklediklerini, mü'minin kalbinde çift yönlü aydınlanmanın olduğunu, ancak inananın ondan bir tanesine sahip olduğunu ifade eder¹⁷² ve bu bağlamda şu ayetleri örnek olarak sunar: “ Ve şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli cehennem mahkumları arasında olmazdık! diye ilave ederler.”¹⁷³ “ Şüphesiz ki bunda akli olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır”¹⁷⁴.

Ahlaki yükümlülüğün iki temel şartının bulunduğunu belirten müellif, İslam'a göre ahlak kanununun **evrensel** ve aynı zamanda **zorunlu** olduğunu ifade eder. Onun evrensel olmasının Kur'an'da açık bir şekilde görüldüğünü, emirlerinin tamamının, genelde tüm insanlığa hitap ettiğini ve aynı zamanda bunların değişmez bir şekilde uygulanması gerektiğini belirtir. Onun zorunlu olmasından maksadın ise, Allah hükmünü bildirdikten sonra ödevin yerine getirilmesinde inananların artık başka seçeneklerinin kalmayacağıdır¹⁷⁵. Draz, bu durumu şu ayetle ifade etmektedir: “Allah ve Resülü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur”¹⁷⁶.

Müellif, **ahlaki yükümlülüğün temel iki şartı olan evrensel ve zorunlu olmasına bağlı olarak üç şart** daha ortaya koyup bu şartlardan **ilkinin, hiç kimsenin olmayacak bir işe mecbur tutulamayacağını**, yani herkese gücünün yeteceği seviyede mükellefiyet yüklenebileceğini belirterek¹⁷⁷ şu ayetleri bu duruma delil olarak gösterir: “Allah herkese, verdiği imkanlar ölçüsünde sorumluluklar

¹⁷⁰ Draz, **Ahlak**, s. 5.

¹⁷¹ Draz, **Ahlak**, s. 10

¹⁷² Draz, **Ahlak**, s. 11.

¹⁷³ Mülk 67/10. ﴿وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾

¹⁷⁴ Kaf 50/37. ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾

¹⁷⁵ Draz, **Ahlak**, s.23.

¹⁷⁶ Ahzab 33/36. ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ...﴾

¹⁷⁷ Draz, **Ahlak**, s. 27.

yükler”¹⁷⁸. “Biz bir kimseye gücünün yettiğinden başkasını teklif etmeyiz”¹⁷⁹. Bu ifadelerden anlaşılan yükümlülüğün, insanlara sadece onların imkanları ölçüsünde hitap ettiği, ne doğrudan doğruya ne de dolaylı olarak insanların iktidarlarına tabi olmayan şeyin yükümlülük alanının dışında tutulduğudur.

Draz bu konuda gerekli olan **ikinci şartı da pratik kolaylığın bulunması** olarak ifade eder. Yani o, ahlaki yükümlülüğün evrensel ve zorunlu olabilmesi için pratik kolaylığın da bulunması gerektiğini belirtir. İslam ahlakında bu özelliğin de bulunduğunu, Kur’an’a baktığımızda bu pratik kolaylığı görebileceğimizi beyan eder¹⁸⁰: “O, sizin için hiçbir şekilde güçlük dilemez”¹⁸¹. “O, dininizde sizin üzerinize hiçbir güçlük yükledi”¹⁸². Allah size hafif bir yük yüklemeyi ister”¹⁸³.

Pratik kolaylığı açıklamak için müellif Kur’an’dan bu konuyla ilgili bazı örnekler sunar. İlk olarak, Kur’an’ın geceyi ibadetle geçirmek gibi takva amellerinde bizim aşırı uygulamalarımızı emretmek şöyle dursun, onun aksini tavsiye ve birçok mahzurlarını işaret etmekte olduğunu ifade eder. Görevinin başlangıcında Hz. Muhammed’in gecenin büyük bir bölümünü ibadet ederek ve Kur’an okuyarak geçirmeye davet edildiği¹⁸⁴ ve onun örneğini takiben, sahabeden bazılarının aynı şeyi yapma alışkanlığını edindiklerini belirtir. Oysaki aynı surenin devamında, gece ibadet yapan gruba hitaben hastalık, seyahat, savaş gibi durumlarda bu uygulamaya devam edemeyeceklerine işaret eden ve onlara hayat şartlarının izin verdiği süre kadar gece ibadeti yapmayı öğütleyen bir ayetin görüleceğini¹⁸⁵ ifade eder¹⁸⁶. Burada müellifin sözlerinden anlaşılan, insanların diğer ödevlerini ihmal etmeyecek şekilde bu görevlerini yerine getirmelerinin istendiğidir.

Pratik kolaylığın bazen “külli bir muafiyet” şeklinde gerçekleştiğini belirten Draz, örnek olarak kendi ülkelerinde zulme uğramış bulunanların inanç ve ibadet

¹⁷⁸ Talak 65/7. ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا...﴾

¹⁷⁹ En’am 6/152. ﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا...﴾

¹⁸⁰ Draz, **Ahlak**, s. 33.

¹⁸¹ Bakara 2/185. ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ...﴾

¹⁸² Hac 22/28. ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ...﴾

¹⁸³ Nisa 4/28. ﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ...﴾

¹⁸⁴ Müzzemmil 73/1-4. ﴿يَا أَيُّهَا الْمَزْمِلُ قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نَصَفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا...﴾

¹⁸⁵ Müzzemmil 73/20. ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنَصَفَهُ وَتُلْتَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ...﴾

¹⁸⁶ Draz, **Ahlak**, s.35.

hürriyetlerini kullanmak için hiçbir vasıtaya malik değillerse, kalmak yetkisine sahip olacaklarını¹⁸⁷, sağlığa uygun ve helal yiyecekler bulamayan yolcunun, ne olursa olsun onunla beslenerek kendini açlıktan ölüme terk etmeyebileceğini ve hatta son çare olarak helal olmayan yiyecekleri yemek zorunda olacağını ifade eder¹⁸⁸.

Pratik kolaylık bazen “kısmi bir muafiyettir”. Yolculuk boyunca, dört rekatlı namazlar yarıya indirilmiştir¹⁸⁹. Savaş sırasında namaz, yürüyerek veya at üstünde kılınabilir¹⁹⁰. Pratik kolaylık bazen de “basit bir ertelemedir”. Hastalar ve yolculukta olanlar, emredilen zamanda oruç tutmak zorunda değildirler; onlar bunu daha sonraya tehir edebilirler¹⁹¹. Pratik kolaylık kimi zaman da engel olunan fiilin daha uygun olan bir başkası ile değiştirilmesi şeklinde gerçekleşir. Abdest için su bulamayan yolcu veya onu kullanamayan hasta, temiz bir taşa veya kuma ellerini dokundurmak ve daha sonra yüzünü ve kollarını meshetmekten ibaret bulunan sembolik bir işlemle yetinme imkanına sahiptir¹⁹². Müellif buradan şu sonucu çıkarır: Allah’ın merhametini gösteren bu örneklerden ortaya çıkan şey, O’nun ahlaki yükümlülükleri yerine getirmede inananlara birçok pratik kolaylıklar sağladığıdır¹⁹³.

Üçüncü şartın ise, ahlaki yükümlülüğün evrensel ve zorunlu olabilmesi için mümkün ve pratik olmasının yanında, **ödevlerin sınırlandırılması ve kademelendirilmesi** gerektiğini ifade eden müellif, bunu da inananlar tarafından altına inilemeyecek olan asgari miktar ve azamiyi aşmaksızın daha üstte bulunan zorunlu iyi ve tavsiye olunan iyi olarak nitelendirir¹⁹⁴. Burada Draz’ın ifadelerinden anladığımız ödevlerin kademelendirilmesinden maksat en alt seviyeden itibaren en üst seviyeye doğru görevlerin yerine getirilmesi gerektiği, ödevlerin sınırlandırılmasından amaç ise bir görevin yerine getirilmesinin diğer başka bir görevi yerine getirmeyi etkilememesi gerektiğidir. Ancak bunun karşılığında da Allah katında da derecelerinin farklı farklı olacağıdır.

¹⁸⁷ Nisa 4/98. ﴿إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا...﴾

¹⁸⁸ Maide 5/3. ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمِهِ...﴾

¹⁸⁹ Nisa 4/101. ﴿وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ...﴾

¹⁹⁰ Bakara 2/239. ﴿فَإِنْ حَفِظْتُمْ فَرْجَالًا أَوْ رُكْبَانًا...﴾

¹⁹¹ Bakara 2/185. ﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ...﴾

¹⁹² Maide 5/6. ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ...﴾

¹⁹³ Draz, **Ahlak**, s. 38.

¹⁹⁴ Draz, **Ahlak**, s. 43.

B) Sorumluluk

Sorumluluk, hür ve akıllı olan kimsenin, hareketlerinden doğan sonuçlara katlanması, yani bu hareketleri kendisinin yaptığını bilerek onun neticelerine katlanmasıdır¹⁹⁵. **Başka bir tanıma göre ise sorumluluk**, akıl sahibi insanların azim ve kasd ile yaptıkları fiilden doğan sonuçlardır¹⁹⁶. **Draz ise sorumluluğu**, bir şeye cevap vermek ve bu konuda birine hesap verme durumu olarak belirtir. Yine o, sorumluluğun ilk olarak görevi üzerine alma yeteneği ve daha sonra da kendi öz çabaları ile bunu yerine getirme gücü olduğunu ifade eder¹⁹⁷.

Sorumluluğun tanımından sonra Draz, **sorumluluğu taşıyacak kişinin** birçok imkanlarla donatılması gerektiğini ifade eder. Sorumlu kişinin önünde değişik **yollar**, **seçenekler** bulunmalıdır. Rahatlıkla **düşünme ve araştırma yeteneğine sahip** olmalıdır. Önüne getirilen yollardan birini seçebilmesi için **mukayese ve muvazene melekesinin mevcudiyeti** aranır. Sonra onun gerçek manada bu hal tarzlarından birini seçmesi için gerçek manada **hürriyetinin** de bulunması şarttır. Son olarak da onun yapmaya azmettiği tercihini gerçekleştirebilme **kudretinin** bulunması gerekir. Kişinin bu tabii melekelerden herhangi birinden mahrumiyeti, onun bu sonuçtan beraatını, onun mesuliyetini yüklenmedeki hürlüğü ve her türlü sonucundan elini çekme hakkını verir¹⁹⁸. Müellife göre bütün bunlar şu ayetin kapsamında mevcuttur: “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik de onlar bu emaneti yüklenmekten kaçındılar, çekindiler. Buna karşılık insan onu yükledi. (Onu çiğnemesi sebebiyle) insan pek zalim ve cahildir”¹⁹⁹.

Sorumluluk duygusunun önemini vurgularken bu özelliğin tabiata esirlikten kurtuluş ve hürriyet olduğunu ifade eden müellif, bu duygunun eşyaya şekil vermek ve onu kendisine has bir irade ve azimle yöneltmek kudretine sahip olma şuuru olduğunu belirtir. Yine o duygunun, Allah’ın insanoğluna tanıdığı üstünlükle kendini tanıma ve kendisini diğer birçok yaratıklardan faziletli kıldığı gibi faziletli olma şuuru olduğunu ifade eder. O halde sorumluluk öyle bir sıfattır ki, insan onu kanun ve şeriatın koyucusundan öğrenmeden önce de kendisinde hisseder ve onu kendi,

¹⁹⁵ Pazarlı, **a.g.e.**, s.121.

¹⁹⁶ Akseki, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁹⁷ Draz, **Ahlak**, s. 70.

¹⁹⁸ Draz, **İslam**, s. 76.

¹⁹⁹ Ahzab 33/72. ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ...﴾

insan olarak varlığının bir vasfı sayar²⁰⁰. Sorumluluğun zorlayıcı ve korkutucu bir hitap olmadığını, aksine şeref verici, teklif edici bir hitap olduğunu vurgulayan müellif, onun külfetli olduğu ölçüde şeref verici olduğunu zira zor görevlerin ancak bunlara ehil olan kimselere verildiğini, insanoğlunun iltimas görecik rica ve minnetle fitraten sorumlu olduğunu belirtir²⁰¹.

Sorumluluğun aşamalarıı ele alan Draz onun iki merhalesi olduğunu ifade eder. Bunlarında: **1) Göreve başlamadan önceki ilk merhale. 2) Göreve başladıktan sonraki ikinci merhale.** Birinci merhale **teklif ve istekler** merhalesidir. İkincisi ise **maziye dönük, cevap verme mesuliyetini** ihtiva eden merhaledir. İlk merhale olan göreve başlamadan önceki sorumluluk, Allah'ın insanoğlunu mükerrerem kıldığı üstünlüklerden bir üstünlük, ona tanıdığı faziletlerden bir fazilettir ki, bununla diğer mahlukattan ayrılır ve onlardan üstün tutulur. Allah daha insanı yeryüzünde halife kıldığı zaman bu marifetin vasıtalarını kendisine verdi. Ona eşya ile ilgili tasarrufunda, iç ve dış melekelerini kullanma imkanını verdi. Onu mesuliyet sahibi, yani otorite ve nüfuz sahibi yaptı. Sorumluluğu, otoritesinin icabıdır. Sorumluluğu, otorite ve hareket edebilme imkanı ile ölçülüdür. Kişinin yetkisi arttıkça sorumluluğu da artacak, yetkisi daraltılıp zayıflatıldığı ve aczi ölçüsünde de sorumluluktan muaf tutulacaktır. Görülüyor ki, herkesin sorumluluğu yetkisi ve imkanları ile sınırlıdır. Kişinin yetkisinin alınıp zorlandığı yerlerde onun mesuliyeti kalkar²⁰².

Göreve başladıktan sonraki sorumluluk ise cevap verme ve hesap görme sorumluluğudur. Burada kişi bir itham makamındadır, ya hesabını verir beraat eder, yada sorumlu duruma düşer. Göreve başlamadan önceki sorumluluk gibi bu da, ancak kişiye hür ve muhtar olarak iradesini kullanma imkanı verildiği durumlarda yöneltilebilir. Ayrıca göreve başladıktan sonraki sorumluluk, görev başlangıcı saydığımız mükellefiyet tarihinden itibaren kişiden yapması beklenenler, kendi ihtiyar ve kudreti dahilinde olanlardan ibarettir²⁰³.

Sorumluluğun mertebeleri, herkesin yapması beklenen faaliyet alanının genişliğine ve kişiyi çevreleyen menfaat ve rağbetlerinin büyüklüğüne göre değişir. Hz. Peygamber'in şu hadisi bu durumu güzel bir şekilde açıklamaktadır: "Hepiniz

---

²⁰⁰ Draz, **İslam**, s. 77.

²⁰¹ Draz, **İslam**, s. 81.

²⁰² Draz, **İslam**, s. 82.

²⁰³ Draz, **İslam**, s. 83.

çobansınız, hepiniz sürünüzden sorumlusunuz. Devlet başkanı bütün idaresindekilerden sorumludur. Hane reisi hane halkından sorumludur. Ev kadını evdekilerden sorumludur. İşçi kendisine verilen işveren mallarından sorumludur. Hepiniz çobansınız, hepiniz idarenizdekilerden sorumlusunuz”²⁰⁴ diye buyurur. Burada Draz’ın ifadelerinden ortaya çıkan, gerek umumi gerekse hususi olsun bütün bu sorumlulukların hepsi her birimize amelimiz bakımından yönelecektir.

Draz, **sorumluluğun çeşitleri** üzerinde de durur ve **dini, toplumsal, ahlaki** sorumluluk olmak üzere **üç çeşit** sorumluluğun olduğunu bildirir ve şu ayeti bu görüşüne delil olarak gösterir: “Ey iman edenler! Allah’a ve Rasulüne hıyanet etmeyin ki bile bile emanetlerinize hıyanet etmeyesiniz”²⁰⁵. Bu ayet bize hesap vermekle yükümlü olduğumuz yerleri bildirmektedir. “Allah’a hainlik etmeyiniz”: Bu dini sorumluluktur. “Resulüne ihanet etmeyiniz”: Beşeri (toplumsal) sorumluluktur. “Emanetlerinize hıyanet etmeyesiniz”: Bu da ahlaki sorumluluktur ve vicdana hesap verilir²⁰⁶.

Sorumluluğun dört şartının bulunduğunu ifade eden müellif, **ilk şart** olarak sorumluluğun **“şahsi”** olduğunu bildirir. Birçok Kur’an ayetinin bunu vurguladığını beyan eden Draz, bu bağlamda şu ayetleri zikreder: “Kim bir günah kazanırsa onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur”²⁰⁷. “Babanın oğula, oğulun babasına hiçbir hayrının dokunmayacağı günden korkun”²⁰⁸. “İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır”²⁰⁹. Müellife göre bu örneklerden çıkan sonuç, sevap ve ikab konusunda, hatta babalar ve oğullar arasında bile, hiçbir transfer ve hiçbir karıştırmanın söz konusu olmayacağıdır. Yine o, bu ayetlerin Hıristiyanların ilk günah inancına cevap niteliğinde olduğunu, Kur’an’ın ilk insanın hatasının bütün insanlara teşmil edilmesini kabul etmediğini ifade eder²¹⁰.

Sorumluluğun **şahsi olmasının sınırını genişleten** müellif, sırtlarını ilahi ışığa döndürmüş olup, başkalarını da ona sırt çevirmeye çalışan bazı mağrurların hem

²⁰⁴ el-Buhari, **el-Camiu’s-Sahih**, Cumua/11, I, 215.

²⁰⁵ Enfal 8/27. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ...﴾

²⁰⁶ Draz, **İslam**, s. 96.

²⁰⁷ Nisa 4/ 111. ﴿وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ...﴾

²⁰⁸ Lokman 31/33. ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ...﴾

²⁰⁹ Necm 53/39. ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى...﴾

²¹⁰ Draz, **Ahlak**, s. 78.

kendi suçlarından hem de tahrik ettiklerinin suçlarından mesul olacaklarını belirtir²¹¹ ve şu ayeti buna delil olarak sunar: “Kendi amellerinin bütün sorumluluğunu taşıyacaklar ve sapıklığa götürdükleri kimselerin mesuliyetine de iştirak edeceklerdir”²¹².

Yeni bir fiilin failinin sorumluluğunun, dünyanın sonuna kadar gelecek yüzyıllar içerisinde yeniden alınacağı seferlere kadar çoğaltılacağını, yani suçunun katlamalı bir şekilde artacağını belirten müellif, Hz. Peygamber’in şu sözünün bu duruma işaret ettiğini bildirir: “Hiçbir nefis zulüm ile öldürülmez ki, ille onun kanının günahından ilk ademoğluna bir pay ayrılmasın. Çünkü o, öldürme adetini koyanın ilkidir”²¹³. Sonra Hz. Peygamber, bu sözünü desteklemek için Kur’an’ı zikreder²¹⁴.

Yalnız kendi inisiyatifimizden değil, aynı zamanda bir ölçüde başkalarınınkinden de sorguya çekileceğimizi ifade eden müellif, bunun nedeni olarak da onların yaptıkları yanlış hareketlere engel olmak için gücümüzün yettiği bütün meşru araçlar vasıtasıyla müdahale etmeme ve yaptıklarına seyirci kalma olarak görür²¹⁵. Böylece **olumsuz toplumsal olaylar karşısında çekimser kalmak, pasif bir suç ortaklığı** olarak görülmektedir. Kur’an, eski bir kavmin, sadece üyeleri arasında işlenen kötülüğün cemaat içerisinde gerekli olan muhalefeti bulmaması yüzünden, peygamberlerin diliyle tekrar edilen lanetleri üzerine çektiğini haber vermektedir²¹⁶. Draz, bu konuda ferdi sorumlulukla kollektif sorumluluğun sınırdaş ve hatta neredeyse birbiriyle karışacak hale geldiğini, ancak durumun gerçekte böyle olmadığını bildirir. Zira burada kınanan topluluğun, hem ahlak kuralı hakkında bilgi sahibi olan ve hem de suçluları rahatsız edilmemiş bir halde bırakan yani onların hakkında açıkça kınayıcı bir tutum takınmayı bile düşünmeyen bir topluluk olduğunu belirtir. Yoksa, ister suçluya ödevini hatırlatmak için, isterse onunla ilişkiyi kesmek

²¹¹ Draz, **Ahlak**, s. 80.

²¹² Nahl 16/25. ﴿لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ...﴾

²¹³ el- Buhari, **el-Camiu’s- Sahih**, Enbiya/1, IV, 104.

²¹⁴ Maide 5/32. ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ...﴾

²¹⁵ Draz, **Ahlak**, s. 80.

²¹⁶ Maide 5/79. ﴿كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ...﴾

için olsun, gayret içinde olanların kurtuluşa ereceklerini Kur'an'ın bildirdiğini²¹⁷ ifade eder²¹⁸.

Kasıtlı olarak yerine getirilen bir fiilden, insanlık için sonuçlanabilecek olan, ancak faili tarafından teferruatı ile ve tam ölçülerek önceden görülmemiş olabilen saadet veya felaket, onun ölümünden sonra bile vuku bulacak olsalar o failin gerçekleştirdiği ya da pasif kaldığı fiiller arasına kaydedilecektir²¹⁹. Burada Draz'ın ifadelerinden çıkardığımız sonuç şudur: İnsanların yaşarken ortaya koydukları olumlu veya olumsuz her türlü davranışlarının sonuçları, onların ölümünden sonra bile ortaya çıksalar bu durumdan sorumlu olacaklarını ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in şu sözleri de bu durumu bildirir: “Ölüm, üç durum hariç insanın bütün amellerini durdurur: 1) Sadaka-i cariye, 2) Faydalı bir ilim, 3) Kendisinden sonraya bıraktığı Salih bir evlat...”²²⁰

Bütün bu söylenenlerden anlaşılacağı üzere, sorumluluğumuz sırf bizim ortaya koyduğumuz amellerimizle sınırlı değil, bilakis onların eserlerinden, aktifıyla, pasifiyle, kasıtlı veya kasıtsız olalım sorumlu olduğumuz durumudur.

Draz sorumluluğun **ikinci şartı** olarak, Allah'a karşı bizim en temel ödevlerimiz konusunda bile, ödevlerimizin O'nun tarafından bize özel ve tamamen müspet bir şekilde **sorumlu tutulacak konuların öğretilmesi, bildirilmesi** ölçüsünde sorumlu olduğumuzu belirtir. Kur'an'ın şu ayetlerini buna delil gösterir²²¹: “Allah bir kavme hidayet verdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirinceye kadar onların sapıklığına hükmedecek değildir”²²². “Biz bir resul gönderinceye kadar (hiçbir kimseye ve kavme) azap edecek değiliz”²²³. “Rabbin memleketlerinin merkezlerine, onlara emirlerini öğretmekle yükümlü bir peygamber gönderinceye kadar, o ülkeleri helak edici değildir”²²⁴.

²¹⁷ En'am 6/47. ﴿هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ﴾ ; A'raf 7/165 ﴿أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ...﴾

²¹⁸ Draz, **Ahlak**, s. 80.

²¹⁹ Draz, **Ahlak**, s. 80.

²²⁰ Müslim, **el-Camiu's-Sahih**, Vasıyya/3, II, 1255, h.no: 1631.

²²¹ Draz, **Ahlak**, s. 86.

²²² Tevbe 9/115. ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ...﴾

²²³ İsrâ 17/15. ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا...﴾

²²⁴ Kasas 28/59. ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا...﴾

İnsanların sadece kendi hallerine bırakılmalarının uygun olamayacağını belirten müellif, aksi halde insanların Allah'a karşı çıkmak için delillerinin olacağını ifade eder²²⁵: “Müjdeleyici ve sakındırıcı peygamberler gönderdik ki insanların, peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın”²²⁶. Yine o, Allah'ın, ödevlerinden habersiz olan toplumlara helak etmeyi haksız bulduğu için, sorumluluklarını başlatmadan önce insanlara öğretmeyi bizzat kendisine vazife kıldığını belirtir: “Biz hiçbir memleketi, öğüt vermek üzere gönderdiğimiz uyarıcıları (peygamberleri) olmaksızın yok etmemişizdir”²²⁷.

Sorumluluğun olabilmesi için ilahi öğretimin genel olarak insanların bilgisine sunulmuş olması ve onların bunu kabul edecek durumda olmalarının yeterli olmadığını ifade eden müellif, ister eğitim yoluyla, ister yayın vasıtasıyla veya bir tesadüf eseri olarak erişsin, isterse bizzat kişiler kendi araştırma ve tetkikleri aracılığı ile ona rastlasınlar, sorumluluğun olabilmesi için bizzat onların bilgisine sunulması gerektiğini belirtir²²⁸.

Sorumluluğun **üçüncü şartı** olarak, **gerçekleştirilen fiillerin iradi ve kasdi olması gerektiğini** belirten Draz, gayri iradi fiillerin sorumluluk alanı dışında tutulması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda şu ayeti delil olarak sunar: “Allah sizi, yeminlerinizdeki kasıtsız yanılmadan dolayı sorumlu tutmaz. Lakin kalplerinizin kazandığı şeyler ile (kötü düşüncelerden) sorumlu tutar”²²⁹. Müellif bu ayete dayanarak kişilerin, hataen, gayri iradi olarak yapmış oldukları davranışlardan sorumlu tutulamayacaklarını belirtmiştir.²³⁰

Sorumluluğun **dördüncü şartı** olarak, **fiillerin hür bir ortamda icra edilmesi gerektiğini** ifade eden müellif, Kur'an'ın hürriyet problemi karşısındaki tutumunu şöyle ifade eder²³¹: “Kur'an ilk olarak gelecekteki fiillerimizin önceden bilinmediğini beyan eder: “Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç

²²⁵ Draz, **Ahlak**, s. 87.

²²⁶ Nisa 4/165. ﴿رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ...﴾

²²⁷ Şuara 26/208-9. ﴿وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ...﴾

²²⁸ Draz, **Ahlak**, s. 90.

²²⁹ Bakara 2/225. ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبَكُمْ...﴾

²³⁰ Darz, **Ahlak**, S. 93.

²³¹ Draz, **Ahlak**, s. 109.

kimse nerede öleceğini bilemez”²³². Kur’an ikinci olarak, iç varlığını iyileştirme veya bozma hususunda gücün kişinin kendisinde olduğunu ifade eder: “Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle daldıran da ziyan etmiştir”²³³. Üçüncü olarak, insanların kararları üzerinde gerçek bir baskı yapma hususunda, bütün tahriklerin güçsüz olduğunu, ne hikmetin en inandırıcı öğütlerinin, ne de kötülüğün en güçlü iğvalarının, onları kabul veya reddetmek için bizim irademizin hür hamlesi olmaksızın, davranışımız üzerinde hiçbir etki meydana getirmeyeceğini belirtir: “(Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki; şüphesiz Allah size gerçek olanı vaat etti, ben de size vaat ettim ama yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi (inkara) çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin...”²³⁴. Dördüncü olarak, aklını iyi bir şekilde kullanmayı ihtiras veya körü körtüne taklit yüzünden kötü fiiller işleyenlerin şiddetli olarak mahkum edileceğini ifade eder: “Dileseydik elbette onu ayetlerle yükseltirdik. Fakat o, yere saplandı ve hevesinin peşine düştü”²³⁵. “Çünkü onlar atalarını dalalette (yanlış yolda) buldular. Hal böyle iken atalarının peşinden bile bile kötü yola gittiler”²³⁶.

Sonuç olarak Draz, sorumluluğun şahsi olduğunu, onu sadece, yetişkin ve ödevlerini bilen ve hareket etme anında onları göz önünde bulunduran insanın yüklenmeye muktedir olacağını belirtir. Ayrıca kişinin sorumluluğu üzerine aldığı anda, onun cevap vermek zorunda kalacağı şeylerin, hür iradesiyle ortaya koyacağı amelleri olacağını ifade eder²³⁷.

C) Müeyyide

Ahlakta müeyyide, ahlaki bir vazifenin yapılmasından doğan mükafat veya yapılmamasından doğan mücazattır²³⁸. Sorumluluk bölümünde belirtildiği üzere insan, bir eylem ve işlem sonunda sorumlu olur. Ancak bu sorumluluğun nasıl ve ne

²³² Lokman 31/34. ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ...﴾

²³³ Şems 91/9-10. ﴿أَفَلَمْ يَنْزِلْ عَلَيْهَا حَبَّابٌ مِّنْ دَسَائِمِهَا...﴾

²³⁴ İbrahim 14/22. ﴿وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ...﴾

²³⁵ A’raf 7/176. ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهَا بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ...﴾

²³⁶ Saffat 37/69-70. ﴿إِنَّهُمْ أَفْوَاهٌ آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ فَهُمْ عَلَى آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ...﴾

²³⁷ Draz, **Ahlak**, s. 132.

²³⁸ Pazarlı, **a.g.e.**, s. 128.

şekilde ve hangi vasıta ile olacağı da müeyyide kavramını meydana getirir. Örneğin hırsızlık yapan bir kimse bu hareketinden dolayı sorumludur. Bu sorumluluk dolayısıyla göreceği hukuki ve manevi cezalar da bunun yaptırımlarıdır. **Draz ise müeyyideyi** “tabilerinin tutumuna kanunun tepkisi” yani sorumluluğu üzerine alanların hesap vermesi olarak ifade eder²³⁹.

Müeyyidenin, **ahlaki, kanuni ve ilahi müeyyide olmak üzere üç alanı bulunmaktadır.**

İlk alan olan ahlaki müeyyide de ahlaki bir müeyyidenin var olup olmayacağı hususunda Draz, yaptırım gücü olmayan ahlak kanununun etkisiz kalacağını aynı zamanda o müeyyidenin akla ve mantığa aykırı olacağını, dolayısıyla da ahlaki bir müeyyidenin olması gerektiğini belirtmiştir²⁴⁰.

Ahlaki müeyyide de içe ait sevinç ve acı düşüncesini ortaya koyan **vicdan azabı ve hoşnutsuzluk kavramları** üzerinde duran müellif, bu duyguların ahlaki müeyyidenin temelini oluşturduğunu ifade eder ve vicdan azabının ıslah edici bir müeyyide şeklinde düşünülebileceğini, çünkü onun **tövbe** dediğimiz ahlaki bir yaptırıma yol açtığını beyan eder²⁴¹.

Draz, **yapılan yanlışları onarmak amacıyla yapılacak tövbenin hemen ve kısa vadede olması** gerektiğini belirtir²⁴². Nitekim Kur’an bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tövbe edenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder”²⁴³. Yaşarken sunulan tüm lezzetlerden yararlanmayı isteyip, son nefesle birlikte tövbesini beyan etmek suretiyle her şeyi silmeyi beklemenin bir ütopya olduğunu belirten müellif²⁴⁴ bu konuda şu ayeti delil olarak sunmaktadır: “Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca “Ben şimdi tövbe ettim” diyen ve kafir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır”²⁴⁵.

²³⁹ Draz, **Ahlak**, s. 133.

²⁴⁰ Draz, **Ahlak**, s. 134.

²⁴¹ Draz, **Ahlak**, s. 136.

²⁴² Draz, **Ahlak**, s. 136.

²⁴³ Nisa 4/17. ﴿إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ...﴾

²⁴⁴ Draz, **Ahlak**, s. 136.

²⁴⁵ Nisa 4/18. ﴿وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ...﴾

Tövbe etmenin sadece işlenen kötülüğe esef etmek ve artık yeniden başlamamaya karar vermek anlamına gelmediğini, çünkü bu durumun işlenen fiilin sonuçlarını ortadan kaldırmaya yetmeyeceğini belirten yazar, İslam ahlakı içerisinde tövbenin telafi edici fonksiyonunu bu anlamıyla dolduramadığını ifade eder. Bu konuda Kur'an'ın ifadesi gayet dikkat çekicidir. تاب “Allah’a yeniden dönmek” terimine Kur'an daima şunlar gibi başkalarını da ekler: “onarmak, ıslah etmek”²⁴⁶, veya “iyiyi yapmak, onu gerektiği gibi yapmak ve bunda sebat etmek”²⁴⁷. Müellif, bu ifadelerin ışığında **samimi bir tövbenin iki temel şartının olduğunu**, bu iki temel şarttan **ilkinin** kişinin işlemekte olduğu kötülükten hemen el çekmesi gerektiği, **ikincisinin** de geçmişini onararak iyi bir gelecek kurmaya çalışması olduğunu bildirir²⁴⁸. Müellif “onarmak” teriminin üzerine dikkati çeker ve bunun tekrar kazanmak anlamına geldiğini ifade eder. Er veya geç, ihmal edilen fiil, yeniden ele alınmak ve kendisine yaraşır biçimde yerine getirilmek zorundadır. Onarmak yeniden tesis etmeyi değil, fakat tazmin ve telafi etmeyi ifade etmektedir. Bizzat hatayı ilga etmek mümkün değilse bile, zıt bir tabiatı haiz olan fiillerin ifası suretiyle, hiç olmazsa onun sonuçları silinip ortadan kaldırılabılır. Draz, **Allah hakkı ve kul hakkı olmak üzere onarmanın iki yönünün olduğunu** ifade eder. Allah hakkının yapılan samimi bir tövbe ile düzelebileceğini, ancak kul hakkında bu durumun yeterli olmayacağını, zira pişmanlık ve hatadan dönmenin dışında kendilerine haksızlık yapılanların açık ve kesin bir muvafakatini elde etmek gerektiğini belirtir²⁴⁹.

Müellif tövbe ile ilgili olarak Kur'an'da iki önemli işaretin olduğunu, birincisinin hak dine yeni girmiş bulunan kafirlerin, sanki hakiki imana olan bu ihtidanın daha önceki tüm günahları temizleyici hassesi mevcutmuşçasına, geçmişini onarıcı her icradan muaf olduklarıdır: “İnkâr edenlere: Eğer (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş (günahlarının) bağışlanacağını söyle”²⁵⁰. İkinci işaretin ise, uygun şartlarda samimi olarak yapılan bir tövbe-i nasuhun tesirinin, muhtemel bir yeniden düşme ile yıkılıp gitmeyeceğidir: “Halbuki sen onların içinde olduğun halde

²⁴⁶ Bakara 2/160. ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا...﴾ ; En'am 6/54. ﴿ثُمَّ تَابَ مَنْ بَدَّدَهُ وَأَصْلَحَ...﴾

²⁴⁷ Maide 5/93. ﴿ثُمَّ اتَّقُوا وَأَمِنُوا ثُمَّ اتَّقُوا وَأَحْسِنُوا...﴾

²⁴⁸ Draz, **Ahlak**, s. 137.

²⁴⁹ Draz, **Ahlak**, s. 138.

²⁵⁰ Enfal 8/38. ﴿لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ...﴾

Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerlerken (içlerinde Allah'tan başışlanmasını isteyenler bulunurken) de Allah onlara azap edecek değildir"²⁵¹.

Ahlaki müeyyidenin insanda olumlu veya olumsuz etkiler ortaya çıkardığını belirten müellif, bu konularda çeşitli örnekler ortaya koymuştur. Olumlu etkilerle ilgili olarak mesela namaz ibadetinin çift yönlü ahlaki fonksiyonunun olduğunu, insanı "hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkoymakla" kalmadığını, aynı zamanda o ibadeti uygulayanı Allah ile temasa geçirdiğini, oruç ibadetinin bizi kötülüklerden korumasının yanında kanuna daha iyi saygı göstermemizi sağlayan bir vasıta olduğunu ifade eder. Yine o, ahlaki müeyyidenin olumsuz etkilerine de sarhoşluk ve yalan gibi örnekleri verir ve Kur'an'ın sarhoşluğun çift yönlü zararından bahsettiğini; insanlar arasına kin ve nefret ektiğini, Allah'ı anmalarına engel olduğunu, yalanın da ahlaki bozuklukların başını çektiğini, aynı zamanda inançsız bir ruhun özelliğini sergilediğini belirtir²⁵².

Müeyyidenin ikinci alanı olan kanuni müeyyidenin genel anlamı itibariyle olumsuz davranışları te'dib edici, cezalandırıcı müeyyide olduğunu ifade eden müellif, İslam hukukunda cezai sistemin iki farklı sınıfa ayrıldığını belirtir ve bunlardan ilkinin kanun tarafından sıkı bir biçimde belirlenmiş müeyyideler olan "**had**" müeyyideleri olduğunu ve ikincisinin de hakimin takdirine bırakılmış olan "**ta'zir**"ler olduğunu bildirir. Had cezalarının isyan, hırsızlık, sarhoşluk ve zina gibi az sayıdaki suçları, ta'zirlerin de bunların haricindeki diğer suçları müeyyideye bağladığını belirten Draz, kamu otoritesinin had cezası gerektiren suçtan haberdar olduğunda bunun uygulanması gerektiğini belirtir ve bu konuda Hz. Peygamber döneminde cereyan şu olayı delil olarak sunar: Medine'nin dışında zulme uğrayan Müslümanların, bu Müslüman başkentine ikamet etmek üzere gelmelerini emreden Hz. Peygamber'in bu davetine cevap veren Süfyan b. Umeyye doğduğu şehri terk etti ve manevi şefin yanına yerleşmeye geldi. Henüz yeni geldiğinden mescitte dinlenmek istedi, oraya uzandı ve uykuya daldı. O esnada kendisine yaklaşan bir hırsız, ridasını aldı. Ancak, uyanan Umeyye hırsızın arkasından koştu, onu suçüstü yakaladı ve Hz. Peygamber'in yanına götürdü. O da onun elinin kesilmesini emretti. Bunun üzerine, merhamete kapılan ve ihbar edici hareketinden dolayı pişman olan

²⁵¹ Enfal 8/33. ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ...﴾

²⁵² Draz, **Ahlak**, s. 141.

Umeyye şöyle haykırdı: “Benim istediğim bu değildi. Ey Allah’ın elçisi, ben ona onu sadaka olarak veriyorum.” Fakat bu çok geç idi. Hz. Peygamber, “Bunu neden bana gelmeden önce yapmadın?” diye karşılık verdi²⁵³. Böylece bu tür suçların bağışlanmasının ancak hususi hallerde geçerli olabileceğini bildiren müellif, kamu otoritesinin suçtan haberdar olunca had cezasının uygulanmasının artık vazgeçilmez olduğunu belirtir²⁵⁴.

Kur’an bize hemcinslerimizin sırlarını araştırmayı kesinlikle yasaklamaktadır²⁵⁵. Sadece yayılan, teşhir olan ve tehditkar kötülük, şer’an muhakeme edilebilecektir. Gizlenen ve ihtiraslarına itaat etmekten titreyen kimsenin durumu, ne kendiliğinden ne de bizzat kendi faili tarafından ifşa olunmayan olay, insanlarınkinden başka bir mahkemenin işi olacaktır. Ve onun muhakeme olunma tarzı, bizim şimdiki bilginin dışındadır. Hatta şayet onu araştırmaksızın, birini benim malımı çalarken veya şahsi bir ahlaksızlık işlerken bastırılır ve cürm-i meşhud halinde yakalanırsa, onu adalete bildirme zorunluluğu yoktur. Biz bunu akliselim ile ve onun içerisinde hareket ettiği şartları hesaba katarak yapmak zorundayız. Herkesin iyiliği için, alışkın bir sabıkalının kanuni otoriteye bildirilmesi tercih edilirken, tesadüfen veya zafiyet eseri olarak günah işleyen zavallı merhamete müstehak olmalıdır²⁵⁶.

Müeyyidenin üçüncü alanı olan ilahi müevvide konusunda, Tevrat’ın vaat edilen müeyyideyi bu dünyanın nimetlerine, İncil’in bu müeyyideyi cennete yerleştirdiğini ifade eden müellif, Kur’an’ın ise bu iki anlayışı kucaklamak ve uzlaştırmak istediğini, hatta o ikisinin sentezinden daha fazla yeni unsurları ihtiva ettiğini belirtir²⁵⁷.

Müellif doğrular için olduğu kadar suçlular içinde ilahi karşılığın olduğunu, bunun da iki vadede, yani şimdiki ve gelecek hayatta gerçekleşeceğini beyan eder. Şimdiki hayatta gerçekleşecek olanı “**muaccel ilahi müeyyide**” olarak adlandıran

---

²⁵³ Malik b. Enes, **el-Muvatta** (Naşir: Fuad Abdülbaki), Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire 1370/1951, Hudud, B. 9.

²⁵⁴ Draz, **Ahlak**, s. 144.

²⁵⁵ Hucurat 49/12. ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا...﴾

²⁵⁶ Draz, **Ahlak**, s. 148.

²⁵⁷ Draz, **Ahlak**, s. 182.

müellif bunun yüce adalet tarafından yeterli görülmediğini, ilahi müeyyidenin tam olarak gerçekleşmesinin gelecek hayatta söz konusu olacağını belirtir²⁵⁸.

D) Niyet

Niyet, insanın isteyerek ve seçerek, yani şuurlu olarak ve iradesini kullanarak bir işi yapmaya yönelmesidir. Geniş anlamda bu kelime, belirli bir yöne yönelmek eğilimidir. Ahlakta ise bir fiil ve hareketi yapmaya koyulan bir kimsenin kendine özel seçtiği bir amaçtır. Niyette belirli bir hareketi yapmak hususunda iradenin şuurlu ve duygusal bir kararı vardır²⁵⁹. **Draz ise niyeti**, kendisiyle bir şeye doğru, gerek onu yapmak için, gerekse onu elde etmek için iradenin yöneldiği bir hareket olarak ifade etmektedir²⁶⁰.

Allah katında eylemlerimizi makbul kılan niteliklerin, psikolojik şuurun yerinde olması, zihin çevikliği, kalbin fiili tasvibi ve fiilin herhangi bir zorlama olmaksızın gerçekleşmesi olarak ifade eden Draz, **herhangi bir eylemin ahlakilik sıhhatinin şartı olarak niyet prensibinin gerekli olduğunu** belirtir²⁶¹. Dolayısıyla İslam'da ahlaki hareket ne yalnız niyetle, ne de yalnız fiil ve hareketle ölçülür. Bilakis ortaya çıkan sonuçta hem niyetin hem de fiilin katkısı söz konusu olmaktadır.

Draz, eylemlerin geçerli olabilmesi için niyetin gerekli olduğunu vurguladıktan sonra, **iyi niyetle** meydana gelen kötü bir amelin ahlaki bir değer kazanıp kazanmayacağını ve bu şekilde faziletli bir amel haline gelip gelmeyeceğini sorgular. İyi niyetle bir hata işlemenin, Kur'an'ın devamlı tekrarladığı affettirmekten başka netice vermeyen bir husus olduğunu, bu hata ile beraber bulunan ve bir suretle onu haklı gösteren çabanın ahlaki mizanda ağırlığının olmadığını bildirir²⁶². Hz. Peygamber'in şu hadisini bu duruma delil olarak sunar: "Bir hakim hükmedeceği zaman ictihad, yani hakkı arayıp hükmeder de sonra bu hükmünde isabet ederse o hakime iki ecir ve sevap vardır; eğer hükmedeceği zaman hakkı arar, fakat hata ederse, bu hakime de bir ecir vardır"²⁶³.

---

²⁵⁸ Draz, **Ahlak**, s. 192.

²⁵⁹ Pazarlı, **a.g.e.**, s. 114.

²⁶⁰ Draz, **Ahlak**, s. 222.

²⁶¹ Draz, **Ahlak**, s. 228.

²⁶² Draz, **Ahlak**, s. 236.

²⁶³ el-Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, İ'tisam/21, VIII, 157.

Ödevin tamamlanması konusunda **niyetin amelden üstün olduğunu** beyan eden müellif, kalbin ameli ile beden hareketinin mukayesesi söz konusu olduğunda hiç şüphe yok ki İslami ahlakın kalbi hakikate, yani niyete daha bir üstünlük verdiğini, Hz. Peygamber'in de: "Mü'minin niyetinin amelinden daha hayırlı olduğunu, münafığın amelinin ise niyetinden daha iyi olduğunu"²⁶⁴ dolayısıyla da ödevin tamamlanmasında niyetin amelden üstün olduğunu ifade eder²⁶⁵.

Amelsiz niyetin kendi kendine yetip yetmeyeceği meselesinde o, her ne olursa olsun, niyetin her zaman bir değerinin olduğunu, ama niyet amele ne kadar çok yaklaşırsa değerinin de o derecede artacağını ve onun ancak tamamlanmış bir amel içinde tam değerine ulaşacağını belirtir ve amelle sonuçlandırılmış niyet ile başarıya ulaşmamış niyet arasında derece farkının olduğunu ortaya koyan nasların bulunduğunu beyan eder²⁶⁶. Hz. Peygamber'in bir hadisinde: "Herhangi bir netice vermemiş bulunan iyi niyet, salih bir amel olarak yazılır. Halbuki o gerçekleştirilirse on kat olarak hesap edilir"²⁶⁷ buyurduğunu ifade eder. Yine müellif başka bir delil olarak şu ayeti sunmaktadır: "Mü'minlerden -özür sahibi olanlardan başka- oturanlar ile malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kıldı."²⁶⁸ Müellif sonuç olarak niyetin bir hayır olduğunu, iyi niyetle beraber bulunan amelin daha üstün bir hayır olduğunu belirtir²⁶⁹.

İyi niyeti, ruhun Allah'ın emirlerine halis ve katıksız bir şekilde boyun eğmesi olarak anlayan müellif, Kur'an'ın bu durumu özellikle **takva** kavramıyla ortaya koymaya çalıştığını belirtir ve Kur'an'ın, müttaki insanın kurtulacağını ve hoşnut edileceğini haber verdiğini belirtir: "Kötülüklerden en çok sakınan, (başkalarına yardım için) malını vererek özünü temiz tutan kimse ondan uzak kalır. Böylesi, iyiliğine karşılık, hiçbir kimseden mükafat beklemez. Ancak yücelerden yüce,

²⁶⁴ el-Mekki, Ebu Talib, **Kutu'l- Kulub**, Matba'atu Muhammed Abdi'l-Latif, Kahire 1351H. IV. s. 35.

²⁶⁵ Draz, **Ahlak**, s. 244.

²⁶⁶ Draz, **Ahlak**, s. 248.

²⁶⁷ el-Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, Rikak./31, VII, 187; Müslim, **el-Camiu's-Sahih**, İman/59, I, 117, h.no: 128-129.

²⁶⁸ Nisa 4/95. ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرَ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ...﴾

²⁶⁹ Draz, **Ahlak**, s. 250.

Rabbinin yolunda iyilik eder.”²⁷⁰ Bu ve benzeri naslardan iyi niyetin, itaat eden iradenin emri kabul ettiği tarafa doğru yönelmek için dünyadan ve kendinden ayrılarak en saf ve en mükemmel ideal olan Allah’a bağlanması olduğunu belirtir²⁷¹.

İyi niyetle ilgili olarak Gazali’nin “Bütün iyi niyetlerin en kıymetlisi, en zoru ve en üstünü, en mütevazı taat ve ibadete layık olarak Allah’ın şanını hedef alan niyettir”²⁷² ifadelerinden Draz, onun da iyi niyeti takva ile açıklamaya çalıştığını ifade eder²⁷³.

İyi niyetin iyi irade olduğunu belirten müellif, gayretinin karşılığını isteyen veya dileyen irade değil, kendini armağan eden, kendini veren, hesapsızca kendini harcayan, ideali uğruna bizzat kendini unutan iradenin makbul olduğunu bildirir²⁷⁴. Bu iradeye sahip olan mü’minin en anlaşılmaz, hatta görünüşte en sert buyruklara bile, bu emirlerde bir akıl pırlıtısı görmese bile, kesin bir şekilde itaat etmesi gerektiğine inandığını ve onları gerçekleştirmeye çalışması gerektiğini belirtir²⁷⁵.

Allah’tan bir sevap ümidi veya onun cezasından korkmak niyetiyle yapılan amellerin karşılığının olacağını, ancak bunun takva ile bağdaşan bir durum olmadığını belirten müellif²⁷⁶, bu konuda hemfikir olduğu Gazali’nin şu ifadelerini aktarır: “Hakikat olan, kişinin ameli ile, yalnız Allah rızasını istemesidir. Bu da sıddıkların ihlasıdır ki, mutlak ihlas da odur. Cennet ümidiyle ve cehennem korkusuyla amel eden kimse de muhlistir. Fakat bu ihlas mutlak olmayıp, dünyevi arzularına göre bir ihlastır. Yoksa bu kimse de, şehvetleri ardından gitmektedir. Akıl sahipleri için istenmesi gereken sırf Allah rızasıdır”²⁷⁷.

Niyet kavramını, **kötü niyet** yönüyle de ele alan müellif, bunu Kur’an ve hadisin üzerinde ısrarla durdukları **zarar verme niyeti, ödevini baştan savma niyeti, gayri meşru bir kazanç sağlama niyeti ve insanlara hoş görünme niyeti**

---

²⁷⁰ Leyl 92/17-20. ﴿وَسِيحَتِهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى...﴾

²⁷¹ Draz, **Ahlak**, s. 258.

²⁷² el-Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), **İhyau Ulumiddin**, Tabu'l-Halebi, Kahire 1346 h. IV, 330.

²⁷³ Draz, **Ahlak**, s. 265.

²⁷⁴ Draz, **Ahlak**, s. 270.

²⁷⁵ Draz, **Ahlak**, s. 272.

²⁷⁶ Draz, **Ahlak**, s. 282.

²⁷⁷ Gazali, **İhya**, IV, 326.

(riya') şeklinde bölümlere ayırır²⁷⁸. **Zarar verme niyetinin**, kanunları kasıtlı olarak hedefinden saptırarak zarar verecek şekilde kullanmak olduğunu, Kur'an'ın birçok yerde böyle günahkar niyetlere karşı insanları uyardığını ve bazen çok sert ifadeler kullandığını belirten müellif, şu ayeti bu duruma örnek olarak gösterir: “Kadınları boşadığınız ve onlarda bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun (yani tekrar evlenin), yahut iyilikle bırakın. Fakat onları, haksızlık ederek ve zor kullanarak tutmayın. Kim öyle yaparsa kendine kötülük etmiş olur. Allah'ın ayetlerini oyuncak yerine koymayın”²⁷⁹.

Ödevini baştan savma niyetinde de dine karşı bir başka hile yapma usulünün bulunduğunu belirten Draz, bunun şartların meşru anlamını değiştirmeye ve böylece onları kural dışı bırakmaya elverişli bir hadiseyi tahrik ederek, onun uygulanma şartlarını yok etmeye yönelik bir niyet olduğunu ifade eder ve zekat ibadetini buna örnek olarak verir. Zekat ödevini baştan savmaya çalışan kişinin zekat tahsilinin vadesi yaklaştığında, onu mümkün olan asgari seviyenin altında buldurmak amacıyla harcamalar, ikrazlar, anlaşma mukaveleleri yoluyla sermayesini parçalamaya çalıştığını, dolayısıyla kötü bir niyete sahip olduğunu belirtir²⁸⁰.

Gayri meşru bir kazanç sağlama niyetinin, tek düşünceleri kanunun zahirini kurtarmak olan kimselerin günlük hayatında çok bulunduğunu ifade eden müellif, mesela kendisine ancak “hakim” olması hasebiyle hediyeler verildiği halde, bunları “armağan” adı altında kabul eden hakimın bu duruma örnek gösterilebileceğini belirtir²⁸¹. Kur'an ise İsrailoğullarının bu tür kötü niyetlerine şöyle değinmektedir: “Onlara, deniz kıyısında bulunan halkın durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı, (cumartesi günü avlanmaları yasak olduğu halde avlanıyorlardı). Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi”²⁸². Hz. Peygamber'in bir hadisi, İsrailoğullarıyla ilgili başka bir kıssayı, kendilerine yasaklanmış olan ve kural haline gelmiş olarak sakındıkları, fakat satışa çıkardıkları

²⁷⁸ Draz, **Ahlak**, s. 290.

²⁷⁹ Bakara 2/231. ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ...﴾

²⁸⁰ Draz, **Ahlak**, s. 292.

²⁸¹ Draz, **Ahlak**, s. 293.

²⁸² A'raf 7/163. ﴿وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ...﴾

hayvani yağ kıssasını anlatmaktadır²⁸³. Bu örneklerden çıkan sonuç şu şekildedir: Allah bir şeyi yasakladığında, aynı zamanda onun değerine sahip çıkmayı da yasaklamaktadır²⁸⁴.

İnsanlara hoş görünme niyetinin, yani riyanın, açgözlü bencilliğin başka bir tarzı olduğunu ve bunun da kişinin kendini sevmesinden ileri gelen bir durum olduğunu belirten müellif, insanların Allah'a ve insanlara karşı ödevini, insanlara iyi görünmüş olmak niyetiyle veya onun hakkında iyi konuşmaları için eda etmesinin, büyük bir titizlik göstermiş olsa da, itham edilecek bir bencillik olduğunu ifade eder²⁸⁵. Kur'an'ın bu konuda çok sert ifadeler ortaya koyduğunu söyleyen Draz şu ayeti bu duruma örnek olarak gösterir: "Ey iman edenler! Malını gösteriş için hayra veren, gerçekte Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimseler gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle yaptığınız hayırları yok etmeyin"²⁸⁶. Müellif aynı sert ifadenin hadislerde de bulunduğunu belirtir: "Kendisine filan alim denilsin diye gece gündüz kendisini ilme veren ilim adamı, kendisine filan cömert denilsin diye eli açıklık yapan zengin kimse, kendisine cesur denilsin diye büyük hırs içinde hayatını feda eden kimse cehennem ilk yakıtları arasındadır"²⁸⁷. Draz'ın ifadelerinden ortaya çıkan sonuca göre Allah'a itaat etmeye ilave edilen bütün sebepler, amelin değerini tehlikeye sokmakta ve onu Allah'ın rızasından mahrum etmektedirler. Amelin geçerli olabilmesi için niyetin saf olması gerekmektedir.

E) Gayret

Gayret (çaba) kavramı, yalnızca hareket etmek değildir, belki enerji harcamasını gerektiren bir harekettir. Gayret aynı zamanda, bir kuvvete direnmek veya bir direnmeyi yenmek hareketidir. Bu tanım hem fizik, hem moral ahlakta doğru ve yerindedir. İnsan bir eğlenceden ve oyundan yorulmaz, çünkü bu hareketler eğilimlere uygun olduğundan çaba sarfını gerektirmez. Fakat ciddi bir iş üzerinde çalışmak ve mesela bir matematik problemini çözmeye uğraşmak onu yorar. Çünkü

²⁸³ el-Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, Tefsir, Sure/6, V, 194.

²⁸⁴ Draz, **Ahlak**, s. 294.

²⁸⁵ Draz, **Ahlak**, s. 298.

²⁸⁶ Bakara 2/264. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى...﴾

²⁸⁷ Müslim, **el-Camiu's-Sahih**, İmare/43, II, 1513, h.no: 1905.

bu çalışma eğilimlere hitap etmez. İradenin kendini zorlaması yani bir çaba harcaması lazımdır²⁸⁸.

Draz'da buna paralel bir tanım yapmıştır. O, **gayreti**, “bir kuvvete mukavemet göstermek veya bir mukavemeti yenmek” olarak tanımlamış ve gayretin hem maddi hem de ahlaki bir anlamının olduğunu, ahlaki gayretten de maksadın **aklın çabası** olduğunu ifade etmiştir²⁸⁹.

Gerek hayrı yerine getirmek ve hevalara karşı koymak için, gerek şerlere tahammül etmek ve öfkeye hakim olmak için, gerekse dini ödevleri uygulamak için olsun, ahlaki gayretin sarf edilme mecburiyetinin Kur'an'ın birçok yerinde vurgulandığını belirten müellif, Kur'an'ın ahlaki gayreti “sarp yokuşu tırmanmak ve aşmak”²⁹⁰ olarak belirlediğini ifade eder²⁹¹.

Kur'an'da “**bertaraf edici**”, “**yaratıcı**” ve “**fiziki**” **gayret olmak üzere üç çeşit gayretten** bahsedildiğini belirten müellif, bunların **ilki** olan “bertaraf edici gayreti” şöyle tanımlamaktadır: “Bu gayret, bizi şerre teşvik eden kötü eğilimlere karşı mukabele ettiğimiz, bu eğilimlerin tesirlerini uzaklaştırmaya yetenekli bir mukavemet gücüdür²⁹².”

Ne zaman üstünlüğü ele geçirmeye doğru yönelen düşman bir kuvvetin karşısında bulunursak, böyle bir ameliyenin gerekliliğine hiçbir kimsenin itiraz edemeyeceğini bildiren müellif, gerçekten o anda insanın birinci ödevinin, en acil işinin ihtiraslarını susturması olduğunu ve Kur'an'ın, kötülüklerden korunmak ve iyi akıbetlere ulaşmak için ısrarla bu mukavemeti istediğini belirtir²⁹³. Bu duruma örnek olarak şu ayeti sunar: “Büyük, müthiş felaket ortalığı sardığı zaman, o gün insan ne için çalıştı ise onu hatırlar. Cehennem de her görene apaçık görünür. Taşkınlık eden, dünya hayatını tercih eden için, şüphe yok ki, varılacak yurt, cehennemdir. Rabbinin huzurunda suçlu durmaktan korkarak nefsinin süfli heveslerden nehyeden için de

---

²⁸⁸ Pazarcı, **a.g.e.**, s. 120.

²⁸⁹ Draz, **Ahlak**, s. 310.

²⁹⁰ Beled 90/11-17. ﴿فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ...﴾

²⁹¹ Draz, **Ahlak**, s. 310.

²⁹² Draz, **Ahlak**, s. 314.

²⁹³ Draz, **Ahlak**, s. 314.

şüphe yok ki, varılacak yurt, cennettir”²⁹⁴. Draz kötü eğilimlere mukavemet gücüne en mükemmel örneklerden birinin oruç ibadeti olduğunu belirtir²⁹⁵.

Bertaraf edici gayretin iki tarzda meydana gelebileceğini ifade eden müellif, bunun ya **fitri bir istidat ile Allah tarafından lutfedildiğini** veya **belirli bir gayret gösterme sonucunda elde edildiğini** beyan eder. Birinci durumun peygamberler ve velilerde söz konusu olduğunu, ikinci durumun ise ciddi bir şekilde doğru yolu arayan kimseye hidayet etmek için Allah’ın da müsbet bir yardımla müdahale etmesi olarak görür²⁹⁶ ve ikinci duruma şu ayeti delil olarak gösterir: “Bizim yolumuzda (çalışıp didinenler) mücadele edenleri muhakkak ki (doğru) yolumuza iletiriz. Allah muhsinlerle beraberdir”²⁹⁷. Bu durumu açıklayan bir hadis de şöyledir: “Benim gerçek kulum, bana yaptığı nafil ibadetlerle de yaklaşıp. Nihayet onu severim. Bir kere de onu sevdim mi, artık ben o kulumun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey dilerse onu verir, bana sığırırsa muhakkak onu himaye ederim”²⁹⁸.

Bertaraf edici gayretin korunma amaçlı olduğunu ve bununda hidayet için yeterli olmadığını, kurtuluş için gayretin **ikinci çeşidi** olan **yaratıcı gayretin** gerekli olduğunu ifade eden müellif bununda **üç aşamasının olduğunu** belirtir²⁹⁹.

Yaratıcı gayretin ilk aşamasının belirlenmiş, ulaşılmak istenen **hayrı** samimi olarak **istemek** olduğunu belirten Draz, **ikinci aşamanın** ise istenen bu hayrın **iyi bir seçiminden** ibaret olduğunu bildirir. **Üçüncü aşamada** ise iyi olanla yetinmeyip **daha iyiye ulaşmak** için gayret gösterilmesinin gerekli olduğunu ifade eder ve Kur’an’ın daha iyinin aranişını, iyinin aranişi kadar mecbur tuttuğunu söyler³⁰⁰ ve şu ayetleri sunar: “O kullarımı müjdele ki sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar.

²⁹⁴ Naziat 79/34-41. ﴿فَإِذَا جَاءَتِ الطَّائِمَةُ الْكُبْرَىٰ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَىٰ...﴾

²⁹⁵ Draz, **Ahlak**, s. 314.

²⁹⁶ Draz, **Ahlak**, s. 315.

²⁹⁷ Ankebut 29/69. ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا...﴾

²⁹⁸ el-Buhari, **el-Camiu’s-Sahih**, Rikak/38, VII, 190.

²⁹⁹ Draz, **Ahlak**, s. 324.

³⁰⁰ Draz, **Ahlak**, s. 326-327.

Allah'ın hidayet ettikleri onlardır. İşte onlar akıl sahipleridir”³⁰¹. “İleri gelenlerse, herkesi geçenlerdir. Allah'a yakın olanlarsa onlardır”³⁰².

Gayretin **üçüncü çeşidi** olan **fiziki (bedeni) gayretin** ahlaki değeriyle ilgili olarak müellif, ibadet etmek maksadıyla muhtelif mahrumiyet ve eziyet çeşitlerini kendileri için bir kural olarak koyan mü'minlerin hatalı davrandıklarını, Kur'an'ın bu durumu şöyle izah ettiğini belirtir: “Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez”³⁰³. Dolayısıyla o, ibadet maksadıyla bedene eziyet etmenin İslam dinince makbul olan bir davranış olmadığını ifade eder³⁰⁴. Bununla birlikte o, namaz, oruç, insanlara yardım, hayatını helal yoldan kazanma gibi farklı alanlardaki ödevleri yerine getirmede, Kur'an'ın gayretli olmayı ısrarla istediğini belirtir.

Gayretin sınırı konusunda “O halde gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı vazifelerinize dikkat edin”³⁰⁵ ayetinin, insanların amelde güçlerini aşan durumdan muaf olduklarını, amel konusunda ise ellerindeki imkanları sonuna kadar kullanmaları gerektiğini belirtir. Ancak bununla birlikte Kur'an'ın, zorluklarla karşılaşıldığında hemen gerilemeye de müsaade etmediğini, mücahede etmeyi, tahammül etmeyi, sabretmeyi ve daha iyiyi aramayı tavsiye ettiğini ifade eder³⁰⁶.

II. Pratik Ahlak

Pratik ahlakı **fert ahlakı, aile ahlakı, sosyal ahlak, devlet ahlakı ve dini ahlak** başlıkları altında beş ana bölümde ele alan Draz, bu bölümlerin içinde de alt başlıklar altında bilgiler sunmuştur. Müellif, bu bölümleri incelerken herhangi bir yorum katmadan sadece Kur'an'dan ayetler sunarak konuları işlemiştir. Biz bu bölümü işlerken müellifin konularla ilgili zikrettiği ayet metinlerini sunma yerine bu ayetler ışığında müellifin meseleye nasıl yaklaştığına ulaşmaya çalışacağız.

³⁰¹ Zümer 39/18. ﴿الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ...﴾

³⁰² Vakıa 56/10-11. ﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ...﴾

³⁰³ Maide 5/87-88. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا...﴾

³⁰⁴ Draz, **Ahlak**, s. 334.

³⁰⁵ Teğabün 64/16. ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا...﴾

³⁰⁶ Draz, **Ahlak**, s. 349.

A) Fert Ahlakı

Fert ahlakı **Emirler, Yasaklar ve Mubahlar** olarak üç bölüme ayrılır. Emirler bölümünde³⁰⁷ **genel olarak öğretim** konusunda bilmeyenlerin, bilenlere danışmaları gerektiği³⁰⁸, **ahlaki öğretim** konusunda mü'minlerin hepsinin sefere çıkmalarının gerekli olmadığı, belirli bir grubun geride kalıp toplumu eğitmesi gerektiği³⁰⁹, **ahlaki gayret** alanında Allah yolunda çaba sarf edenlerin muhakkak başarıya ulaşacağı³¹⁰, Allah'a inanıp, fenalıktan sakınan ve malıyla yardımda bulunanların akıbetlerinin iyi olacağı ve başarıya ulaşacakları³¹¹, **ruhun safiyetinin** nefsin kötülüklerden arındırılmasıyla gerçekleşeceği³¹², **doğruluğun** Allah'a tövbe etmek ve emir olunduğu gibi dosdoğru yolda bulunmakla oluşacağı³¹³, **heva ve heveslere hakimiyetin** nefsin arzularına uymama ve adaletten uzaklaşmamayla³¹⁴ gerçekleşeceği, **yumuşaklık ve tevazunun** yürüyüşte tabii olmayı ve sesini alçaltarak konuşmayı gerektirdiği³¹⁵, **hükümlerde ihtiyatlı olmanın** zannın (şüphe) çoğundan sakınmayı³¹⁶, fasık bir haber getirdiğinde iyice araştırılmadan kabullenilmemesi gerektiğini³¹⁷, **sebat ve sabrın** malla, canla fedakarlığa katlanmak, kitap ehlinden ve müşriklerden bir sürü üzücü, sıkıcı sözler duymak zorunda kalındığında bu duruma tahammül etmek olduğu³¹⁸, kimi zaman insanların biraz korku ile, biraz açıklıkla; mal, can ve verim eksikliği ile denendiği, sabredenlerin kazançlı çıktığı³¹⁹ belirtilir. **İtidalli** olanların namazda seslerini yükseltmeden ve aynı zamanda kısımdan ikisi arası yol tuttıkları³²⁰, mallarını harcarken israf ve cimrilik

³⁰⁷ Draz, **Ahlak**, s. 371.

³⁰⁸ Nahl 16/43. ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ...﴾ ; Enbiya 21/7 ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

³⁰⁹ Tevbe 9/122. ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً...﴾

³¹⁰ Ankebut 29/69. ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا...﴾

³¹¹ Leyl 92/4-10. ﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ...﴾

³¹² Şems 91/7-10. ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا...﴾

³¹³ Hud 11/112. ﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ...﴾

³¹⁴ Nisa 4/135. ﴿لَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا...﴾

³¹⁵ Lokman 31/19. ﴿وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضَضْ مِنْ صَوْتِكَ...﴾

³¹⁶ Hucurat 49/12. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ...﴾

³¹⁷ Hucurat 49/6. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ...﴾

³¹⁸ Al-i İmran 3/186. ﴿لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ...﴾

³¹⁹ Bakara 2/155. ﴿وَلَتَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ...﴾

³²⁰ İsra 17/110. ﴿وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ بِهَا...﴾

etmedikleri³²¹, tartıda haksızlık yapmadıkları, doğru tarttıkları³²² Kur'an tarafından bildirilir.

Yasaklar bölümünde³²³, **intihar ve vücudun uzuvlarından birini kesme ve şeklini bozma** konusunda kişilerin kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmamaları³²⁴, birbirlerini öldürmemeleri³²⁵, Allah'ın yarattığının değiştirilemeyeceği³²⁶, **yalan** sözden sakınılması gerektiği³²⁷ belirtilir. Allah'ın ayetlerine inananların, ancak yalan uydurdukları, yalancı oldukları³²⁸, **fiilleri sözlerine uymayanların** Kitabı okudukları halde, insanlara iyiliği emredip kendileri bunları yapmayı unutanların³²⁹, yapmayacağı şeyleri söyleyenler³³⁰ oldukları bildirilir. Şeytanın insanları fakirlikle korkutup **cimriliği** emrettiği, Allah'ın ise insanlara mağfiret ve bereketi emrettiği³³¹, Allah'ın kendini beğenenleri, öğünenleri; cimrilik edenleri, herkesin cimri olmasını isteyenleri sevmediği belirtilir³³². Saçıp savurarak **israftan** kaçınmak gerektiği, çünkü mallarını saçıp savuranların şeytanın kardeşi olduğu³³³, mallarını **gösteriş** olsun diye sarf edenleri Allah'ın sevmeyeceği³³⁴, gösteriş amacıyla namaz kılanların ziyanda oldukları³³⁵, yeryüzünde **gururlanarak** yürümek gerektiği, çünkü Allah'ın kibirlenenleri, kendini beğenenleri sevmediği bildirilir³³⁶. Kişilerin kudret ve **bilgileriyle övünmemeleri**

³²¹ Furkan 25/67. ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا...﴾

³²² Rahman 55/8-9. ﴿وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ...﴾

³²³ Draz, **Ahlak**, s. 377.

³²⁴ Bakara 2/195. ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ...﴾

³²⁵ Nisa 4/29. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ...﴾

³²⁶ Rum 30/30. ﴿لَا تَبْدِيلَ لَخَلْقِ اللَّهِ...﴾

³²⁷ Hac 22/30. ﴿وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ...﴾

³²⁸ Nahl 16/105. ﴿إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكُذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ...﴾

³²⁹ Bakara 2/44. ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ...﴾

³³⁰ Saf 61/2. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَعْمَلُونَ...﴾

³³¹ Bakara 2/268. ﴿وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا...﴾

³³² Nisa 4/36. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا...﴾

³³³ İsra 17/26-7. ﴿وَلَا تُبَدِّرْ تَبَدِيرًا إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ...﴾

³³⁴ Nisa 4/38. ﴿وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ...﴾

³³⁵ Maun 107/4-5. ﴿فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ...﴾

³³⁶ Lokman 31/18. ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا...﴾

gerektiği zira bu şekilde hareket edenlerin cezaya çarptırılacakları³³⁷, Allah'ın bazılarını diğer bazılarına üstün kılmasının **hasetle** karşılanmaması gerektiği³³⁸, elden çıkana tasalanmamak, Allah'ın verdiği ile sevinip şımarmamak³³⁹, dolayısıyla **faydasız pişmanlık veya aşırı sevinçten** kaçınmak gerektiği belirtilir. **Zinaya** yaklaşılmaması, zinanın hayâsızlık ve çok kötü bir yol olduğu³⁴⁰, zina eden erkek ile zina eden kadına yüzer kırbaç vurulması gerektiği³⁴¹, içki, kumar, dikili taşlar, fal ve şans oklarının şeytan işi birer pislik olduğu³⁴², Allah'ın, hayvanlardan öleni, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldığı³⁴³, dolayısıyla **içki ve pis şeylerin kullanılmasının** yasak olduğu belirtilir. **Gayr-i meşru kazanılmış bir malın kullanılmaması** gerektiği, insanların mallarını aralarında batıl bahanelerle yememeleri gerektiği³⁴⁴, öksüzlerin mallarını haksız yere yiyenlerin, karınları dolusu ateş yediği, alevli ateşe sokulacakları bildirilir³⁴⁵.

Mubahlar bölümünde³⁴⁶, Allah'ın helal ettiği iyi ve temiz şeylerin kişilerin kendilerine haram kılmamaları gerektiği ... Allah'ın verdiklerinden iyi, temiz ve helal olanlarının yenebileceği³⁴⁷ dolayısıyla **iyi şeylerden itidalli bir şekilde yararlanılabileceği** belirtilir. Her kim zaruret sebebiyle, istemeyerek ve haddi aşmayarak yenmesi haram kılınan şeyleri yemeğe mecbur olursa bu kişiye herhangi bir günah yoktur³⁴⁸. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre **zaruret karşısında kural dışı davranmaya izin** verilmiş olduğudur.

³³⁷ Mü'min 40/83. ﴿فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ...﴾

³³⁸ Nisa 4/32. ﴿وَلَا تَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ...﴾

³³⁹ Hadid 57/23. ﴿لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ...﴾

³⁴⁰ İsra 17/32. ﴿وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانِيَ إِذْهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا...﴾

³⁴¹ Nur 24/2. ﴿الرَّائِيَةَ وَالزَّانِيَ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ...﴾

³⁴² Maide 5/90. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ...﴾

³⁴³ Bakara 2/173. ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَالْحَمَّ الْخَنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ بِهِ لَعْنَةُ اللَّهِ...﴾

³⁴⁴ Nisa 4/29. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ...﴾

³⁴⁵ Nisa 4/10. ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾

³⁴⁶ Draz, **Ahlak**, s. 382.

³⁴⁷ Maide 5/87-88. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا...﴾

³⁴⁸ Bakara 2/173. ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ...﴾

B) Aile Ahlakı

Draz'a göre, aile ahlakı **atalara, evlat ve torunlara karşı ödevler, eşlerin birbirlerine karşı ödevleri, akrabalara karşı ödevler, miras olmak üzere dört bölümden oluşur.** Atalara, evlat ve torunlara karşı ödevler bölümünde³⁴⁹ anaya, babaya ve hısımlara ... iyilik edilmesi³⁵⁰, insanın ana, baba hakkını gözetmesi gerektiği, anasının onu sıkıntılar çekerek dünyaya getirdiği, emzirdiği³⁵¹ dolayısıyla **ebeveyne iyilik, hürmet ve itaatin** gerekli olduğu bildirilir. Fakirlik korkusuyla çocukların öldürülmemesi gerektiği, zira Allah'ın o çocukların rızkını vereceği³⁵², bu nedenlerle onların öldürülmesinin büyük bir suç olduğu³⁵³ **çocukların hayatlarına saygı** gösterilmesi gerektiği bildirilir. Mü'min kadınların bir ihtiyaç için dışarı çıktıklarında örtülerini üzerlerine almaları gerektiği³⁵⁴, inananların kendilerini ve ailelerini, yakıtı insan ve taşlar olan ateşten korumaları³⁵⁵ için **çocuklarının ve ailelerinin eğitime** dikkat etmelerinin önemli olduğu bildirilir.

Eşlerin birbirlerine karşı ödevlerinde³⁵⁶ öncelikle aile kurulmasında dikkat edilmesi gereken bazı hususların olduğu, babalarının evlendikleri kadınlarla o babaların çocuklarının evlenemeyeceği³⁵⁷, kişinin annesi, kızları, kız kardeşleri, halaları, teyzeleri, erkek kardeşlerinin kızları, kız kardeşlerinin kızları, sütanneleri, süt kız kardeşleri, eşlerinin anneleri, üvey kızları, öz oğullarının zevceleriyle evlenmesi, iki kız kardeşi birlikte alması, kocası olan kadınlarla **evlenmesinin yasak olduğu** belirtilir³⁵⁸. İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenilemeyeceği, yine aynı şekilde iman etmedikleri müddetçe mü'min kadınların müşrik erkeklere nikahlanamayacağı³⁵⁹, zina eden bir erkeğin ancak zina eden veya müşrik bir kadınla evlenebileceği, zina eden kadının da ancak zina eden veya müşrik bir erkekle

³⁴⁹ Draz, **Ahlak**, s. 383.

³⁵⁰ Nisa 4/36. ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ...﴾

³⁵¹ Lokman 31/14-15. ﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنَا عَلَىٰ وَهْنٍ...﴾

³⁵² En'am 6/151. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ...﴾

³⁵³ İsrâ 17/31. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبِيَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنْ قَتَلْتُمْ كَانَتْ حَطِيئَةً كَبِيرًا...﴾

³⁵⁴ Ahzab 33/59. ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ...﴾

³⁵⁵ Tahrim 66/6. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ...﴾

³⁵⁶ Draz, **Ahlak**, s. 384.

³⁵⁷ Nisa 4/22. ﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ...﴾

³⁵⁸ Nisa 23/24. ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ...﴾

³⁵⁹ Bakara 2/221. ﴿وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ...﴾

evlenebileceği, bu durumun mü'minlere haram kılındığı belirtilmiştir³⁶⁰. Yukarıda sayılanların dışında mü'min kadınlardan iffetli olanlar ve daha önceden kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlarla **evlenmenin helal olduğu** belirtilmiştir³⁶¹. Evlenilecek kadınlarda **istenen ve övülen vasıflar** ise, onların salih ve itaatkar kadınlar olmaları, Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi, namuslarını korumalarıdır³⁶². Yine onlar tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan kadınlardır³⁶³. Evlilikte **serbest ve karşılıklı rızanın** olması gerektiği, kadınları zorla miras olarak almanın helal olmadığı belirtilmiştir³⁶⁴. Kadınların **mehirlerinin** gönül hoşnutluğuyla verilmesi³⁶⁵, evlenerek zifaf olunan kadınların takdir olunan mehirlerinin tamamen verilmesi, ancak karşılıklı anlaşma sonucunda bir kısmının kesilebileceği bildirilmiştir³⁶⁶. Evli çiftler birbirlerinin haklarına saygı, hısnılık bağlarına saygı yoluyla³⁶⁷ **kutsal ve muhterem olan bağlara** dikkat etmelidirler. **Evliliğin amaçları** ise iç huzur, sevgi ve muhabbeti sağlamak³⁶⁸, neslin devamını sağlamaktır³⁶⁹. Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır³⁷⁰. Dolayısıyla birbirlerine karşı **hak ve ödev eşitliği** söz konusudur. Eşlerin birbirleriyle hoşça, güzelce geçinmeleri, şayet **hoşlanmayacak bir durum** olursa tahammül edilmesi gerektiği zira belki nefret edilen şeyde Allah'ın bir hayrının olabileceği belirtilmiştir³⁷¹. Bir kadın kocasından yana eza ve cefa görmekten, ihmale uğramaktan endişe ederse, bu ve benzeri **ihtilafları uzlaşma yoluyla çözüme** herhangi bir günah söz konusu değildir³⁷².

³⁶⁰ Nur 24/3. ﴿الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ...﴾

³⁶¹ Maide 5/5 ﴿أَلْيَوْمَ أَحِلُّ لَكُمْ...وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

³⁶² Nisa 4/34. ﴿فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ...﴾

³⁶³ Tahrim 66/5. ﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكَنَّ مُسْلِمَاتٍ...﴾

³⁶⁴ Nisa 4/19. ﴿لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرْهًا...﴾

³⁶⁵ Nisa 4/4. ﴿وَأْتُوا النِّسَاءَ صِدْقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ...﴾

³⁶⁶ Nisa 4/24. ﴿فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً...﴾

³⁶⁷ Nisa 4/1. ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا...﴾

³⁶⁸ Rum 30/21. ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا...﴾

³⁶⁹ Bakara 2/223. ﴿نَسَاؤُكُمْ حَرْتٌ لَكُمْ...﴾

³⁷⁰ Bakara 2/228. ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ...﴾

³⁷¹ Nisa 4/18. ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا...﴾

³⁷² Nisa 4/128. ﴿وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا...﴾

Eşler arasında ayrılık olmasından endişe edilirse, erkek tarafından bir, kadın tarafından da bir hakem gönderilerek eşler barıştırılmaya çalışılırsa Allah'ın onları uyuşmağa muvaffak edeceği belirtilir³⁷³.

Eşler evliliklerini sürdüremeyip boşanmaya karar verdiklerinde boşanan kadınların **üç hayız ve temizlenme müddeti** beklemeleri gerektiği³⁷⁴, boşanan erkeğin, kadının iddeti müddetince gücü yettiğince eşini kendi evinde oturtması, onu sıkıştırıp gitmesini sağlamak için zarar vermeye çalışmaması, hamile ise doğum yapıncaya kadar ihtiyaçlarını karşılaması, eşi çocuğunu emzirirse ona ücretini vermesi³⁷⁵ dolayısıyla **erkeğin boşandığı eşine dürüst muamelede bulunması** lazımdır. Evlenme gerçekleşip kadına dokunmadan boşanma gerçekleşirse iddet beklemeye gerek yoktur³⁷⁶. Bir eş bırakılıp yerine başka bir eş alınmak istenirse, ona çok fazla mehir verilmiş olsa bile, **boşanmış kadından hiçbir şeyin geri alınmaması gerektiği** bildirilir³⁷⁷. Boşanma iki defadır. Sonra ya iyilikle geçinmek yahut güzellikle ayrılmak gerekir. **Üçüncü talakla boşanma gerçekleşir**³⁷⁸.

Akrabalara karşı ödevlerimizde³⁷⁹ onlarla **mutluluğumuzu paylaşmak**, gerektiği şekilde akrabaya hakkını vermek³⁸⁰, bir kimseye ölüm geldiğinde anaya, babaya, hısımlara bir hayır bırakacaksa, meşru bir tarzda **vasiyet** yapması farzdır³⁸¹.

Mirasla ilgili bölümde³⁸² **taksimatla ilgili kurallar** erkekler için, iki kadın hissesi kadar, çocukların hepsi iki kızdan fazla iseler, bırakılan malın üçte ikisi onlara aittir. Şayet kız bir ise, yarısı onundur. Ana-babaya gelince: Ölenin çocuğu varsa, ölenin terekesinden her birine altıda bir verilir. Ölenin bir çocuğu varsa, ebeveynin her birine altıda bir düşer. Çocuğu yok da varisi ana-baba ise, üçte biri anasınındır. Kardeşleri varsa, altıda bir anasıdır. Bu hüküm vasiyetin icrasından,

³⁷³ Nisa 4/35. ﴿وَإِنْ حِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا...﴾

³⁷⁴ Bakara 2/228. ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ...﴾

³⁷⁵ Talak 65/6. ﴿أَسْكُنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُوهُنَّ...﴾

³⁷⁶ Ahzab 33/49. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ...﴾

³⁷⁷ Nisa 4/20. ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَأَنْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا...﴾

³⁷⁸ Bakara 2/229. ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فِيمَا سَأَلَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ...﴾

³⁷⁹ Draz, **Ahlak**, s. 390.

³⁸⁰ Rum 30/38. ﴿فَاتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ...﴾

³⁸¹ Bakara 2/180. ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا...﴾

³⁸² Draz, **Ahlak**, s. 391.

borcun edasından sonradır³⁸³. Zevcelerinizin çocuğu yok ise terekelerinin yarısı sizindir. Çocuğu varsa dörtte biri size aittir. Eğer çocuğunuz yok ise, terekelerinizin dörtte biri zevcelerinizindir. Çocuğunuz varsa, sekizde biri zevcelerindir. Eğer erkek veya kadın, çocuğu, babası olmayan kimse olur ve bir erkek veya kız kardeşi bulunursa, her birine altıda bir düşer. Eğer bunlar birden ziyade iseler, üçte birde ortak olurlar. Bu hükümler vasiyeti icra veya borcu edadan sonradır³⁸⁴. Bir adam zürriyetsiz olur da kız kardeşi bulunursa, terekesinin yarısı onadır. Şayet kız kardeşi de zürriyetsiz ise, o da ona varis olur. Kız kardeşler iki iseler, terekenin üçte ikisi onlarındır. Şayet bunlar erkek ve kadın kardeşler iseler, erkeğe kadın hissesinin iki misli verilir³⁸⁵.

C) Sosyal Ahlak

Sosyal ahlak **yasaklar**, **emirler** ve **nezaket kuralları** olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Yasaklar bölümünde³⁸⁶ Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı **cana kıyılmaması** gerektiği bildirilir³⁸⁷. Her kim bir cinayet işlememiş ve yeryüzünde fesat çıkarmamış olan bir kimseyi öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur³⁸⁸. Kur'an, **hırsızlık** yapan erkek ve kadının ellerinin kesilmesini emreder³⁸⁹. Ölçüye, tartıya hile karıştıranların, insanları **aldattıkları**³⁹⁰, insanların birbirlerinin **mallarını batıl yollarla yememeleri**³⁹¹, Allah'a, peygambere ve birbirlerine **hiyanet etmemeleri**³⁹², mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenlerin apaçık bir **iftira** ve günah yüklenmiş oldukları belirtilir³⁹³. **Zulmedenlerin** büyük bir azabı tadacağı³⁹⁴, günah işlemek,

³⁸³ Nisa 4/11. ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَىٰ...﴾

³⁸⁴ Nisa 4/12. ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ...﴾

³⁸⁵ Nisa 4/176. ﴿إِن امْرَأَةٌ هَلَكَتْ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَكَهْ أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ...﴾

³⁸⁶ Draz, **Ahlak**, s.393.

³⁸⁷ En'am 6/151. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ...﴾

³⁸⁸ Maide 5/32. ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا...﴾

³⁸⁹ Maide 5/38. ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا...﴾

³⁹⁰ Mutaffifin 83/ 1-3. ﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ...﴾

³⁹¹ Nisa 4/29. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ...﴾

³⁹² Enfal 8/27. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ...﴾

³⁹³ Ahzab 33/58. ﴿وَالَّذِينَ يُؤَدُّونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بغيرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا...﴾

haddi aşmak hususunda yardımlaşılması, dolayısıyla **suç ortaklığı yapılmaması**³⁹⁵, Allah'ı kefil ederek yapılan **yeminlerin bozulmaması**³⁹⁶, insanların mallarından bir kısmını, bile bile haksız yere yemek için, **hakimlere rüşvet olarak verilmemesi**³⁹⁷, inananların birbirlerini **alaya alıcı hareketlerden kaçınması** gerektiği belirtilmiştir³⁹⁸. **Küçümseyerek insanlardan yüz çevrilmemesi**, yeryüzünde böbürlenerek yürünmemesi gerektiği³⁹⁹, **gizli şeylerin araştırılmaması**⁴⁰⁰, **fasık birinin getirdiği haberin araştırılmadan aceleyle kabul edilmemesi**⁴⁰¹ gerektiği belirtilmiştir.

Emirler bölümünde⁴⁰², Allah'ın, **emanetlerin ehline verilmesini** emrettiği⁴⁰³, muayyen bir vakitte ödenmek üzere borçlanma gerçekleştirildiğinde bu durumun yazıya geçirilmesi⁴⁰⁴, dolayısıyla **şüpheleri bertaraf etmek için akitleri meşrulaştırmanın gerekliliği** bildirilir. Müslümanların daima **adaleti titizlikle ayakta tutan**, kendisi, ana babası, akrabası aleyhine de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olması⁴⁰⁵, yine onların, **kardeşlerinin arasını bulan kimseler** olması gerektiği⁴⁰⁶ belirtilmiştir. Mü'minlerin hepsi toptan sefere çıkmamalı, içlerinde bir kısmı **dinde geniş bilgi elde etmek**, din ahkâmını öğrenmek için çalışmalı⁴⁰⁷, yine o mü'minler **mallarını, gece ve gündüz, gizli ve aşikar sarf ederler**, rableri nezdindeki ecir onlara aittir. Onlar için korku ve keder yoktur⁴⁰⁸.

³⁹⁴ Furkan 25/19. ﴿وَمَنْ يَظْلَمْ مِنْكُمْ نُدْفَةٌ عَذَابًا كَبِيرًا...﴾

³⁹⁵ Maide 5/2. ﴿وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ...﴾

³⁹⁶ Nahl 16/91. ﴿وَلَا تَقْضُوا الْإِيمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا...﴾

³⁹⁷ Bakara 2/188. ﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْخِلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ...﴾

³⁹⁸ Hucurat 49/11. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ...﴾

³⁹⁹ Lokman 31/18. ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرْحًا...﴾

⁴⁰⁰ Hucurat 49/12. ﴿وَلَا تَحْسَبُوا...﴾

⁴⁰¹ Hucurat 49/6. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ بِبِنَاءٍ فَاسِقٍ...﴾

⁴⁰² Draz, **Ahlak**, s. 398.

⁴⁰³ Nisa 4/58. ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا...﴾

⁴⁰⁴ Bakara 2/282. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ...﴾

⁴⁰⁵ Nisa 4/135. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ...﴾

⁴⁰⁶ Hucurat 49/10. ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ...﴾

⁴⁰⁷ Tevbe 9/122. ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً﴾

⁴⁰⁸ Bakara 2/274. ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً...﴾

Nezaket kuralları bölümünde⁴⁰⁹, mü'minlerin kendi evlerinden başka **evlere, sahiplerinden izin alıp selam vermeden girilmemesi**, şayet bu evlerde bir kimse bulunmazsa izin verilinceye kadar girilmemesi, şayet geri dönün denilirse geri dönülmesi, bu hareketin daha nezih, daha hayırlı bir davranış olduğu bildirilmiştir⁴¹⁰. Mü'minlerin **seslerini** Hz. Peygamber'in sesinden **fazla yükseltmelerinin uygun olmadığı**, Peygamber'e bağırarak seslenmelerinin çirkin bir davranış olduğu⁴¹¹, evlere girildiğinde, ev halkına Allah tarafından mübarek, **güzel bir selam verilmesi**⁴¹², bir selamla **selamlandırıldığında, ondan daha güzeliyle selamın alınması** veyahut aynı ile karşılık verilmesi⁴¹³, herhangi bir mecliste "Yer açın." denildiğinde emri duyanın yer açması, "Kalkın." denildiğinde de kalkması bu hareketiyle o kişinin yüceleceği bildirilmiştir⁴¹⁴. Nezaket kurallarından biri de mü'minlerin, kimle olursa olsun, konuşurken **sözün en güzelini kullanarak konuşmaları** gerektiği⁴¹⁵ belirtilmiştir. Yine o mü'minler, Hz. Peygamberle birlikte bir iş için toplandıklarında ondan **izin almadan o topluluğu terk etmezler**⁴¹⁶.

D) Devlet Ahlakı

Devlet ahlakı **başkanla halkın münasebeti, dış münasebetler** olmak üzere iki bölümden oluşur. Başkanla halkın münasebeti ise **başkanın görevleri, halkın ödevleri** olarak iki alt başlıktan oluşur⁴¹⁷. Başkanın görevleri ele alındığında, işlerini icra ederken onun **halka danışması**⁴¹⁸, kararını verdiğinde Allah'a güvenmesi⁴¹⁹, dolayısıyla **alınan kararı enerjik bir şekilde uygulaması**, insanlar arasında hükmederken **adaletle hükmetmesi**⁴²⁰, Allah ile Peygamber'ine karşı harbeden ve

⁴⁰⁹ Draz, **Ahlak**, s. 407.

⁴¹⁰ Nur 24/27-28. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا...﴾

⁴¹¹ Hucurat 49/2-4. ﴿لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ...﴾

⁴¹² Nur 24/61. ﴿وَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً...﴾

⁴¹³ Nisa 4/86. ﴿وَإِذَا حَيَّيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا...﴾

⁴¹⁴ Mücadele 58/11. ﴿وَإِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ...﴾

⁴¹⁵ İsra 17/53. ﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ...﴾

⁴¹⁶ Nur 24/62. ﴿وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ...﴾

⁴¹⁷ Draz, **Ahlak**, s. 411.

⁴¹⁸ Al-i İmran 3/159. ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ...﴾

⁴¹⁹ Al-i İmran 3/159. ﴿وَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ...﴾

⁴²⁰ Nisa 4/58. ﴿وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ...﴾

yeryüzünde fesat çıkaranlara karşı gerekli olan yaptırımları uygulayarak⁴²¹ **düzeni tesis etmesi**, emanete hıyanetin yakışmadığı, emanete hıyanet edenin hainlik ettiği şeyin günahıyla kıyamet günü boynuna asılı olarak geleceği⁴²² dolayısıyla **amme mallarını koruma ve onlara dokunmamanın** başkanın görevleri arasında yer aldığı belirtilir. **Diğer din mensuplarına hukuki hürriyet tanımakta** başkanın görevleri arasında yer almaktadır.

Halkın ödevleri ele alındığında⁴²³ Peygamber (başkan) ne verirse onun alınması, ne yasakladıysa ondan geri durulması⁴²⁴, hep birden Allah'ın ipine sınımsız sarılmanın gerektiği⁴²⁵, **ideal etrafında birleşmenin gerekli olduğu**, yeryüzü ıslah edildikten sonra **onun düzenini bozarak fesat çıkarılmaması**⁴²⁶, **düşmana karşı güç yettiğinde kuvvet**, cihat için bağlanıp beslenen atlar hazırlanması gerektiği belirtilmiştir⁴²⁷. Allah ancak, din uğrunda mü'minlere karşı harbeden, onları yerinden, yurdundan çıkararak, çıkarılmalarına yardım edenlerle dost olmayı yasaklamıştır⁴²⁸, **dolayısıyla düşmanla suç ortaklığı ve dostluktan uzak durulmalıdır**.

Dış münasebetler **normal durumlar**, **husumet hali** olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır⁴²⁹. Normal durumlarda evrensel barışa gereken özenin gösterilmesi, zulmedenler müstesna olmak üzere, Kitap ehli ile **en güzel yolla mücadele edilmesi**⁴³⁰, **dinde zorlamanın olmaması**⁴³¹, **onların Allah'tan başka taptıklarına sövülmemesi gerektiği** zira onların da bilmeyerek Allah'a sövebilecekleri bildirilmiştir⁴³². Ne mü'minlerle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istemeyip **barış**

⁴²¹ Maide 5/33. ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا...﴾

⁴²² Al-i İmran 3/161. ﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُغْلُ وَمَنْ يُغْلُ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ كَسَبَتْ...﴾

⁴²³ Draz, **Ahlak**, s. 412.

⁴²⁴ Haşr 59/7. ﴿وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا...﴾

⁴²⁵ Al-i İmran 3/103. ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا...﴾

⁴²⁶ A'raf 7/56. ﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا...﴾

⁴²⁷ Enfal 8/60. ﴿وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ...﴾

⁴²⁸ Mümtehine 60/1. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ...﴾

⁴²⁹ Draz, **Ahlak**, s. 414.

⁴³⁰ Ankebut 29/46. ﴿وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ...﴾

⁴³¹ Bakara 2/256. ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ...﴾

⁴³² En'am 6/108. ﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ...﴾

için gelenlere dokunulmaması gerektiği⁴³³, mü'minlerle savaşmayan, onları yerinden, yurdundan çıkarmayan kimselere **iyilik, adalet çerçevesinde davranılmasının** uygun olduğu belirtilmiştir⁴³⁴. Husumet halinde **mü'minlerin silaha sarılma inisiyatifi almamaları gerektiği** mü'minleri, Mescid-i Haram'a girmeye engelleyen bir cemaate karşı duyulan kin sebebiyle onlara karşı haddi aşmamaları gerektiği belirtilmiştir⁴³⁵. **Mukaddes aylarda savaşılmaması, kutsal sayılan yerlerde savaşılmaması** bildirilmiştir⁴³⁶. Kendilerine karşı harp ilan olduğu için zulme uğrayanlara, harp etmek için izin verildiği⁴³⁷ dolayısıyla **kendini savunmak için savaş yapılabileceği**, Allah yolunda, erkek, kadın ve çocuklardan müteşekkil ve "Ey Rabbimiz! Bizi şu zalimlerin beldesinden kurtar, bize kendi tarafından bir kurtarıcı gönder!" diyen **zavallılar uğrunda savaş yapılması** gerektiği belirtilmiştir⁴³⁸. **Mü'minlere karşı savaş açanlarla savaşılması**⁴³⁹, toplu halde kafirlerle karşılaşıldığında korkudan dolayı **önerinden kaçılmaması**⁴⁴⁰, düşmanla karşılaşıldığında **sebat edilmesi**, Allah'ın çokça anılması⁴⁴¹, mü'minlerin sefere veya gazaya çıkan kardeşleri hakkında "Bunlar bizim yanımızda kalsalardı ölmezler veya öldürülmezlerdi" diyen kafirler gibi olmamaları dolayısıyla **ölümden korkulmaması, zamanı geldiğinde ölümün gerçekleşeceği** bildirilmiştir⁴⁴². Mü'minlerin savaş esnasında **gevşememeleri**, üstün oldukları halde karşı tarafı barışa davet etmemeleri⁴⁴³, ancak **barış isterlerse kabul etmek** ve mağlup olarak **kaçan düşmanı takip etmemek** gerektiği ifade edilmiştir⁴⁴⁴.

⁴³³ Nisa 4/90. ﴿فَإِنْ اعْتَرَفْتُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُكُمْ وَأَلْقُوا إِلَيْكُمْ السَّلَامَ...﴾

⁴³⁴ Mümtehine 60/8. ﴿لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُواكُم مِّن دِيَارِكُمْ...﴾

⁴³⁵ Maide 5/2. ﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا...﴾

⁴³⁶ Bakara 2/191. ﴿وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ...﴾

⁴³⁷ Hac 22/39. ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا...﴾

⁴³⁸ Nisa 4/75. ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ...﴾

⁴³⁹ Bakara 2/190. ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُوكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا...﴾

⁴⁴⁰ Enfal 8/15. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمْ الْأَدْبَارَ...﴾

⁴⁴¹ Enfal 8/45. ﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا...﴾

⁴⁴² Al-i İmran 3/156. ﴿إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غَزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا...﴾

⁴⁴³ Muhammed 47/35. ﴿فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ...﴾

⁴⁴⁴ Bakara 2/192-3. ﴿فَإِنْ اتَّهَمُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ...﴾

E) Dini Ahlak

Dini ahlak başlığı altında Allah'a karşı ödevler ele alınmaktadır⁴⁴⁵. İnsanların Allah'a ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanması, dolayısıyla insanın ilk görevinin **Allah'a ve O'nun vahyettiği gerçeklere inanması** olduğudur⁴⁴⁶. Onlara kendilerini öldürmeleri yahut yurtlarından çıkmaları emredilmiş olsaydı çok azının bu emri yerine getireceği⁴⁴⁷, oysa **Allah'a şartsız olarak itaat etmenin** gerektiği bildirilir. Allah'ın kelamı okunduğunda **onun dinlenilmesi, sessiz olunması**⁴⁴⁸, O'nun ayetleri hakkında inceden inceye **düşünülp öğüt alınması**⁴⁴⁹, O'nun nimetlerinin tanınıp **O'na şükredilmesi**⁴⁵⁰, O'nun **sınamalarına teslimiyetle tahammül edilmesi**⁴⁵¹, O'na **dayanılıp güvenilmesi**⁴⁵², **rahmetinden ümit kesilmemesi**⁴⁵³, hiçbir şey hakkında, ben onu her halükarda yapacağım denmemesi, ancak **Allah dilerse yapacağım denmesi**⁴⁵⁴ gerektiği belirtilmiştir. Allah'a yapılan **adak ve va'dlerin yerine getirilmesi**⁴⁵⁵, O'nun hakkında **saygısız konuşmaları tahrik edici davranışların sergilenmemesi**⁴⁵⁶, Allah'ın ayetlerini inkar eden ve onu alaya alanların, sözlerini değiştirmedikçe **inkarcılarla bir arada oturulmaması**⁴⁵⁷ gerektiği bildirilmiştir. Allah'ın adını sık sık anarak **yemin edilmemesi**⁴⁵⁸, yapılan yeminlerin yerine getirilerek⁴⁵⁹ o **yeminlere saygı gösterilmesi**, O'nu çokça anarak⁴⁶⁰ **devamlı Allah'ın hatırlanması**, akşama ulaşıldığında, sabaha

⁴⁴⁵ Draz, **Ahlak**, s. 421.

⁴⁴⁶ Bakara 2/177. ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ...﴾

⁴⁴⁷ Nisa 4/66. ﴿وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ...﴾

⁴⁴⁸ A'raf 7/204. ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا...﴾

⁴⁴⁹ Sad 38/29. ﴿كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ...﴾

⁴⁵⁰ Nahl 16/78. ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ...﴾

⁴⁵¹ Bakara 2/155. ﴿وَلِتَبْلُغُوا بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ...﴾

⁴⁵² Tövbe 9/129. ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ...﴾

⁴⁵³ Yusuf 12/87. ﴿وَلَا تَيْسُؤُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ...﴾

⁴⁵⁴ Kehf 18/23-24. ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ...﴾

⁴⁵⁵ Tövbe 9/75-76. ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهُ لَنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنْصَدَّقَنَّهُ...﴾

⁴⁵⁶ En'am 6/108. ﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ...﴾

⁴⁵⁷ Nisa 4/140. ﴿إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَفْعَلُوا مَعَهُمْ...﴾

⁴⁵⁸ Bakara 2/224. ﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ...﴾

⁴⁵⁹ Maide 5/89. ﴿وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ...﴾

⁴⁶⁰ Ahzab 33/41. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا...﴾

kavuşulduğunda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine erişildiğinde, göklerdeki ve yerdeki hamdın O'na mahsus olduğu, Allah'ın tesbih edilmesi ⁴⁶¹(namazın eda edilmesi) dolayısıyla **günlük ibadetin gerçekleştirilmesi** gerektiği belirtilmiştir. Kabe'ye gitmeye yol bulabilen insanların o evi hacetmeleri Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır⁴⁶². **İmkânı olanların ömürlerinde bir defa Beytullah'ı ziyaret etmeleri** Allah'a karşı bir görevleridir. **Allah'a, korkarak ve ümit ederek dua edilmesi gerektiği**, çünkü Allah'ın rahmetinin iyilik edenlere yakın olduğu⁴⁶³, kim kötülük yapar, veya nefesine zulmeder, daha sonra **Allah'a tövbe ederse**, Allah'ın yarlıgayıcı, esirgeyici olduğunu göreceği bildirilir⁴⁶⁴. İman edenlerin Allah'a karşı sevgileri her şeyden sağlam, her şeyden kuvvetlidir⁴⁶⁵, dolayısıyla **Allah'ın her şeyden daha çok sevilmesi** gerektiği belirtilmiştir.

Görüldüğü üzere Draz, bu bölümde Kur'an'a dayanan ahlakın teorik ve pratik genel özelliklerini teferruatlı bir şekilde ortaya koymuş, ayrıca daha önce ele alınmayan Kur'an merkezli bir yaklaşımla, Kur'an'ın ahlaki prensiplerini incelemiştir. Teorik ahlak bölümünde kavramları ele alırken bazen tanımlara yer vermiş, bazen de yer vermemiştir. Bundan dolayı bu konuda biz İslam ahlak felsefesi kitaplarındaki tanımlardan istifade ettik. Yine kavramlarla ilgili Kur'an ayetlerinden örnekler verirken bazen zorlamalarda bulunduğunu düşünüyoruz. Ayrıca hadislerden örnekler sunarken bazen hadis kaynaklarının dışındaki kaynaklardaki hadislere de yer vermiştir. Kavramların ele alınmasıyla ilgili olarak dikkat çeken bir husus da, bunların teferruatlı ve çok girift bir şekilde incelenmiş olmasıdır. Yazar, kavram tahlillerini yaparken bazen batılı filozofların meseleye bakışını sunup onların görüşlerindeki eksiklik veya tutarsızlıkları ortaya koymuş, bazen de İslam bilginlerinin, ekollerinin görüşlerini sunmuş ve uzlaştırmacı bir üslup kullanarak meseleyi çözüme kavuşturmaya çaba sarf etmiştir. Draz'ın aslında sadece burada değil, hemen hemen bütün eserlerine göz atıldığında, İslam'ı savunmacı aynı zamanda da uzlaştırmacı bir üslupla ortaya koymaya çalıştığı görülecektir.

⁴⁶¹ Rum 30/17-8. ﴿فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ...﴾

⁴⁶² Al-i İmran 3/97. ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا...﴾

⁴⁶³ A'raf 7/56. ﴿وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ...﴾

⁴⁶⁴ Nisa 4/110. ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

⁴⁶⁵ Bakara 2/165. ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ...﴾

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

M. ABDULLAH DRAZ'IN BAZI KONULARA YAKLAŞIMI

I. İslam'ın Köleliğe Bakışı

İslam dininin önemli buyruklarından birinin de insanı kölelik boyunduruğundan kurtaran ifadeler olduğunu ve İslam dininde insanın üstün bir değere sahip olduğunu belirten Draz, köleliğin insan fitratını değiştirdiğini, İslam'ın ise fitrat nizamı olduğunu bildirir⁴⁶⁶.

İslam dininin köleliğin kaldırılması için ortaya koyduğu bazı çözüm yollarının olduğunu belirten müellif bunlardan ilkinin köleliğin yasaklanması, hürlerin köleleştirilmesini önleyen kanunların olduğunu ifade etmesidir. Bu kanunlar sayesinde, artık adam kaçırıp köleleştirmenin yasaklandığını, aynı zamanda bu alışveriş şeklinin yasaklandığını, bu durumun da İslam dininin mevcut köleliği ortadan kaldıracı tedbirlere başlamadan önce, köleliğin kaynaklarını kurutucu, önleyici, koruyucu ön tedbirler olduğunu işaret etmiştir⁴⁶⁷.

İslam'ın köleliğin doğuşuna neden olabilecek kapıları kapatmasına rağmen, savaşlarda alınan esirlerin köle yapılmasındaki duruma müellif, Kur'an'da böyle bir

---

⁴⁶⁶ Draz, **İslam**, s. 54.

⁴⁶⁷ Draz, **İslam**, s. 57.

duruma işaret edilmediğini, bu konuda işaret edilenin bedelli veya bedelsiz olarak esirlerin salıverilmesi tavsiyesi olduğunu belirtir. Buna delil olarak şu ayeti gösterir: “Sonra da ya lutfedip (esirleri) salıverirsiniz yahut (geri vereceğiniz esirler karşılığında) fidye alırsınız”⁴⁶⁸. Draz, Hz. Peygamber’in uygulamaları gözden geçirildiğinde ortaya çıkan durumun, özellikle Müslümanlara karşı düşmanlığı ile ün salmış belirli kişiler dışında hiçbir esirin öldürülmesine izin vermediğini, bu durumun ise genel bir kaide değil, çok azılı esirlere kullanılan istisnai bir çözüm tarzı olduğunu bildirmektedir⁴⁶⁹. Müellifin ifadelerinden anlaşılan, İslam kanunlarının ruhunda esirleri köleleştirmeğe teşvik eden herhangi bir kuralın olmadığıdır.

Köleliğin kaldırılmasında İslam’ın ortaya koyduğu ikinci çözüm yolunun da kölelerin azad edilmesi konusundaki teşvik olarak gören müellif Kur’an’ın bu durumu desteklediğini ifade eder: “Fakat o, çetin işe atılmadı. Bildin mi, o çetin iş ne? O köle azad etmektir”⁴⁷⁰. Hz. Peygamber’in de bir hadisinde: “Kim bir köle azad ederse Allah da o kul cehennemlik bile olsa bu sayede bütün azalarını cehennemden azad eder”⁴⁷¹ diye buyurur. Yine o, kefaretlere de köleliğin kaldırılmasına yardımda bulunduğunu, bu kanuna göre herhangi bir hatanın ortadan kaldırılabilmesi için bir kölenin azad edilmesinin vacip olduğunu beyan eder. Bu durumlara yeminden dönmek, ramazan orucunu bozmak, hataen adam öldürmek gibi olayları örnek olarak sunmaktadır⁴⁷².

Yazara göre üçüncü bir çözüm yolu, halen köleliği devam edenlerin insanca bir hayat sürebilmeleri için gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Bu tedbirler sayesinde efendilerin, köleleri ile kendileri arasında bir derece farkı olmadığı, onların kendi kölelerine karşı çok üstün birer varlık olmadıkları ifade edilmiştir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur: “O elinizin altına verilen köleleriniz, sizin kardeşlerinizdir. Onlara kendi yediklerinizden yedirin. Onlara kendi giydiklerinizden giydirin. Onları güçlerinin yetmeyeceği işe zorlamayın. Onlara bir iş gördürürken siz de onlara yardım edin”⁴⁷³.

⁴⁶⁸ Muhammed 47/4. ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً...﴾

⁴⁶⁹ Draz, **İslam**, s. 58.

⁴⁷⁰ Beled 90/11-13. ﴿فَلَا افْتَحِمِ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُ رَقِيَةً...﴾

⁴⁷¹ el-Buhari, **el-Camiu’s-Sahih**, İtk/1, III, 117.

⁴⁷² Draz, **Ahlak**, s. 60.

⁴⁷³ Ebu Davud, **es-Sünen**, Edeb, 123,124.

Netice olarak İslam'ın kölelik karşısındaki tutumu şöyle özetlenebilir: İslam köleliğin doğuşunu ve başlatılmasını yasaklamıştır. Mevcut köleliğin tasfiyesi ve sona erdirilmesi için bütün sebeplere başvurulması ve onun sona erdirilmesi için gayret gösterilmesi gerektiğidir. Bu durumlara rağmen, halen köleliği devam edenlere mümkün olan derecede iyi davranılması gerektiğidir.

II. İslam'ın Faize Bakışı

Kur'an'ın faize bakışını ortaya koymadan önce Kur'an'ın indirilmesinden önceki dönemlerde faiz hakkında bilgi veren müellif, Firavunlar döneminde Mısır'da faizin kesin olarak yasaklanmadığını, sadece onu düzenleyici, zararlarını önleyici bazı tedbirlerin alındığını aynı şekilde eski Yunan ve Roma devletlerinde de faizin alabildiğine ve kayıtsız şartsız bir şekilde yaygın olduğunu belirtir⁴⁷⁴. Semavi dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlıkta ise faizin yasaklandığını ve buna karşı uyarıcı ve tamamen yasaklayıcı kanunların bulunduğunu belirtir⁴⁷⁵. Tevrat'ta bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Milletimin evlatlarından birine herhangi bir mal ödünç verirsen, ona karşı bir alacaklı gibi davranma; ondan malın için bir faiz talep etme”⁴⁷⁶. “Bir kardeşin muhtaç düşerse onu idare et. Ondan ne bir faiz ne de bir menfaat bekleme”⁴⁷⁷. İncil'de ise bu durum: “Karşılık beklediğin kimselere borç verirsen sana tanınacak olan fazl ne olabilir? Lakin iyilikleri karşılık beklemeden yapınız. Ancak o zaman sevabınız kat kat olur”⁴⁷⁸, şeklinde ifade edilmektedir.

Draz, İslam gelmeden önceki Araplarda da faizin olduğunu ve bu durumunda: a) Mal biriktirme ve çok kazanma sevgisi, b) Yahudilerle devamlı irtibatta bulunma olmak üzere iki ana sebebe dayandığını belirtir ve ikinci sebebin, yani semavi bir dine mensup olan Yahudilerle irtibatta bulunmalarının faiz almalarına sebep gösterilmesinin garip karşılanmaması gerektiğini çünkü onların ellerinde bulunan kutsal kitaplarında Yahudilerin birbirleri arasında faiz alıp vermelerinin yasaklanmasına rağmen Yahudi'nin Yahudi olmayandan faiz alması caiz görülmektedir⁴⁷⁹.

---

⁴⁷⁴ Draz, **İslam**, s. 210.

⁴⁷⁵ Draz, **İslam**, s. 212.

⁴⁷⁶ **Tevrat**, Huruc, 22. Fasil, 25. Fıkra.

⁴⁷⁷ **Tevrat**, Levililer, 25. Fasil, 35. Fıkra.

⁴⁷⁸ **İncil**, Luka, 6. Fasil, 34, 35. Firkalar.

⁴⁷⁹ **Tevrat**, Tensiye, 23. Fasil, 20. Fıkra.

İslam'ın faize bakış açısını ortaya koymak için dinin iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnete müracaat edilmesi gerektiğini belirten müellif ilk olarak Kur'an'ın bu konudaki tavrını belirler. Kur'an'ın, bu ve benzeri müzmin bir ictimai hastalığı tedavi ederken bu işi ani çıkış ve zorlamalarla değil, hastalığa yumuşaklıkla yaklaşp, onu ıslaha doğru birbirlerine zincirleme ve sağlam adımlarla hedefe ulaşıncaaya kadar götürdüğünü belirtir⁴⁸⁰.

Kur'an'ın faiz meselesi hakkında kademeli bir program uyguladığını ve bunu dört safhada ortadan kaldırmaya çalıştığını bildiren müellif ilk kademedede Kur'an'ın faiz konusunda nasihatte bulunduğunu, burada faizin Allah katında bir sevabının olmadığından bahsedildiğini, faizle iştilal edene Allah'ın herhangi bir ikabının da olmadığını belirtir⁴⁸¹. Bu durumu ortaya koyan Mekki vahiy ise şöyledir: “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekat ise; işte bunu yapanlar, kat kat artıranlardır”⁴⁸².

İkinci kademedede Kur'an'ın, Yahudilerin geçmişinden rivayeten Allah'ın kendilerine haram kıldığı faizi yemeleri üzerine onları cezalandırdığını bildiren müellif bundan da faizin haram olduğunu kıyas yoluyla bilebileceğimizi belirtir⁴⁸³.

Faiz konusunda yasaklamanın üçüncü safhada gerçekleştiğini, fakat bu yasaklamanın külli değil cüz'i ve fahiş faiz için söz konusu olduğunu ifade eden Draz, bu yasaklamanın da kat kat olan faiz için geçerli olduğunu bildirir⁴⁸⁴. Kur'an bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz”⁴⁸⁵.

Dördüncü ve son safhada faizin tamamen yasaklandığını, anaparaya eklenecek her fazlalığın faiz sayılacağını bildiren müellif Kur'an ayetlerinin bu durumu şu şekilde ortaya koyduğunu ifade etmektedir: “Ey mü'minler; Allah'tan korkun ve faizden arta kalanı bırakın, eğer gerçek mü'minler iseniz... Yok, eğer bu faizi terk etmez iseniz bilin ki; Allah'a ve peygamberine karşı harbe girmişsiniz. Eğer faiz

⁴⁸⁰ Draz, **İslam**, s. 218.

⁴⁸¹ Draz, **İslam**, s. 219.

⁴⁸² Rum 30/39. ﴿وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبِّا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوَ عِنْدَ اللَّهِ...﴾

⁴⁸³ Draz, **İslam**, s. 220.

⁴⁸⁴ Draz, **İslam**, s. 221.

⁴⁸⁵ Al-i İmran 3/130. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً...﴾

almaktan tövbe ederseniz anaparanız sizindir ve böylece ne zalim olursunuz ne de, zulme uğramış bulunursunuz”⁴⁸⁶.

Faiz konusunda Hz. Peygamber’in sünneti ile bazı ziyadelerin getirildiğini belirten müellif, bunun da bu haramı Şari’in kademeli metoduna uygun olarak, kesin haramdan, mubaha doğru, yavaş yavaş değişik kademelerdeki muamelelerde uygulanmak üzere ikisi arasında seyreder vaziyette tatbik edilmek için getirildiğini ifade eder⁴⁸⁷.

Bu yeni kaidenin mevzuu ödünç ve borç değil, bunun mevzusu alış veriş akti, daha geniş anlamıyla trampalardır diyen müellif, faiz alınmasa bile, Hz. Peygamber’in bu trampalardan bazılarının vadeli olarak yapılmasını yasakladığını, yani değerlerin eşit olmasını istediğini, bazılarının tecilini menetmekle beraber, değerlerinin farklı farklı olabileceğini kabul ettiğini, bir kısmını ise değer ve zaman bakımından birlik aramadan hür bıraktığını belirtir⁴⁸⁸ ve bu durumu ifade eden şu hadisi bildirir: “Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla, elden ele, ölçüsü ölçüsüne müsavi olarak. Eğer teslim derhal ise ve bu türler değişirse nasıl isterseniz öyle satın”⁴⁸⁹.

Draz bu kaideden, mübadelesi istenen bütün maddelerin üç bölüme ayrılması gerektiği sonucunu çıkarır. İlk bölümde, bedellerin aynı neviden olması ve bunun da, her ikisinin bedellerinin eşit olması ile ödeme ve teslimin aynı anda olmak üzere iki şartı taşınması gerektiğini belirtir. İkinci bölümde, bir cinsten fakat iki muhtelif neviden olma durumu. Mesela, altın gümüşle, buğday arpa ile gibi. Burada anında ödeme olmak üzere sadece bir şartın arandığını ifade eder. Üçüncü bölümde, her ikisi muhtelif cinslerden olur. Mesela, gümüşle yiyecek alma gibi. Burada her iki şartında aranmadığını, değişimin de tamamen hür bir şekilde yapılabileceğini belirtir⁴⁹⁰.

Faizle muamelenin sert bir şekilde yasak edilmesinin birtakım dayanaklarının olduğunu belirten müellif bu dayanakların yasak edilmeyi haklı ve makul gösterecek

---

⁴⁸⁶ Bakara 2/278-279. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا...﴾

⁴⁸⁷ Draz, **İslam**, s. 224.

⁴⁸⁸ Draz, **İslam**, s. 225.

⁴⁸⁹ el-Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, Buyu’/78, III, 30.

⁴⁹⁰ Draz, **İslam**, s. 225.

kuvvette olduğunu ifade eder. Bu dayanakları ahlaki, ictimai ve iktisadi dayanaklar olmak üzere üç bölümde ele alır⁴⁹¹.

Faiz ahlaki mahzurları yönüyle ele alındığında insanın iyi komşuluk ve nezaket icabı muhtaç olan kimselere ariyet olarak verilen bir maldan maddi bir kar sağlaması veya manevi bir karşılık beklemesi ahlaki yönden uygun değildir⁴⁹².

Meseleye ictimai açıdan bakıldığında İslam'ın bu açıdan problemi güzel bir şekilde çözdüğünü belirten müellif bu konuda şu ifadeleri sunmaktadır: “Eğer, cemiyette her fert kendi haklarına en ince noktasına varıncaya kadar sarılsaydı toplum hayatı çekilmez olurdu. Kendi nefsi üzerine iyilikten, yardımlaşmadan, dayanışma ve merhametten bir düşüncenin hakimiyetini tanımasaydı demeyeceğim. Ayrıca diyeceğim ki, sadece parasını faize verene maddi menfaat sağlanması, borç alanın herhangi bir teminatının olmaması bile; muhabbetin sadece mala olduğu; işe, amele değer tanınmadığına hükmetmek için yeterlidir. Bundan doğacak olan zarar da sırf bir ebedi kınama veya hor bakma olmayacaktır. Bundan eşyanın ölçüsünün altüst edilmesini, insani değerlerin hiçe sayılıp düşürülmesini kastediyorum. Belki bu toplum binasına derin bir şekilde etki yapacaktır. Çünkü biz bu vesile ile halk tabakaları arasındaki boşluğu büyütüyor; toplumda fırsat eşitliğini destekleyecek, birlik ve beraberliğe yaklaştıracak şekilde herkesin hayat seviyesini yükseltecek yerde, servetin akışını devamlı olarak tek ve muayyen bir istikamete çeviriyoruz. Kur'an'ın kanun koyuşunda, bu konuyla ilgili bariz nokta budur. Dikkatle yerine getirilmesi gereken yegane çözüm, büyük ve kahir çoğunluğun zararına kapitale muhabbet ve rağbet gösterilmemesi ve mümkün mertebe cemiyetin fertleri arasında müsavi ve mütecanis kazançlar ve kazanç yolları temin edilmesidir⁴⁹³. Kur'an bu durumu şöyle beyan eder: “...Ta ki, o mal, sizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın (bundan muhtaçlar da faydalansın)”⁴⁹⁴.

İktisadi mahzurları yönüyle faizi ele alan müellif, faizin meşruluğunu savunanların şu iddialarına cevapla konuya yaklaşmaktadır: “Borç alanın kazancı, aldığı borçla kendi emeğini birleştirmesinden meydana gelmektedir. Siz nasıl oluyor

⁴⁹¹ Draz, **İslam**, s. 231.

⁴⁹² Draz, **İslam**, s. 231.

⁴⁹³ Draz, **İslam**, s. 233.

⁴⁹⁴ Haşr 59/7. ﴿كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ...﴾

da emeğe bu kazançtan payını veriyorsunuz da anaparaya (yani boręla elde edilen paraya) bu kazançtaki payını tanımıyorsunuz? Halbuki o da bu üretimde öteki kadar önemlidir.

Müellif bu soruyu şöyle cevaplandırmaktadır: “Kazanę bir tarafın semeresi değildir. Birbirine bağlı iki tarafın semeresidir. Bu doğrudur, bunda şüphe yoktur. Yalnız iddiacıların gözünden kaçan bir nokta vardır. O da mücerret borę sözleşmesinin yapılmasıyla anaparanın ve emeğin yalnız bir şahsın elinde toplanmış olmasıdır. Borę verenle bu mal arasında herhangi bir ilişki kalmamıştır. Borę alan tek başına bu malı kendi tam yetki ve sorumluluğu altında çevirme hakkını elde etmiştir. Bundan sonra ister bu mal helak olsun, ister kazanç sağlasın veya zarar etsin, telef olsun. Olan zarar malı elinde bulundurana, yani işletenedir. Giden onun mülkünden gidecektir. Eğer borę vereni bu kara ortak etmekte ısrar edeceksek, onu muhtemel olan bu zararlara da ortak etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü her hak bir görev veya sorumluluk karşılığıdır. Ne zaman para sahibinin kar ve zararın ikisine birden ortaklığını kabul edersek, mevzumuz artık borę ilişkisi olmaktan çıkar, başka türden bir muamele söz konusu olur. O da gerçek anlamda kapital ile emek arasında bir kolektif şirket olur. İslam kanunu böyle bir şirketin mevcudiyet imkanından habersiz değildir. Hatta onu “Mudarebe” veya “Kurrad” isimleri altında düzenlemiştir. Ayrıca para sahibi böyle bir muameleye girişmesi için istikbalde vaki olması mümkün bütün ihtimalleri de göze alma medeni cesaretini de taşımalıdır. Bu öyle bir fazilettir ki tefeciler, öyle bir faziletten mahrumdurlar. Çünkü onlar risksiz kar istemektedirler. Bu da hayat kurallarını tahrif, hayatın nizamını değiştirmeye yeltenmektir. Bu durumda iktisat kanununu kural ve prensipleri önünde her ne kadar derinlemesine incelemek üzere beklersek bekleyelim, neticede şu iki nizamdan birini seçmekle baş başa kalacağız ki, bir üçüncüsü yoktur: Ya kapital sahibi ve kapitali işletenden her ikisi de hem kar hem de zarara ortak olacak yahut da kapital sahibi ne karda ne de, zararda ortak olacak. Bunun üçüncüsü komşuları ve dostları çırpırmaktan, kırbaçlamaktan başka bir şey olamaz⁴⁹⁵.

---

⁴⁹⁵ Draz, **İslam**, s. 236.

III. İslam'ın Kader Anlayışı

İslam dininin kader anlayışı konusunda görüşlerini ortaya koyarken ilk olarak iki farklı manada anlaşılabilen “kadercilik” teriminin müphemiyetini işaret eden müellif, açık ve katı anlamıyla bunun, insanın her iradi faaliyetini tamamen ortadan kaldıran bir doktrin olduğunu, fakat daha geniş anlamda ise, kaderin sadece ilahi ezeli bilgiyi gösterdiğini ifade eder. Ona göre Allah, iyi kurulmuş bir plana göre, bizim irade melekelerimiz de dahil olmak üzere, kainatın bütün enerjilerini yaratmıştır ve O, önceden, onlardan her birinin nasıl işleyeceğini ve onun çalışma türünden meydana gelecek olayların neler olduklarını bilir, fakat bir kere çalışma durumuna konulmuş bulunan bütün bu güçlerin işleyişinde Allah'ın müdahalede bulunup bulunmadığı söylenmemiştir⁴⁹⁶.

Fiillerimizi Allah'ın önceden bilmediğini savunan görüşün ne İslam öncesi dönemde, ne de İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra Emevi devrinin başlangıcına kadar rastlanmadığını belirten müellif, bu dönemde müfrit beşeri hürriyet tezini savunan Basralı Ma'bed el-Cuheni (ö. 80/699)⁴⁹⁷ adında birinin, mürted olmakla mahkum ve idam edildiğini bildirir. Daha sonra ortaya çıkan Mutezile ekolünün ise bu konuda, Allah şüphesiz, insanın melekelerine ve kendisine bahsettiği tam iktidarı ne şekilde kullanacağını bilmektedir. Bununla birlikte O, onu tamamen insanın kendi sorumluluğu altında yapmaya bırakır görüşünü ortaya koyarken Cebriye ekolünün ise, insanın en küçük bir hareketi bile yaratmaya muktedir değildir, o Allah'ın kudreti altında rüzgara kapılmış bir tüy gibidir görüşünü savunduğunu ifade eder⁴⁹⁸.

Draz bu her iki ekolün Sünni Müslümanlığı talep ve iddia ettiklerini ve Kur'ani metinlerin desteğine başvurduklarını, bu konudaki anlaşmazlıklarının menşesinde, birinin bütünlüğünün ancak diğerinkini çiğneyerek ikmal ve ifa olunabildiği ilahi sıfatlar arasında köklü bir antinominin bulunduğunu belirtir. Gerçekten de Kur'an bir yandan: “Allah her şeyin yaratıcısıdır.”⁴⁹⁹ diye beyan etmektedir. Eğer böyle ise, mutlak manada ifade edildiğinde, iki şeyden biri olmalıdır: Ya insan alet rolüne irca edilmiştir veya Allah'ın ortağı şekline yükseltilmiştir. Fakat işte, Allah'ın en mükemmel adil varlık olduğunu ifade eden, aynı ölçüde mutlak beyanlar da vardır:

⁴⁹⁶ Draz, **Ahlak**, s. 112.

⁴⁹⁷ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya, 1991, s. 248.

⁴⁹⁸ Draz, **Ahlak**, s. 113.

⁴⁹⁹ Zümer 39/62. ﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ...﴾

“Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez”⁵⁰⁰, “Hiç şüphe yok ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez. Lakin insanlar kendi kendilerine zulmederler”⁵⁰¹. Bu şartlarda da insanı önceden onu ifa etmek için zorunlu eylem vasıtasıyla techiz etmeksizin, Allah’ın sorumluluk ve müeyyide sonuçları ile birlikte, beşeri ödev kanunu tesis etmesi düşünülemez⁵⁰².

Yaratıcının birliği kavramını kurtarmak isterken, Cebriye taraftarlarının ahlak kanununu inkar edecek veya onu tesis edene herhangi bir haksızlığı isnat edecek kadar ileri gitmediklerini belirten müellif, ilahi adaleti savunma kaygısına düşmüş bulunan Mutezile’nin de insanı ilah mertebesine çıkarmak istemediğini beyan eder⁵⁰³.

Daha sonraları ortaya çıkan diğer Sünni ekollerin (Eş’ari ve Matüridi) bu iki zıt anlayışın bir uzlaştırmasını denediklerini belirten müellif, onların iradi diye adlandırılan beşeri fiillerde ne insan iradesi ne de ilahi iradenin gayri faal kaldıklarını yani her iki iradenin de aynı zamanda fakat ayrı şekillerde icrayı faaliyet eylemekte ve bizim fiillerimizin meydana gelmesine katkıda bulduklarını belirtir. Allah’ın fiili, yaratıcı bir fiildir, halbuki melekelerini harekete geçirmek suretiyle insan, sadece önceden hazır haldeki fiili ondan almak üzere ilahi eyleme açılmaktadır⁵⁰⁴.

Uzlaştırma taraftarı olan bu Sünni ekollerinde irademizi kimin yönlendirdiği konusunda ihtilafa düşüldüğünü belirten müellif bu konuda Kur’ani metinlere dayanarak bir senteze gitmekte ve şu ayete dayanarak bu durumu aydınlatmaya çalışmaktadır: “Bir toplum kendi özündekini bozup değiştirmedikçe Allah onun durumunu değiştirmez”⁵⁰⁵. Şu halde irademizi belirleyen Allah olduğunu kabul etmekle, oradan bizim beraatımız çıkmaz, çünkü Allah onu mutlak inisiyatifi ile yapmıyor. Orada, bizim tarafımızdan bir şeye cevaben, bir nevi mukabil icraatla hareket etmektedir. Şu halde, ister bizim kalbimiz gerçeği tanımaktan ve fazileti uygulamaktan neşe veya heyecan duysun, ister bizim istidlallerimiz doğru veya yanlış tezahür etsinler, isterse bizim kararlarımız iyiye veya kötüye yönelmiş

⁵⁰⁰ Nisa 4/40. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ...﴾

⁵⁰¹ Yunus 10/44. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَكَانَ النَّاسَ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ...﴾

⁵⁰² Draz, **Ahlak**, s. 114.

⁵⁰³ Draz, **Ahlak**, s. 114.

⁵⁰⁴ Draz, **Ahlak**, s. 114.

⁵⁰⁵ Ra’d 13/11. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ...﴾

olsunlar, bütün bu sonuçların bizde yüce tabiatüstü bir güç tarafından husule geldikleri kabul edildiğinde, onların öncülleri bizim irademizden sadır olmaktadır. Kendimizi ışığa açmak veya ondan yüz çevirmek, zihnimizi aydınlatmak veya karartmak, ihtiraslarımıza hakim olmak veya onlara uymak suretiyle başlamış bulunan bizizdir⁵⁰⁶.

İradenin kimin tarafından yönlendirildiği konusunda Eş'arilik ve Matüridilik ekollerinin ayrıldıkları en temel noktanın, "Allah'ın bizden seçim gücümüzü kullanmamızı istediğinde O, kendini tamamen bir kenarda mı bırakmaktadır? Hiçbir bakımdan ona müdahale etmemekte midir? Yoksa O oraya, bizim bilgimizin dışında, faaliyetimizin ibresini çeşitli şekilde yönlendiren, ondan en küçük bir şekilde şüphe etmediğimiz bir halde, onun hareketini şu veya bu yönde belirleyen, doğrudan doğruya ve ani, belli bir aşkın itilimi, bir yardımı veya bir terki, bir takviyeyi yahut sağlanmış cüz'i bir enerjiyi mi katmaktadır?" meselesi olduğunu belirten müellif Kur'an'ın da bu mesele hakkında açık ve memnuniyet verici bir şekilde beyanda bulunmadığını ifade eder. Bundan dolayıdır ki, ilk Müslümanların ve onların neslinin hakim olanlarının, saygısız ve yararsız olarak düşündükleri bu tür bir araştırma üzerinde durmadıklarını belirtir. Sonuç olarak o, bu problemin, bizim olağan usullerimizden hiçbiri vasıtasıyla sadece aklın ışıkları aracılığı ile açık bir şekilde halledilebilir olarak görünmediğini, önemli olan hususun, fiilin vukuunda gerçekte ne olup bittiği değil, fakat insanın fiilini göz önünde bulunduruş tarzı, hangi sıfatla davrandığı, kısaca onun niyetinin ne olduğu görüşlerini ortaya koymaktadır⁵⁰⁷.

IV. İyiliği Emretme ve Kötülüğü Yasaklamada Kalp ile Buğzun Anlamı

İslam nizamında toplum emniyeti, ictimai sorumluluğun önemli bir bölümünü teşkil eder. İslam nizamı toplumda yayılması muhtemel olan şer ve fesada karşı üç vesile ile mücadele etmeyi emreder. Bunlar da el ile dil ile ve kalp ile olması gerektiği elde bulunan güç ve imkanlara göre bu sıranın takip edilmesinin şart olduğudur⁵⁰⁸. Hz. Peygamber bir hadisinde: "Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Onu da yapamayan kalbiyle

---

⁵⁰⁶ Draz, **Ahlak**, s. 115.

⁵⁰⁷ Draz, **Ahlak**, s. 120.

⁵⁰⁸ Draz, **İslam**, s. 86.

değiştirsin”⁵⁰⁹ buyurmuştur. Bu hadis açık olarak ictimai sorumluluğa işaret etmektedir.

Elinde yetki ve nüfuzu olanlar için en uygun olanın bu duruma fiille, yani el ile mukavemet etmesi olduğunu ve bunun da devlet adamlarının görevi olduğunu belirten müellif, bunların başında da emniyet mensuplarının geldiğini, bu yolla kötülükleri önlemenin İslami mesuliyetin en üstün mertebesi olduğunu ifade eder. Mertebe bakımından bunu kötülüğün dille değiştirilmesinin takip ettiğini bildiren müellif, bu aracın da İslam davetçileri ve mürsitlerinin sahip olduğunu, onların söz söyleme, ilim öğretme yeteneklerinin olduğunu, zabıta ve fiili yetkinin tanınmadığını beyan eder. Sonuncu vesile olan ve bu vesilelerin en aşağısının da kötülükleri kalp ile değiştirme aracı olduğunu belirten müellif, bunun ise umumi olduğunu, herkesin görevi olduğunu ve Hz. Peygamber’in bunu imanın en zayıf noktası olarak nitelendirdiğini ifade eder⁵¹⁰.

Draz, burada kötülüklerin kalple değiştirilmesinin manasının toplumda yaygın olarak yanlış anlaşıldığını, çoğu insanın, kötülüklerin kalple değiştirilmesi durumunu, kendi içinden, kalbinde saklı olarak şerre rıza göstermemektir, yani bu duruma kalben razı olmayacaksınız ve kalben hor göreceksiniz, fakat bu rızasızlığın ve hor görmenin en aşağı bir tesirini dışarı vurmuyacaksınız diye anladığını belirtir. Fakat o, bu durumu böyle anlamamanın Arap lisanında kelimelerin anlamının, İslam şeriatında ise maksadının tahrifi demek olduğunu, Arap lisanına göre kelimelerin manasının tahrifi olduğunu çünkü herhangi bir aktif veya pasif görünümünden uzak olarak sadece kalp ile hor görmenin kötülüğü kalp ile değiştirme anlamına gelmediğini, belki de sükuttan ikrar veya zımnem ikrar dediğimiz manaya geldiğini ve bunun da o durumu cesaretlendirdiğini belirtir. Yine o, bu durumun İslam şeriatında maksada aykırı olduğunu çünkü kalpte buğz olmakla beraber, kötü ile normal muamelenin devam ettirilmesi, yüz yüze güzelce muamelelerde bulunulmasının, iyi kimselerle olduğu gibi ona da izzet ve ikramda bulunulmasının, nifakı tasvip demek olduğunu ifade eder⁵¹¹.

---

⁵⁰⁹ Müslim, **el-Camiu's-Sahih**, İman/20, I, 69, h.no: 49.

⁵¹⁰ Draz, **İslam**, s. 87.

⁵¹¹ Draz, **İslam**, s. 88.

Hız. Peygamber'in kalp ile tağyir olarak tabir ettiğı ve imanın zayıf bir mertebesi olarak bildirdiğı bu durumun pasif-medeni bir mukavemet olduğunu bildiren müellif bu yola, el ve dil ile aktif mukavemete gücümüzün yetmediğı zamanlarda başvuracağımızı belirtir ve pasif mukavemetten maksadın da, kanun ve edebın kabul etmeyeceğı sövmek, ihanet etmek ve zora koşmak gibi durumlar olmadığını, aksine böyle bir durum karşısında, öyle bir tavır almak gerekir ki, bu kötülüğü yapan mücrim, kendisine daha önce verilen değeri büyük ölçüde kaybettiğini, şimdiye kadar gördüğü saygı ve tazimi artık göremeyeceğini anlar, bu hareketiyle başkalarına kötülük yapmış olduğunu fark eder ve sonuç olarak da bu gibi fiilleri onu yalnız kalmaya, cemiyetten tard edilmeye götüreceğini hisseder. Yine o, bu tutumun bizden, şahsımız ve topluluğumuzun yükselmesi adına azmetmek, samimiyet ve cesaret göstermekten başka pek bir şey istemediğini, mali veya bedeni bir zahmete katlanmamızı gerektirmediğini belirtir⁵¹².

Bu görevin yerine getirilebilmesi için bir kişinin veya birkaç kişinin bu davranış içine girmesinin, kötülüklerin önlenmesinde bu esasın hedefine ulaşmasına yaramadığını ifade eden müellif bunun için belki, bütün bir çevrenin, bir mahallenin, köyün, kötülüklerin önlenmesi ve ortadan kaldırılabilmesi için, ortak bir tutum içine girmelerinin gerekli olduğunu, başarılı bir tedavinin ancak bu şekilde gerçekleşebileceğini aksi taktirde eğer hür ve gerçekçi bir tutum içine girilmez, işler oluruna terk edilirse başarının olamayacağını ifade eder. Bu duruma örnek olarak İsrailoğullarını gösterir ve onlara inen lanetin sebebinin, onların, Allah'ın emirlerine karşı titiz davranmamalarından ve birbirlerini kötülüklerden men etmemelerinden geldiğini beyan eder⁵¹³.

Sonuç olarak müellif, bir kötülük karşısında eli kolu bağlayıp haksızlığa karşı suskunluğun günahından bizi mutlaka bir fiilin kurtaracağını, bunun da en aşgarisininin, o kötülüğü yapanlardan yüz çevirmemiz, onları terk etmemiz ve onlara karşı pasif bir tutum içinde bulunmamız olduğunu ifade eder⁵¹⁴.

---

⁵¹² Draz, **İslam**, s. 89.

⁵¹³ Draz, **İslam**, s. 89.

⁵¹⁴ Draz, **İslam**, s. 90.

SONUÇ

Günümüz Kur'an çalışmaları ve tefsir faaliyetleri ele alınırken üzerinde dikkatle durulması gereken ülkelerden biri de Mısır'dır. Zira Mısırlı ilim adamları, çağımızdaki Kur'an çalışmalarına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Mısır, aynı zamanda çağdaş Kur'an tefsiriyle ilgili olarak gelişen farklı akımların da merkezi durumundadır.

Çalışmamızda ele aldığımız merhum Muhammed Abdullah Draz da, bu dönemde yaşamış olup, Kur'an çalışmalarında Mısır'ın yetiştirdiği en önemli ilim adamlarından biridir. Müellifin eserleri, aslında hacim itibarıyla pek fazla değildir. Ancak onun dikkat çeken özelliği, ele aldığı meseleleri derinliğine ve orijinal bir tarzda incelemiş olmasıdır. Doğu'yu ve Batı'yı iyi bilen bu zat, dini esasları çağımızda nasıl sunmak gerekiyorsa öylece sunup, dengeli bir tarzda hareket etmiştir.

Abdullah Draz, tefekkür vasfı, felsefi düşünceyle fikirlerini temellendirmesi, İslami ilimlere geniş vukufu, ayrıca Batı'nın bilimsel araştırma metodunu iyi bilmesi ve eserlerini İslam aleyhinde peşin hükümlü olmayan gayri müslimlere de hitap edecek tarzda yazması, orijinal çalışan bir müellif olma gibi özellikleriyle dikkat çekmiş bir ilim adamıdır.

Merhum Draz'ın Kur'an anlayışını ele aldığımızda onun en dikkat çekici yönlerinden birinin, kendisinin Kur'an'ın dil ve üslup yönünden mucize oluşunu, onun beşer kaynaklı bir eser olamayacağını ustalıkla ortaya koyması olduğunu görürüz. Dil ve üslup yönünden mucize oluşunu işlerken, Kur'an'ın indirildiği dönemde Arap dili ve üslubunun en ileri seviyede olmasına rağmen ona benzer bir eser oluşturulamaması, ona benzer eser yazmak isteyenlerin zor duruma düşmeleri, Kur'an'ın onlara muaraza kapılarını sonuna kadar açmasına rağmen buna yanaşamamaları gibi meseleleri ikna edici bir üslupla ortaya koyar. Kur'an'a fonetik açıdan bakıldığında, şehirlilerin ifadesindeki yumuşaklıktan olduğu kadar, bedevilerin anlatış tarzındaki sertlikten de uzak olduğunu, bunların ikisinin birleştirilerek Kur'an'da kullanıldığını, Kur'an'ın hece dizisi bakımından nesirden daha disiplinli, şiire nispetle daha serbest olduğunu, akıl ve hissi insicamlı bir şekilde

kullandığını, aynı cümle ile hem avamın, hem de havassın özlem ve ihtiyaçlarını giderecek şekilde hareket ettiğini, ayrıntı ve özetin mükemmel şeklinin sadece Kur'an'da mevcut olduğunu muhatabını ikna edecek şekilde sunmaktadır.

Draz "Kur'an'ın kaynağı" meselesini ele alırken, Kur'an'ın hem mana hem de lafız olarak Allah'ın kelamı olduğunu, Hz. Peygamber'in veya beşerden hiçbir kimsenin eseri olamayacağını gösterir. Eski ve yeni dönemdeki muhaliflerce yapılan itirazları çürütür. Müellifin, sonuca gidişinde sağlam bir mantık gücü hakimdir. O, iddiaları ve mevcut bütün ihtimalleri sıralayıp, yanlış olanları gerekçelerini belirterek çürütünce muhatabını, doğruyu kabul etmeye mecbur bırakır. Mesela, Kur'an'ın kaynağı meselesini açıklarken konuyu şöyle geliştirir: Kur'an, bir edebiyat şaheseridir. İçerdiği ahlak ilkeleri, güzel öğütler, ictimai ve hukuki kurallar ile muazzam bir eserdir. Verdiği gaybi haberlerle de harikadır. Böyle bir kitabın sadece birkaç ayetine sahip olmak bile, bir düşünüre ve bir edibe şeref vermeye fazlasıyla yeter. Buna rağmen Hz. Peygamber, tebliğ ettiği bu kelamın kendisine ait olmadığını söylüyor. İnsanların sahiplenmek için can atacakları böyle bir hazinenin kendisine ait olmadığını söylemesi karşısında diğer insanlara düşen, bunu böylece kabul etmektir.

Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından olmadığını gösterirken Draz, vahyin bazen Hz. Peygamber'e arzu etmediği şekilde geldiğini, bazen görüşünde hatalı olduğunu, gelen vahiylerin bazen mücmel veya müşkil bir tarzda geldiğini, kendi eseri olan birisinin bu şekilde hareket edemeyeceğini mantıklı bir şekilde ortaya koyar. Yine müellif meseleyi başka bir yönden ele alır ve Hz. Peygamber'in siretine dikkat çeker, hayatından örnekler sunarak böyle bir kimsenin insanları aldatamayacağını delilleriyle ortaya koyar.

Müellif, Kur'an'ın kaynağının Hz. Muhammed olamayacağını delillendirdikten sonra, O'nun çevresinden etkilenerek ortaya koyduğunu iddia edenlere karşı görüşlerini ortaya koyar. Gerek Mekkelilerin, gerekse de Medine Yahudileri ve Necran Hıristiyanlarının kaynak olamayacakları ifade eder. Zira Kur'an'ın, Tevrat ve İncil'lerdeki bazı kıssaları ve bilgileri ihtiva etmekle birlikte, birçok hususta onların maruz kaldığı değişikliklerden bahseder; o konularda rahatça hakemlik yaparak, yanlışlarını belirtip işin gerçeğini bildirir. Onlardan bir iki şey öğrenen, yazmayı bile öğrenememiş farazi bir öğrencinin kalkıp da öğretmenlerine karşı bu cesareti göstermesinin mümkün olamayacağını belirtir. Böylece diğer bütün ihtimaller

düşünce, Hz. Muhammed'in bildirdiği kaynağı kabul etmenin gerekli olduğunu ikna edici bir şekilde ortaya koyar.

Draz, Kur'an tarihine yaklaşımında ilk olarak Kur'an'ın tanımını ele alır. Kur'an'ın kelime anlamı ve kökü ile ilgili görüşleri belirtir ve kendisinin bu görüşler içinde Kur'an kelimesinin hemzeli ve gufran, şükran gibi fu'lan masdarından gelen bir kelime olduğu görüşünü benimsediğini ifade eder. Kur'an'ın tarifinde ise " Hz. Peygamber'e indirilen, tilavetiyle amel olunan kelimullahıdır" görüşünü benimser. Kur'an-Kitab ilişkisi konusunda ise, dillerde okunması sebebiyle Kur'an ismini aldığı, kalemlerle yazılması sebebiyle Kitab ismini aldığı ifade eder.

Kur'an'ın Hz. Muhammed zamanında yazıya geçirildiğini, sahabede parça parça Kur'an sayfalarının mevcut olduğunu, ancak hiçbir sahabede tam olarak Kur'an'ın bulunmadığını, onun iki kapak arasına alınıp bir mushaf haline getirilmediğini, ama "Huffazu'l-Kur'an" olarak adlandırılan bir kısım sahabenin her sureyi kesin ve geçici yerleriyle ezbere bildiğini belirtir.

Kur'an'ın cem' edilmesinin Hz. Ebu Bekir döneminde gerçekleştiğini, bu ilk resmi mushafın tam olmasından başka, özel şahıslarda mevcut tam veya kısmi Kur'an Mushaflarından farklı olarak sadece Hz. Peygamber'in yapmış olduğu son mukabeleye uygun düşen ayetleri kabul, uygun düşmeyenleri de reddetmesi yönünden temayüz ettiğini ifade etmiştir. Bazı Şiiilerin Hz. Osman'ın, Kur'an metnini tahrif ettiği, daha doğrusu Hz. Ali ile ilgili bazı ayetleri mushafa dahil etmediği hususunda ithamda bulduklarını, bunun doğruluk payının olmadığını, zira Kur'an'ın istinsahı sırasında birçok Kur'an hafızının bulunduğunu, eğer böyle bir durum olsa onların bunu ortaya çıkaracağını belirtmiştir.

Draz, kıraat meselesinin ortaya çıkmasında 1) Arap alfabesinin özelliği, 2) Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı Müslümanlara öğretirken tek bir telaffuz şekli öğretmemesi, 3) Hz. Muhammed'in dinleyicilerinin her zaman aynı kişiler olmaması şeklinde üç temel faktörün olduğunu ileri sürmüştür.

Ahlaki kaideler yönüyle Kur'an'ı diğer kutsal kitaplar olan Tevrat ve İncil ile bazı örnekler sunarak karşılaştıran müellif, bu mukaddes kitaplarda bildirilenlerle Kur'an'da bildirilenlerin küçük üslup farkının dışında birbirleriyle paralellik arz ettiği sonucuna varır. Draz, Kur'an'ın bu şeriatlardan kalan mirası koruyup emniyet

altına aldığı ve bununla birlikte diğer şeriatların tedrici olarak geliştirdiği güzel ahlaki tamamlayarak en mükemmel hale getirdiği görüşünü ortaya koymuştur.

Şimdiye kadar, gerek İslam, gerekse batı dünyasında hem teorik, hem de pratik olarak bütünüyle Kur'an ahlakını tespit etmeye kimsenin teşebbüs etmediğini, aynı zamanda insicamlı bir şekilde onun prensipleri ve kurallarını ortaya koymayı kimsenin denemediğini, kendisinin bu görevi imkanları ölçüsünde gerçekleştirmeye çalıştığını belirtir. Müellif bu bölümde İslam'ın sorumluluk, hürriyet ve vazife ilkelerini en geniş bir surette ortaya koymuştur. Araştırmasındaki temel hedef olan Kur'an-ı Kerim'e dayalı ahlakın ameli ve nazari genel özelliklerini, Kur'an ayetleri ışığında, gerektiğinde Hz. Peygamber'in sahih hadislerinden örnekler vererek, gerektiğinde ise İslam bilginleri ve batılı bilginlerin görüşlerine atıfta bulunarak açıklamıştır. Ancak konuları ele alırken verdiği bazı örnekler, Kur'an ayetlerini tasnifte zorlamaya kaçmıştır. Müellif, pratik ahlaki ele alırken konularla ilgili ayetleri yorumlamayıp, sadece konularla ilgili Kur'an'dan ayetleri sunmuştur. Biz, bazen bu ayetleri yorumlayarak sunmaya gayret gösterdik.

Son bölümde ise kölelik, faiz, hürriyet, kaza-kader, kötülüğe karşı kalp ile buğz konularında Draz'ın yaklaşımını ele aldık. Müellif kölelikle ilgili olarak İslam dininin köleliğin doğuşunu ve başlatılmasını yasakladığını, mevcut köleliğin tasfiyesi ve sona erdirilmesi için bütün sebeplere başvurulması ve onun sona erdirilmesi için gayret gösterilmesi gerektiğini, buna rağmen hala köleliği devam edenlere mümkün olan derecede iyi davranılması gerektiğini belirtmiştir. Faizle ilgili olarak ise, ahlaki, ictimai ve iktisadi mahzurlarından dolayı Kur'an'ın bunu yasakladığını belirten müellif, bu konuda insanların sıkıntıdan kurtulmaları için siyaset, hukuk ve iktisat alanlarından uzman kişilerin bir araya getirilerek, konunun derinlemesine ve inceliklerine varıncaya kadar araştırılıp incelenmesi sonucunda bir çözümün gerçekleştirilebileceğini ifade eder. Kader konusunda önemli olan hususun, fiilin vukuunda gerçekte ne olup bittiği değil, fakat insanın fiilini göz önünde bulunduruş tarzı, hangi sıfatla davrandığı, kısaca onun niyetinin ne olduğunun önemli olduğuna dikkati çeker. Kötülüğe karşı buğz edilmesinin gerektiği şekilde anlaşılmadığını ifade eden Draz, bir kötülük karşısında eli kolu bağlı kalıp haksızlığa karşı suskun kalmanın günahından bizi mutlaka bir fiilin kurtaracağını, bunun en asgarisinin, o

kötülüğü yapanlardan yüz çevirmemiz, onları terk etmemiz ve onlara karşı pasif bir tutum içinde bulunmamız olduğunu belirtir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Muhammed Abdullah Draz, Kur'an-ı Kerim'in doğru bir şekilde anlaşılması ve tefsir edilmesi amacıyla fikir üretmeye çalışmıştır. İlmi bir üslupla ortaya koyduğu eserlerinde Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini, onun rehberlik yönünü öne çıkaran bir yaklaşımla yorumlamıştır. Diğer taraftan, eserlerinde Kur'an ayetlerini yorumlayarak yaşadığı topluma yön vermeye çalışmış, İslam aleminin sorunlarının çözümüne yönelik araştırmalar yapmıştır.

KAYNAKLAR

- **AHMED b. HANBEL (ö. 241/855),**
  - el-Müsned, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Daru Sadır, Beyrut, trs.
- **AKSEKİ, Ahmet Hamdi,**
  - Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı, Nur Yayınları, Ankara, trs.
- **BALJON, J. M. S.,**
  - Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler, (Çev.: Şaban Ali Düzgün), Fecr Yayınevi, Ankara, 1994.
- **el-BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870),**
  - el-Camiu's-Sahih, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, 1979.
  - Sahih-i Buhari ve Tercemesi, (Trc.: Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987.
- **CERRAHOĞLU, İsmail,**
  - Tefsir Tarihi, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1988.
  - Tefsir Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- **el-CÜRCANİ, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif (ö. 816/1413),**
  - et-Ta'rifat, İstanbul, h.1300.
- **ÇEVİK, Harun,**
  - Mısır'da Çağdaş Tefsir Hareketi ve Mahmut Şeltut Örneği, Basılmamış Y. Lisans Tezi, C.Ü., S.B.E., Sivas, 2003.
- **DERVEZE, İzzet,**
  - Kur'anü'l-Mecid, (Çev.: Vahdettin İnce), Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.
- **DRAZ, Muhammed Abdullah (ö. 1958),**
  - Din ve Allah İnancı, (Çev.: Bekir Karlığa), Bir Yayıncılık, İstanbul, trs..

- En Mühim Mesaj Kur'an**, (Çev.: Suat Yıldırım), Işık Yayınları, İzmir, 1994.
- İslamın İnsana Verdiği Değer**, (Çev.: Nureddin Demir), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kur'an Ahlakı**, (Çev.: Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru**, (Çev.: Salih Akdemir), Mim Yayınları, Ankara, 1983.
- **DUMLU, Ömer-ELMALI, Hüseyin**,
- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meal)**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2004.
- **EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani (ö. 275/889)**,
- es-Sünen**, (Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Daru İhyai's-Sünne, yrs., trs.
- **el-GAZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111)**,
- İhyau Ulumi'd-Din**, Tabu'l-Halebi, Kahire, h.1364.
- **GÖLCÜK, Şerafeddin-TOPRAK, Süleyman**,
- Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya, 1991.
- **İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Meafiri (ö. 218/833)**,
- es-Siretü'n-Nebeviyye**, (Thk.: Mustafa Saka, İbrahim el-Ebyari, Abdülhafız Şibli), Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1355.
- İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini (ö. 275/888)**,
- es-Sünen**, İstanbul, trs.
- **İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem el-İfriki el-Mısri (ö. 711/1311)**,
- Lisanü'l-Arab**, Daru Sadır-Daru Beyrut, Beyrut, 1374/1955.

- **JANSEN, J. J. G.,**
  - Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar**, (Çev.: Halilrahman Açar), Fecr Yayınevi, Ankara, 1993.
- **KİTABI MUKADDES**, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1991.
- **MALİK B. ENES, Ebu Abdullah (ö. 179/795),**
  - el-Muvatta**, (Fuad Abdülbaki Neşri), Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1370/1951.
- **el-MEKKİ, Ebu Talib,**
  - Kutu'l-Kulub**, Matba'atu Muhammed Abdi'l-Latif, Kahire, 1351.
- **KOÇ, Mehmet Akif,**
  - Aişe Abdurrahman ve Kur'an Tefsirindeki Yeri**, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.
- **MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri (ö. 261/875),**
  - el-Camiu's-Sahih**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.
  - Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, (Trc.: Ahmet Davudoğlu), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977.
- **PAZARLI, Osman,**
  - İslamda Ahlak**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- **er-RAZİ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209),**
  - et-Tefsiru'l-Kebir**, (Çev.: Komisyon), Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- **REŞİD RIZA, Muhammed (ö. 1935m.)**
  - Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- **es-SUYUTİ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (ö. 911/1505),**
  - el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an**, Matbaatü'l-Ezheriyye, Mısır 1318.
- **eş-ŞERİF, İbrahim,**

-İtticahatü't-Tecdid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim fi Mısır, Daru't-Turas, Kahire, 1982.

➤ **et-TABERİ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö. 310/922),**

-Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1373/1954.

➤ **ez-ZERKANİ, Muhammed Abdülazim (ö. 1367/1948),**

-Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an, İsa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1326.

➤ **ez-ZERKEŞİ, Bedruddin Muhammed b. Abdullah (ö. 794/1391),**

-el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, Daru'l-Marife, Beyrut, 1391/1972.